

LIUBLJANSKI

ZVON

SLOVENSKA REVIIA

1939=LIX

9=10

LJUBLJANSKI ZVON

9-10

Sergej Jesenjin — Mile Klopčič: PISMO MATERI

Juš Kozak: MASKA

Igo Gruden: MRTVIM VOJAKOM

Ferdo Godina: VIRAGOVA VERONA (III)

Igo Gruden: VOJNA

Tone Šifrer: MLADOST NA VASI (V)

Ivo Brnčič: MATERE, LJUBICE, ŽENE...

Jern Ledina: PRIJATELJEM, JESENSKO PISMO, KORMONIŠ POJE

Boris Tušek: POSESTNE RAZMERE IN DELOVNE PRILIKE NA NAŠIH
VINSKIH GORICAH

Vladimir Pavšič: POGLED NA SLOVENSKO POVOJNO DRAMO (III)

F. X. Šalda — B. Borko: ZADNJI JASNI DNEVI

Marijan Lipovšek: PRED NOVO GLASBENO SEZONO

Fr. Klemuc: STVARNI ČUT IN NACIONALIZEM (III)

B. Borko: ZAPISKI OB ČRNEM MORJU

Bratko Kreft: OB KIDRIČEVEM »PREŠERNU«

Mihail Šolohov — V. Š.: DVA PRIZORA IZ »PREORANE LEDINE«

Maksim Gorkij — D. Javer: GOVOR O LITERATURI (I)

Dragotin Cvetko: SODOBNA RUSKA GLASBENA TVORNOST (I)

France Bezlaj: NEKAJ VZROKOV...

Boris Merhar: MISLI IN POMISLEKI (II)

K. Dobida: † SLIKAR FRANCE KOŠIR, IZ SLIKARSTVA IN KIPARSTVA
MED KNJIGAMI IN DOGODKI: Prežihov Voranc: Požganica (Ivo Brnčič)

/ Zbornik študij o K. H. Máchi (B. Borko).

Revija izhaja dvanajstkrat na leto. — Celoletna naročnina 120 din, za dijake 90 din. Plačuje se lahko v mesečnih obrokih po 10 din. Za inozemstvo stane 150 din. Posamezen zvezek stane 15 din. — Reklamirane zvezke dobivajo naročniki brezplačno samo na reklamacije v prvem mesecu po izidu. Kdor do Novega leta ne odpove revije, potrjuje s tem naročništvom za prihodnje leto. — Upravništvo: Ljubljana, Dalmatinova ul. št. 10. — Urejuje in za uredništvo odgovarja Juš Kozak (Ljubljana, Poljanski nasip št. 14 VII/2). — Prispevki, recenzijski izvodi in listi v zameno naj se pošljajo na urednikov naslov. — Nenaročeni rokopi si se ne vračajo. — Izdajatelj: Knjigarna Tiskovne zadruga, r. z. z. o. z. v Ljubljani. — Tiska Narodna tiskarna d. d. v Ljubljani. Predstavnik Fran Jeran.

PISMO MATERI

SERGEJ JESENJIN — MILE KLOPČIČ

*Predraga mati moja, si še živa?
Tudi jaz sem živ. Pozdrav ti iz srca!
Naj se nad tvojo bajtico preliva
neizrekljiva luč večernega neba.*

*Tako mi pišejo, da pač bojazen skrivaš,
a da vendār se zame vsa bojiš,
da v staromodno suktnjo se zavijaš
in da na cesti taka mnogokrat stojiš.*

*Ko selo v sinjem skriva se večeru,
pred sabo gledaš isto sliko dan na dan:
da v oštariji po pretepu in prepiru
ležim od noža finskega zaklan.*

*Zakaj se mučiš in preganjaš spanec?
To so samo prividi! Nikar se nič ne boji!
Tako zavržen vendar nisem še pijanec,
da bi umrl pred svidenjem s teboj.*

*Še zmerom v meni nežnost je nekdanja
in zmerom si želim samo domov,
da žalost bi minila me brezdanja,
da stopil bi pod nizki rodni krov.*

*Ko pride vesna, tudi sin tvoj pride,
in ko bo sadovnjak naš kakor cvet.
Vendār ne budi me, čim solnce vzide,
kot si me svoje dni — tegà je osem let.*

*Nikar ne budi, kar sem že odsanjal,
in ne vznemirjaj, česar nič več ni.
Prezgodaj svet me je preganjal,
prezgodaj mi spodrezal vse moči.*

*In da bi molil spet, ne sili sina.
Kar je bilo, tegà ne bo nazaj.
Ti si opora in uteha mi edina,
edini neizrekljivi mi sijaj.*

*Zatorej solz nikar več ne prelivaj,
prežèni skrb in zame se ne boj!
Nikar se v staro suktnjo ne ovijaj,
na cesti taka rajši več ne stoj.*

MASKA

PLINSKA. — JUŠ KOZAK

Imel sem čudne sanje. Znašel sem se v stanovanju, kjer sem živel v študentovskih letih. Čudna, žolta luč je padala od nekod na hodnik in ostre so bile sence železne ograje na opečnih tleh. Nikjer ni bilo živega človeka. Vendar me je nekaj vabilo tja v temo, k stopnicam, ki so bile tudi takrat vedno temačne, da se je moral človek še podnevi oprijemati zidu. Na koncu hodnika se je skozi kuhinjsko okno prikazal ženski obraz. Pegasto dekle se je smejalo. V sanjah sem se je spomnil, kako je vedno oprezala na hodnik, pela kvantarske, dokler ni zanosila s prvim pekom spodaj v pekarni, ki je v zatohli, mračni izbi vse dneve prespal ali preležal na postelji. Imel je vzhajan trebuh, da so bile hlače nad njim vedno odpete, in kadar ni spal, se je zabaval s tem, da je s copato mečkal ščurke, ki so lezli po posteljni stranici. Še v sanjah sem se vsega spominjal. Naenkrat mi je zmanjkalo stopnic, le ozka deska je bila položena do drugega hodnika. Pretikal sem se kakor brljav človek, ki vidi komaj ped pred seboj. Imel sem občutek, da hodim včasih po zraku, deske ni bilo ne konca ne kraja. Nenadno sem zdrknil. In ne da bi čutil padec, sem stal pred košarami sveže pečenih žemelj. (Bilo je še kakor tedaj, ko jih je teta kupovala zjutraj za zajtrk in je zimski dan padla z vrha stopnic v prodajalno. Močili smo jo in ji izpirali veliko rano na čelu.) Iz pekarne sem se zopet dvignil in obstal na koncu čisto neznan, široke obokane veže, ki je bila vsa zastavljena z vrečami in mlinskimi kamni. Plezal sem po vrečah in kamnih, poskušal odkriti izhod, a vse zaman. Begal sem kakor v kletki, dušilo me je že, ko sem se nazadnje po visoko naloženih vrečah preril skozi majhno odprtino na prosto. Nekdanje hiše ni bilo več. Stal sem na ozki polici ob visoki, na pol podrti steni, od koder nisem mogel nikamor več. Pod mano je zeval globok prepad. Takrat me je neznan sila prestavila na široko polje pred ploskim hribom. Ljudje so begali

sem in tja, oranžasta luč je razsvetljevala zemljo od zapada, vsa tla so bila žolta, trave kakor od suše požgane in groza je ležala nad svetom. Nekaj časa sem begal in blodil za drugimi, se znojil, ne da bi vedel, kaj se prav za prav godi. Potem sem se zavedel. Vojsna se je bila vnela, sovražni bataljoni že prihajajo. Nobenega dvoma, vsak hip se prične klanje. Matere so vlačile otroke za roko, nekateri so se bili v gneči že izgubili in so vekali. Nisem jih videl skrivnostnih jezdecev, ki so topotali skozi oranžasto luč, videl sem le kako mandrajo otroke in ljudi. V daljavi sem ugledal velikanske apokaliptične stroje, ki so gomazeli po ravnini. V zavesti, da bo vsa zemlja, kjer živim, pogažena in popaljena, sem v blaznem strahu poskušal zaustaviti, kar se je godilo, in se ves znojen prepričeval, da bo vsak hip nekdó dal znamenje, in vse sovražnosti tako zemlje kakor ljudi bodo izginile kakor mavrica, ki se je v velikanskem loku vzpela od vzhoda do zahoda. Stal sem sredi begajočih množic in se z vsem naporom trudil, da bi stlačil tri knjige, od katerih se za ves svet nisem hotel ločiti, v nahrbtnik. Pri tem so se mi vsipale iz nahrbtnika najnujnejše stvari, milo za britje, čopič, aparat, cigarete, ki sem jih brezuspešno pobiral. V prsih me je stiskala bojazen, kako bom brez tega živel. Splošna gneča me je nekam zavlekla, valil sem se z ljudmi brez misli in zavesti. Ko sem se zopet zavedel, sem vlekel po ozkem strmem klancu sani v globokem snegu. Na saneh sem vozil Zoro, ki me je iz sani — ne vem kako — objemala okrog vratu. Oba sva si želela, da bi bila čimprej na vrhu in daleč stran od ljudi. Vsa prejšnja groza je minila, le strast je gorela v prsih. Obstala sva na vrhu, globoko pod nama so se videle hišice, do slamnatih streh zasnežene. Obšel me je občutek neizmerne sreče. Pred seboj sem zagledal Zoro, ki je razpela svoj plašč in mi sredi snega razgalila prsi. Čutil sem hlad okoli sebe, mislil sem v snu na to, da Zoro zebe na snegu, a ona se je smehljala in čakala, kdaj jo bom poljubil na grudi. Prešinila me je razkošna strast, pokleknil sem v sneg pred belimi prsmi, na katere je posijalo sonce. Preden sem se sklonil, so pričeli prihajati ljudje mimo naju, Zora se je še smehljala, kakor da jih ne vidi. Obšla me je srdita žalost. Zavil sem jo v plašč in jo posadil na sani. Prižela se mi je z licem na prsi in mi šepetala, da naj jo popeljem tja do koč, kjer bova v samoti uživala najino srečo. Nenadno ni bilo več snega na pobočju pod nama, zemlja je bila ilovnata. Zaskrbelo me je, kako se bova po ilovici spustila do koč. Sanjska podoba se je trenutno izpremenila. Ne koč, ne ljudi, ne snega ni več. Lokomotiva puha za odhod. Skočiti hočem v voz, v katerem se vozi Zora. Sedaj ni več prejšnja na saneh; temnosiva obleka se ji tesno prilega, okoli las si je spela moder pajčolan. V kupeju drugega razreda se je zleknila na blazine, zastrla je luč in me pričakuje. Kolo se pod vozom že vrti, dvignem se na stopnice, a se domislím, da sem v garderobi pozabil kovčeg. Bežim ponj, zadevam se ob nosače in ljudi, z obema rokama si pomagam skozi gnečo do garderobe. Kričim, da naj ustavijo vlak, in gledam z obupom velika kolesa, kako se

premikajo. Zdaj jo izgubim — mi nabija v sencih — ko planem pred okno garderobe in ponujam listek za kovčeg. Uradnik z rdečimi našivi na rokavih se počasi okrene in se prične z nekom zadaj razgovarjati. Strašna jeza me popade, kolikor morem, mu kričim, da vlak že odhaja, da ga ne smem zamuditi, on, kakor da me ne čuje. Poslušam, kolesa bobne, sprevodnik mi daje znamenje, zame drži še vrata odprta, a uradnik se brezbržno razgovarja in razgovarja. Vlak je odšel, povsod je tema, le majhna svetilka brli v postajski restavraciji, kjer sedim in čakam drugega vlaka, da bi se odpeljal za njo. Morda jo dosežem? A v srcu je malo upanja in pusto, strašno pusto je pri duši, kakor da je vse na svetu in v meni usahnilo. Le majhna svetilka brli v temi, ki niti ni tema, da bi ne videl več samega sebe.

Ko sem se prebudil in si pomel oči, sem se oziral nazaj v čudne sanje, iz katerih se mi je blestelo dvojje belih grudi z rožnatimi vršički. Morda so te malenkostne ovire, ki se nam v sanjah nastavljajo v najusodnejših trenutkih, veren odraz naše življenjske bede?

Kdo ve — znanstveniki so že poskusili pronikniti v skrivnost — koliko časa trajajo sanje, v katerih se cele zgodbe razvijejo po svojih čudnih zakonih. Morda trajajo sekunde, morda zadostuje minuta, da poteče življenjska zgodba, ki pogosto po svoji lepoti ali grozi presega resničnost. Kolikokrat se vračajo iste snovi, isti obrazi, včasih čez leta, in nenadno se zjutraj domisliš, da si prav to in prav tako že nekoč sanjal. Nekaj je bilo na tem, če smo si otroci pred spanjem pokrivali glavo z odejo, da bi se nam kaj lepega sanjalo. Otrok si zmeraj želi v bajne dežele in človek v deželo bajne resnice. Kakšen bi bil svet, če bi bil sestavljen iz tisočeri in milijonskih sanj, ki se v eni sami noči ljudem sanjajo? Morda bi bil potem svet podoba drugega sveta kje na drugem planetu. Posega resnična stvarnost v naše sanje? Nedvomno odseva v njih. Sproži jih včasih kar živi globoko v človeku, včasih jih spočne življenje, ki nas premeta.

Ljubezen in smrt sta kakor v življenju tako tudi v sanjah najgloblja vodnjaka človeške sreče in muk. Prva se kakor Afrodita vedno v novi podobi dviguje iz morskih pen, druga se prikazuje s strašno resnico, jačjo od življenjske.

V fantastičnih podobah se mi v sanjah prikazuje žena, po kateri vse v meni kopni. Tako jo je Rembrandt slikal kot Danažo in je naglušni Goya v samotnem gradu ljubil svojo Mayo. Eros, stvaritelj, me slepi s svojimi fantastičnimi podobami.

Sanje o smrti in človeški grozi, ki jo nosimo v prsih, so naš Inferno.

V sanjah so me obdale neizmerno visoke stene, prevlečene s črnim blagom in rdečimi progami. Tesnoba me plaši, ko stojim sredi ozke celice in se ne morem domisliti kje. Zavest me prepričuje, da sem se izgubil nekje v veliki palači in zašel v to celico. Občutek je vedno jasnejši. Saj še ni dolgo, ko sem videl pred vrati dva livrirana lakaja. V sanjah se mučim, kje na svetu je ta

palača. Ne drznem se ozreti, ne premakniti, čutim, da se bo nekaj usodnega zgodilo. Venomer se mi zdi, da se stene še višajo in dvigujejo strop. Iztrgan sem iz sveta. Nenadno zagledam pred sabo nekakšen oltar, s črnim pregrnjen, sveče razsvetle prostor z rdečim plamenom. Za oltarjem sedi nekdo, ki me izprašuje.

— Zakaj ste me zaprli? — kričim. Gledam prsteno obličje, ki skoraj nima potez, a je videti strašno neizprosno. Ima kožo in meso, a vse prosojno, da se vidijo zobje v čeljustih. In zobje se smejejo komaj vidno, porogljivo. Čelo ima visoko, za naočniki se odpirajo votle oči. Vse vidijo in vendar ne gledajo vame. Neznanec se niti ne zmeni, ko kričim na vse grlo in vprašujem, zakaj so me zaprli. Izprašuje me brez glasu, vprašanja in odgovore slišim le v sebi.

»Nisi se uklonil, ko smo zahtevali od tebe pokorščino?«

Čutim onemoglo jezo in vendar odgovarjam še mirno. »Ne morem biti pokoren, če mi jemljete svobodo srca in uma.«

Kakor da so se zobje v čeljustih zopet posmehnil. »Svobode ni in je nikoli ne bo. Le pokorščina je in bo večna.«

Čutim resnico zaslišane besede in davi me strah pred njo. Ne govorim, le jecljam. »Saj si je tudi Krist vzel svobodo, ko se je uprl farizejem in stari postavi, da je lahko povedal resnico.«

Neznanec se zopet porogljivo nasmehne. »Zadnja resnica je povedana, poslej ni nobene svobode več. Le ena je ideja, vera jo straži.«

Čutim, kako mi pojema dih v onemoglem srdcu. Zopet poskušam kričati. »Človek je dobil svobodo, da bi se upiral krivici in se boril za resnico. To je človeška dolžnost.«

S suhim glasom mi odgovarja: »Norci so si razbijali glave za te sanje, ki so za vselej minile. Človeštvo ne potrebuje svobode, potrebno je le pokorščine. Posmehuje se vam in zdrobilo vas bo, ker ga zavajate.«

»Ne bo smel človek več misliti, iz sebe peti in ustvarjati?«

»Nikoli«, odgovarja določno glas v meni, »nikoli! Le eden je, ki ga opevajo vsi milijoni.«

Zabolelo me je, kakor da mi je nekdo v glavi nekaj nasilno zatrl. Še v sanjah čutim mrtvoudnost.

Zgrozi me lastna usoda, pretresa me zaradi človeka in že čujem glas neizprosne, ki sedi pred mano. »Človeku smo v znamenju človeštva vzeli svobodo in prisegel nam je pokorščino.« Suh smeh se za trenutek oglasi v celici.

»In kar ste mu obljubili«, rjovem vanj, »da bo sebi ustvarjal resnico in srečo. Da so minili časi, ko ga je vsak, kdor ga je hotel, v spono koval, zapiral, trpinčil in si izmišljal vse muke, da ga je prisilil na kolena?«

»Kdor bo idejo poveličeval, mu je vse dovoljeno«, odgovarja grobni glas.

»Ne morem poveličevati, čeprav vem, da je začetek začetkov.«

»Potem boš umrl. Tvoje življenje ni vredno več piškavega oreha.« Neznani je pritisnil na gumb, za hip so se razdelila vrata in vstopil je človek, ki sem ga moral že nekje videti. Kje? Nisem utegnil premišljevati. Prevzela me je togota, s katero me je navdal novi obraz. Tako značilne so bile te poteze, nič kolikokrat sem jih že videl. Bil je obraz vsemogočnega človeka, ki mu je dana oblast nad življenjem ljudi. Živ stroj, ki se ne izprašuje po pravici in krivici, povelja izvršuje kakor slamoreznica.

Preden sem se opomogel, me je krvnik nevidno postavil pred jamo, ki je imela dno pokrito s ponjavo. Sklonil se je in jo dvignil. Pred mano so se pokazale v dolgi vrsti noge, voščene in modrikasto podplute. Glas mi je zastal, na čelu in na rokah sem začutil ledene znojne kaplje, zaslutil sem smrt čisto v bližini. Vedel sem, da ni izhoda, da ji ne morem nikamor ubežati, vsak hip se izvrši sodba nad mano. Hotel sem kričati, a zaman je bil vsak napor, kakor da imam okrog vratu zadrženo vrvo.

V tistem hipu, ko sem domneval, da bo po meni, so izginile črne stene, v sanjah sem se prestavil pred prijazno krčmo, nisem mogel uganiti, ali sedim v ozki rimski ulici ali na bulvarju v Parizu. Zdelo se mi je, da pijem dobro vino in občutim veliko ugodje nad svetom. Ljudje so hodili mimo, se veselili in živahno govorili. Z menoj je sedel vljuden gospod, ki je malo pil in je le od časa do časa srknil kapljico. V sanjah sem premišljal, na koga me spominja njegov obraz. Tujec je bil podoben sedanjemu papežu, dasi sem celo v sanjah vedel, da ni. Velike oči so se upirale vame in s toplim, skoro šepetajočim glasom je izpregovoril zdaj in zdaj kako besedo. Po silnih mukah, ki sem jih malo prej prestal, mi je odleglo, da bi se kar razgovarjal.

»Naša svoboda je le resnici namenjena« — sem hitel.

»Ne razlikujete med idejo in surovo silo življenja. Oblasti se mora vse pokoriti«, je dejal nekam prijateljski s finim glasom.

Postal sem zaupljiv. »Ideja mora prinašati ljudem svobodo, dajati jim mora veselje in voljo do ustvarjanja. Slišite, vedno sem pričakoval, da bo nova svoboda zasijala človeštvu.«

»To svobodo bi morali v sebi nositi.«

Z lahnim nasmeškom mi je položil dlan na roko, bila je mrzla kakor led. »Tudi vi bi radi ideji služili?«

»Veliki ideji človeške svobode in ljubezni.«

»Ne razumete, vidim, da ne razumete. Kdor hoče ideji služiti, ne sme govoriti o svobodi. Zadnjemu hlapcu ideje se mora pokoriti, ker je ideja zadnja mogoča svoboda.«

»In kdo mi je porok za vašo idejo?«

»Nočete razumeti, prijatelj. Mi sami smo poroki. Ideja je vendar le sredstvo in mi jo izpreminjamo.

»In vse te morije in uboji?« sem v strahu izpraševal.

»Ideja je le tedaj močna, če ubija.«

Zdrznil sem se in zdelo se mi je, da so vse hiše, na katere je poprej solnce sijalo, postale sive in puste, ljudje so se premikali kakor stroji, veselje je zginilo iz sveta.

»Nikoli ne boste razumeli«, je dejal čudni človek skoraj žalostno. »Čisto preprosta je resnica. Oblast, ki ustvarja ljudsko srečo, ne trpi upornega duha. Sicer pa je človek v svojih največjih delih od pamtiveka slavil oblast nad seboj. A ne bojte se, ne boste umrli, samo službo izgubite. Danes ljudi izstradamo.«

»Kdor se upira okoreli človeški oblasti, poganja življenje naprej«, mu ugovarjam ves razgret.

»Prav. A prej mora postati žrtev.«

Lahna tolažba se mi je od nekod nasmehnila. Bal sem se jo izreči. A že me je sosed mehko prijel za roko in zmigal z glavo. »Vem kaj mislite. Da imate prijatelje, ki vam bodo stali ob strani.« Začudil sem se, kako je uganil skrito misel. »Pustite to«, je dejal in zamahnil z roko. Ne vem kaj je storil, ali je čaral ali kaj. Po cesti niso hodili več ljudje, temveč so se vrstili znan-ci. Ledeno so me gledali, nekateri so se umaknili na drugo stran, na tro-toar, drugim se je silno mudilo. Po vseh obrazih sem spoznal, da se me odrekajo in me taje. Prisegli so pokorščino. Kakor bi se mi strup razlival po telesu, tako smrtno samoto sem občutil.

Iz dalje sem čul njegov glas. »Kako, da še niste vedeli.«

Zopet je izginila krčma, ni bilo več ljudi in ceste, ni me davil strah pred lakoto, polaščal se me je obup zaradi resnice. Tisti hip sem se znašel zopet v celici, kjer sem ves v znoju zagledal človeka, kateremu so se zobje videli v čeljustih. Sedaj sem vedel vse, kaj se bo zgodilo. Nič več nisem pričakoval, se branil ali kričal. V neznanskem obupu sem pričel padati skozi temo, nekaj časa sem se upiral, pa sem zaman otepal v prazno. Mimo mene so drvele v dalji zvezde. Zavedel sem se, da drvim na glavo v vesoljno praznino. Lovil sem se za zrak in čutil sem, kako mi v strašnem, sunkovitem padanju sapa dere skozi telo.

Ko sem se prebudil, še dolgo nisem mogel verjeti, da hodijo zunaj pod oknom ljudje po stari navadi na delo. Tako žive so bile sanje.

Nekaj mesecev kasneje se mi je v novi podobi prikazala smrtna groza.

Sredi neznane pokrajine sem stal. Zavedal sem se, da sem ubil človeka in da me iščejo. Vsak hip me bodo odkrili in postavili pred sodišče. Niti malo nisem dvomil, kako se bo izvršila obsodba. Ubil sem človeka, ker nisem mogel prenašati njegove nasilnosti, proti kateri smo bili vsi brez moči. Zdaj sem pričakoval, da me primejo. Nihče jim ni še ušel. Še vsakogar so odkrili, ki je ubijal.

Videl sem, kako se ljudje izprašujejo, spogledujejo in čakajo. Kakor da sem prozoren in me nihče ne vidi, sam pa vse. Oboroženi možje v črnih uniformah prihajajo. Čutim kako surovo hodijo. Vsak hip me bodo zgrabili.

Od vseh strani prihajajo, težke revolverje nosijo ob bokih. Ne morem bežati in tudi zagovarjati se ne znam. Tam leži mrtvec. Le eno mi je jasno, smrt za njegovo glavo. Tisti čas, ko me bodo prijeli, pa do smrti, bo neizmerno dolg, to je večnost. Slutim, kako se vsaka sekunda, kadar čakaš na smrt, raztegne v tisočletja. Ne občutim kesanja ne obžalovanja, moral sem ubijati. Toda če ne bi bil ubijal, bi gledal veselo v solnce, poslušal bi ptiče peti, gledal srakoperja, kako je na trn nataknil kobilico, jutranje megle bi se ovijale brez in se kadile po bregu, zgoraj bi se že modrilo nebo. Bela kamnitna gora bi se svetila, premišljal bi, kako pojdem gori. Pot bi mi curljal po licu, naenkrat bi se zadnjič dvignil in svet bi se razprostrl pod mano. O, svetla radost stati nad svetom! Tako pa sem ubijal in konec je radosti, da živim. Črni, oboroženi možje stoje v bližini, izprašujejo rezko, prete in vsi vedo, da sem ubijal. Kako bi si rad prižgal cigareto, globoko bi usrkaval dim in užival svobodo, da smem kaditi. Črni žandarji me obkrožajo. Vsak umik je nemogoč. Vem, za njegovo glavo je le smrt.

Poslednje trenutke preživljam. Zberem se, kolikor imam moči, dvignem se od tal in planem za kamen ob cesti. Majhen je kamen in vendar poskušam, da bi se skrnil za njim. Opazili so me — saj so na to čakali — in vsi črni žandarji, ki jih je sama surova sila, hočejo za mano. Rad bi se s kamnom pokril, a se ne morem. Držim ga pred glavo in vem, da se mi vidijo roke in hrbet. Rinem podenj, a lahki kamen se odvali.

V tej silni stiski mi naenkrat odleže. Oddahnem se in vstanem. V meni vse vriska. Prost sem, črni žandarji so izza meje, preko ne smejo. Pri nas jih čaka smrt, ker so sami na naši strani ubijali. Tudi mi jih iščemo.

Kdo ve koliko minut ali celo le sekund trajajo taki prividi groze? Jih doživljamo kakor svetlobne utripe v kozmosu? So le slabotni refleksi groze, ki jo človek že tisočletja doživlja?

Neko noč sem v sanjah srečal pod obokom, ki spaja šenklavško cerkev s škofijsko palačo, znanca, ki mu nisem videl v lice, a sem vedel, da ga poznam. Mirno kakor bi govoril o omizju »Apud falconem«, mi je povedal, da bom usmrčen. Čudna vest me ni prav nič presenetila, sprejel sem jo pokojno in vdano, le radovednost me je napadla, kako se bo to zgodilo. Kdo mi je sodil in zakaj, se v sanjah nisem izpraševal. Bolj vznemirjen je bil moj znanec. Prigovarjal mi je, naj se obrnem na tega, na onega za pomilostitev. Prepustil sem mu zadevo in ga čakal na bregu, kjer sem prisluškoval šumenju vode pod mostom. Zavedal sem se, da je prišla sedaj vrsta name, saj je postala smrt vsakdanje pričakovanje ljudi. Nihče ni več na kaj drugega mislil.

Rdeče pročelje frančiškanske cerkve so obsevale luči, samotni človek je stopal čez trg. Visoki in debeli nočni čuvaj je hodil med stojnicami na sadnem trgu in je pravkar stopil v svetlobo. Pripognil se je in pobožal ovčarja, ki sem ga že dolgo poznal, kako se skriva pod stojnicami in preži na tatove.

V šenklaškem zvoniku je bila ura, zamolklo so doneli udarci, znanca ni bilo od nikoder. Naposled sem ga vendar dočakal. Zavil je čez most, stopinje na tlaku sem dobro razložil, in že od daleč mi je mahal z rokami, da ni nič opravil. — Župan da je bil na seji in je odšel domov. Bana ni v mestu. Na sodnji so izgubili akte in ne morejo nič opraviti. »Moral boš umreti« — mi je dejal zaskrbljeno. Njegova briga je pričela tudi v meni, kakor sem bil poprej miren, prebujati prepast. — Zakaj bi moral prav sedaj umreti? Drugi bodo še posedali »Apud falconem« in ugibali o svetu. Mene ne bo več. Zjutraj bodo hiteli ljudje čez most, študentje v šolo, ženske na trg, policaj se bo obračal na Marijinem trgu s stegnjeno desnico, zdaj z levico. Mene ne bo več. V Prešernovi kavarni bodo posedali ljudje pri oknu in požirali jutranje vesti: Rusija zaseda Zunanjo Mongolijo... Mussolini obišče Hitlerja... Chamberlain bo govoril... Naš kralj na Triglavu... — Mene ne bo več. Sklonil sem glavo in stopil za znanecem, ki mi je obljubil, da mi pokaže mrtvaški stroj. »Ni bolje, da prej zveš, kako boš umrl, kakor šele zadnji trenutek?« me je tolažil. — »Seveda je bolje«, sem dejal in se vdal v usodo.

Odprl mi je široka vrata v Kresiji. Hodila sva dolgo časa, dvigala sva se in se spuščala po ozkih hodnikih, dokler nisva dospela v vlažno klet. Tesni so bili prehodi med visokimi lesenimi stroji, ki so stali pod oboki.

»To je moderni mrtvaški stroj. Dvajset minut traja in si mrtev. Ni preveč hudo«, mi je dejal znanec in pokazal lesen valj, na katerem je ob strani dvignil pokrov. »Sem notri ležeš, vidiš, za glavo je narejena blazina, potem zapro pokrov nad tabo, spuste plin in zavrte. Mogoče te plin že v drugi minuti zaduši. Nekateri so živeli še dvajset minut, pa tudi to ni dolgo. Če ti na giljotini odsekajo glavo, živiš še cel mesec. Ustreljen živiš še pol leta.« Z žalostnim glasom mi je razlagal stroj in ga za poskus zavrte, da je pričel močno ropotati. Nekakšna bela, gibljiva snov se je prelivala v njem. Znanec je opazil, da jo ogledujem, in mi pojasnil, da je še od prejšnjega dne, ko so nekoga zavrte, v valju. Pričel me je obliovati mrtvaški znoj. Vse življenje od mladosti do te ure se mi je zapodilo skozi zavest. Neznosna bolečina mi je narekovala: mene ne bo več. Poskušal sem se vmisliti, kako se bo zgodilo. Sto let bo poteklo, ko bom legel v valj, do takrat, ko ga zapro nad mano. Kako bom ležal? Bom gledal proti nebu ali k zemlji? Bom ležal postrani? Ne takó, ne takó, saj ga zavrte, sem mislil in začel ugibati, kako bom odletaval in kako me bo dušil plin.

Stresel sem se kakor žival v klavnici. Najrajši bi bil takoj legel, da bi hitro minilo, a vedel sem, da bom moral hoditi še vso noč po mestu, še vse svetlo, solnčno jutro in čakati, da me pokličejo k smrti.

Tisti hip sem se prebudil in zagledal dan.

Ko sem premišljeval o teh sanjskih prividih Erosa in Inferna, se mi je zdelo, da srepé vame same votlooke plinske maske, skozi katero sem sam gledal zverženi svet.

MRTVIM VOJAKOM

IGO GRUDEN

*O reka Visla, daljni tužni Bug,
otožni Narev, tužna reka San,
po vas zdaj teče kri iz smrtnih ran,
od njih izdihnil je moj brat in drug.*

*O daljni reki sredi mirnih strug,
Mozela v solncu in sanjavi Ren,
obe sta mrzli zdaj kot meč jeklen,
do druga čezenj več ne najde drug.*

*O beg vseh rek na sever in na jug,
ki vas do zdaj še ni skalila kri,
na vaših že bregovih smrt preži,
bo name, nate prej planila, drug?*

*O bratje narodov in zemelj vseh,
francoski, nemški, poljski ti vojak:
enak drug drugemu je v smrti vsak
kot trava pod kosó na rosnih tleh.*

VIRAGOVA VERONA

FERDO GODINA

Kaplan Mesarič se je ogibal Viragove hiše. Sram ga je bilo pred samim seboj. Smolkovega je zasovražil, ni mu odpustil sramotnega udarca. Skrbel bo, da mu bo mati odmikala Tatjano. Tuhtal je, kako bi mu odtrgal še Verono. Že dolgo se je pripravljaval in čakal, da se Smolkov vrne. Ljudje bodo s prstom kazali nanj.

Smolkovega pa dolgo ni bilo.

Bogoslovci so se že vrnili. Serec in Lipič sta obiskala Mesariča v »njegovih fari«. Pripovedovanja ni bilo ne konca ne kraja. Popoldne so se odšli kopat. Šli so k dekletom, ki so prale na Muri. Čepeli so v vodi, jim odmikali stole, na katerih so prale. Nato so se skupaj kopali. Škropili so se in vsi trije so pod vodo prijemali dekleta za debela bedra. Semeniščnika sta bila spočita in tudi kaplan je bil vedno pripravljen za take neumnosti.

Roza se je kopala s svojo prijateljico Darinko z Lendave doli na produ. Medtem ko sta se mlada semeniščnika premetavala z dekleti v vodi, je kaplan šel doli na pesek. Preveč bi se dal ljudem v zobe. Roza pa je bila iz boljše rodbine in šolano dekle. Tem nihče ne zameri. Sploh je za šolane ljudi morala nekaj drugega kakor za navadnega človeka. Oni že vedo, kaj delajo. Rad bi tudi vedel Mesarič o Marku, kdaj se vrne. Roza ni vedela ničesar.

»Nič ne pišeta«, je dejala, pa takoj zardela. Zmotila se je, ko je mislila tudi na Trojoka. Darinka in kaplan sta se zasmejala, ker sta vedela, kaj Roza misli.

Roza se je obrnila v stran, nagubala čelo in pogledala doli na dekleta in bogoslovca.

»Mene bi bilo sram. Kaj ni za vas to prepovedano?« Kaplan je bil zadet.

»Taka je kot on«, je pomislil. »Ni to taka stvar, človek ne sme vzeti takoj slabo«, je govoril.

Nedostopna se mu je zdela Roza, čeprav je bila še otrok. Kaplan se je poslovil in dal Darinki roko.

»Mi smo pa itak v Topolovcu«, je dejala mirno Roza in ni prijela ponujene kaplanove roke. Kaplan je bil osramočen. Šel je v kopalni obleki po vročem pesku. Dekleti sta gledali za njim in se muzali.

»Takemu bi dala roko, fuj«, je dejala Roza in legla na pesek.

V Mesariču je vrelo, ko je šel s kopanja. Prepričan je bil, da je mala Roza napihnjena zaradi Marka. Gotovo sta ji s Trojokom pisala o vsej njegovi sramoti v mestu.

»Strl ga bom.«

Stopil je k Viragovim. Verona je bila doma. Sedela je pred hišo in nekaj šivala.

»Vi, gospod kaplan?« se je začudila. Šla je proti njemu in mu stisnila roko. Povabila ga je v sobo, ker je bilo že pozno. Kaplanu je bilo prav, da ga ne bi vsak videl, ki bi šel mimo. Ljudje takoj spletejo kaj neumnega.

Pri sladkem likerju sta se jima razvezala jezika. Kaplan je pozabil na neprijetnost pri Muri in pripovedoval z vsem žarom o bogoslovju, o vinu, ki so ga vtihotapili v bogoslovje ob raznih tajnih prireditvah, za katere niso vedeli ne ravnatelj ne profesorji. Bahal se je, da ni nič študiral, a da je delal izpite, kakor da bi teklo olje.

»Slišala sem, da ste pravi ljubimec žensk, ne zamerite«, mu je laskala Verona.

Mesarič je zaslutil, da nekaj ve. Izdati pa se ni hotel. Kot senca ga je spremljal Smolkov. Nikjer ni našel pred njim miru in sumil je pri vsakem človeku, da ve o njegovi sramoti. Zlomil ga bo, mora ga. Osramotiti ga mora pred ljudstvom.

»Ne vem, kaj mislite«, se je smehljaj in čakal, da mu Verona pove resnico.

»Dekleta govorijo samo o vas,« je rekla Verona mirno. Naslonila se je nazaj in si podprla glavo. Poznala je moškega, dvignila obrvi in pogledala kaplana, da se mu je trgalo srce. Verona je bila lepa. Zнала je s svojim strašnim mirom zbuditi pri moškemu strast do blaznosti. Tiho je pristavila, kakor bi ne hotela izdati tega, kar misli:

»Sicer bi vas pa morala razumeti vsaka ženska.«

V mraku je kaplan stisnil pesti, pred očmi se mu je zamajal ves svet, le Verona je sedela mirno in ga gledala, kakor da nima pojma, kaj se godi v njem. Prijel je stol, ga pomaknil v stran in stopil k njej.

»Verona!«

»Gospod kaplan«, je rekla trdo in vstala. Zapeljivo je stala pred njim. Kaplan je sopel in čakal, kaj se bo zgodilo. Čutil je, da bi mu Verona postala lahko blizu, čisto blizu.

»Prižgala bom luč.«

»Ne«, je dahnil kaplan in jo prijel za roke.

»Gospod kaplan, vi me niste razumeli«, je govorila mirno in v njenem glasu ni bilo niti malo strahu.

»Moja morate biti, Verona, moja«, je trepetal in nestrpno iskal nečesa po njenem hrbtu, bokih in prsih. Verona ga je prijela za roko.

»Vi ste duhovnik«, je rekla in se igrala z Mesaričem.

»Jaz sem človek, Verona«, se je izvilo iz njega, in ko je čutil, da ona ni trdovratna, jo je obsul s poljubi in jokal. Veroni se je zastudil. Kakšen je tu. Na prižnici pa grmi in kljubuje pred svetom celo Benkoviču.

Prijel jo je in hotel nekam z njo. Verona se je temu smehljala.

»Gospod kaplan, tu ni postelje«, mu je dejala in čakala, kako bo zdivil. Res so se napele v njem vse mišice in stisnil jo je k sebi.

»Kje pa je«, je bruhal in zijal v temo. Čakal je pri vsakem njenem gibu rešitve.

»Čakajte«, je dahnila. Privolila je. Šla je v stransko sobo. Kaplan je stal v temi, nosnice so mu trepetale, čakal je na najmanjši migljaj, da bo užival srečo, pri tem malem, nežnem bitju.

Slišal je, kako je prevrgla blazino in pripravljala posteljo.

»Sem.«

Kaplan je stopil, oprijemajoč se stene, trepetal je in jo poiskal v temi. Stala je in se ni ganila. Toplo pravico je čutil do nje v tem trenutku. Vsak del njenega telesa mu je bil svet. Miloval bi ga do smrti. Vsak dotikljaj z Veroninim telesom ga je obdal z žarom neutešnega koprnjenja.

Verona se mu je predala brez strasti.

Spletke, ki jih je koval kaplan Mesarič proti Smolkovemu, so kazale uspeh. Tatjanina mati je dekletu prepovedala stike z Markom. Prepričan je bil, da bo tudi pri Veroni dosegel to, kar namerava, čeprav je zadnjič pozabil

na stvar, zaradi katere je prišel k Viragovim. Odbiti mora Smolkovega, to mora doseči za vsako ceno.

Po prvem intimnem srečanju z Verono se je kaplan spremenil. Ni se več zanimal za druga dekleta. Po večerji, ko je legel, je čutil, da se mu je Verona vtisnila v srce.

Benkovič pa je na to gledal povsem drugače. Pošiljal je kapitlju polne pole obtožb o kaplanu Mesariču. Napel je vse sile, kajti njegov »Domobran« je padal in kapital kopnel. Pokojnina sama mu je bila premajhna za mirno, lepo življenje. Z »Domobranom« bi pa tudi izgubil ugled, ki ga je užival daleč okoli.

Viragova Verona ni postala kaplanu samo orodje proti Marku, kot je v začetku mislil, temveč mu je bila od dne do dne mnogo več. Ko se je izvedelo po Topolovcu, da se je Smolkov vrnil, je postal kaplan ljubosumen kot sedemnajstleten dečko. Benkovič je prisluhnil najmanjšemu dogodku in je vse, kar je bilo v zvezi s kaplanom, obrnil v svoj prid. Škof je klical kaplana na odgovor. Dasi mu je bilo to neprijetno, se je rad peljal v mesto. Po onem dogodku z Verono se mu je razmerje do Kraševčeve ohladilo. Vendar je šel k njej s tihim upanjem in z mržnjo do Marka.

Pogovor pri gospej se je sukal samo o Tatjani in Marku.

»Bom že naredila, da bo prav«, je govorila gospa in se nagnila h kaplanu. »Tudi ženske rade podležejo.«

»Saj! Z drugim fantom ji ga boste izbili najlaže. Škoda Tatjane. On prebiva vse dneve pri Veroni.«

Zadovoljen se je vrnil kaplan v Topolovec. V cerkev in šolo mu je bila edina pot. Le redko med tednom je stopil k Viragovim. Na te obiske se je pripravljaval sleherni dan.

Pripovedoval je tam o vseh mogočih stvareh. Toda Verona mu je ostala nedostopna. Nikdar mu ni dala več prilike, da bi se kakorkoli približal. Če je bil pri Viragovih tudi advokat Serbec, se Verona od njega ni premaknila in je prezrla kaplana pri vsaki priliki. Bolelo je to Mesariča in čakal je priložnosti, da bi ji očital njeno vedenje.

Nekega večera se je dolgo zasedel pri Viragovih. Verona si je dala opraviti v kuhinji in pustila kaplana z materjo. Mati jo je poklicala, ko se je kaplan poslavljajal.

»Nekaj vam moram povedati, Verona«, je sramežljivo dejal kaplan.

»Meni?« se je čudila. Spremila ga je do ceste.

»Tako čudni ste postali.«

»Ne vem.«

»Smolkov se je vrnil!«

»Gospod kaplan«, ga je prekinila. »Vi nimate pri meni nobenih pravic, tudi če sem se z vami spozabila. Ne bom tajila Smolkovemu.«

Kaplan je utihnil. Še povedala mu bo. Poskusil je še s poslednjim.

»Dekleta ima v Mariboru!«

Zaprla je dverice in šla v hišo. Kaplan si je grizel ustnice in sikal predse. Dopovedoval si je, da mu ni do Verone. Če jo ima Smolkov, naj jo ima, saj je itak advokatova prilježnica.

Vestno se je pripravljala kaplan na pridigo, s katero je mislil Smolkovega razgaliti pred ljudmi. Brezbožnik je in nečistnik. S prsti bodo kazali ljudje nanj in tudi doma mu ne bo več obstanka.

Benkovičev kuhar je imel rad fante. Ves denar, ki ga je prislužil, jim je razdal za večere. Zadnje čase pa je šlo Benkoviču slabo. »Domobran« ni več šel, denarja je primanjkovalo in tudi kuharju je šlo težko. Fantje so se mu umaknili, le sosedov Pali je še hodil k njemu, kadar je bil lačen.

»Slišite, Pišta, ne pridem več. Denarja nimam, nekam moram na delo.«

Pišta se je ustrašil, spustil žlico iz roke in skočil k Paliju.

»Ne smeš, Pali.«

»Moram, če nimam denarja. Živeti moram«, je vztrajal Pali.

Molčala sta. Pišta je premišljeval in kuhal. Ne, ne sme proč. Potegnil je lonec z ognja in oba sta šla v Benkovičevo sobo iskat denar. Benkovič se je mudil nekje na vasi.

Iskala sta po vseh predalih, kjer je Benkovič hranil denar, ki je prišel od naročnikov. Vse je bilo zaprašeno in niti duha niti sluha ni bilo o denarju. Slabe čase je doživljal »Domobran«.

Pišta je odpiral omare, Pali pa je brskal po mizi. Na vrhu knjig, čisto zadaj, je ležalo pet, šest pisem. Pogledal je naslov kar tako, pa se je potuhnil in potisnil vsa pisma v žep. Bila so Ošlajeva, ki jih je pisal Kološevi.

Zato se je Ošljaj pritoževal fantom, da mu Kološeva nikdar ne piše! Spraševal jih je od vojakov, če ima drugega fanta. Kološeva je pa jokala, ker se ji fant ni oglasil niti s karto. Stvar je bila jasna. Vesel je bil, kot če bi našel denar. Še je brskal med papirji.

»Pali«, je vzkliknil Pišta. Na oknu je dobil denar. Bil je na knjigi, v kateri je imel Benkovič račune. Imel ga je pripravljenega za tiskarno.

Paliju so se zasvetile oči. Uredila sta razmetane knjige in kramljala v kuhinji.

»Vsega ti ne dam. Gospod bo opazil.«

»Že dolgo mi nisi ničesar dal. Če mi ne daš vsega, ne pridem več«, je dejal Pali veselo.

Pišta se je bal, kako se bo pred Benkovičem izgovoril. Smrkovec!

Vesel je bil Pali, ko je šel domov. Ne samo denarja, tudi pisem se je veselil, da je skočil čez stopnice in bi se skoraj zaletel v Benkoviča, ki se je vrnil. Nahrulil ga je, da se je Pali potegnil v ograd in stekel domov.

Zvečer so pri Paliju v hlevu fantje pili in se norčevali iz Benkoviča in kuharja. Zapravljali so imovino umirajočega »Domobrana«. Brali so pisma, med katerimi so našli dve Rozini. Pisala je Trojoku!

»Topolovec se prebuja in želi, da bi se kmalu, kmalu vrnil«, tako je pisala Roza. Smeh je bil v hlevu, da so teleta skočila k jaslim in preplašeno zrla na razgrajajoče smrkovce. Nekateri so moleli noge kvišku, drugi so ležali na trebuhu, tretji so se po riti pokali, da jih je vsa živina gledala in migala z ušesi. Pali je končno vendar prišel k sebi. Tudi Rozi morajo vrniti. A nihče ji ni hotel dati pisem, še manj ji povedati, kje jih je dobil, kajti razmerja s Pištijem se je vsak sramoval. Nekomu je prišlo na misel, da bi Rozina pisma izročili Marku. To bi bilo najboljšje.

Smolkov si je predstavljal počitnice veliko lepše. Za ženskami ne bo več lazil. Počival bo, dokler ne pride jesen.

Pa obrnilo se je drugače. Trojok je bil vedno pri njem, molče je sedel v kotu in čakal, kdaj se bo kaj spremenilo. Doma ni z njim nihče govoril, le brat Laci ga je včasih vprašal, če je lačen, drugi se niso brigali zanj.

Še ko je bil Trojok v mestu, je poklical Benkovič Trojokovo mater. Grajal je sina. Rekel je, da ga je spravila s poti slaba tovarišija in ženske. Otrok je še, pa se že s tem ukvarja. Doma so bili zaradi tega razen brata vsi nasajeni.

Tudi Roza se je zdela Trojoku drugačna. Komaj, da sta se pozdravila. Tuja mu je bila.

»Vrag naj vzame ženske«, se je jezil Marko, in Trojoku je upadal pogum.

»Ne vem kaj je, še pogledala me ni«, je tožil Trojok.

»Kaplan je vmes«, je pomislil Marko, Trojoku pa ni ničesar rekel. Sedela sta v temi. Roza jima je prinesla luč, da bi večerjala.

»Roza«, je ustavil sestro Marko, ko je hotela zopet iz sobe. »Nekaj med nami ni prav, zakaj to?«

»Kaj«, je začudeno vprašala Roza.

»Prej smo bili drugače. S kaplanom si imela neke pogovore, so mi rekli fantje.«

Roza je vzklopela.

»Sram te bodi!« Zaloputnila je vrata in šla.

Fanta sta molčala. Kaj vraga je to. Nekaj časa sta sedela pri luči, ko pokliče Marka Pali. Rad bi govoril z njim na samem.

Trojok je ostal sključen v sobi. Roza ga ne mara več.

Čemu jo ljubi? Kaj mu ne da miru ponoči in podnevi? Saj bi bilo brez tega tudi dobro. Zaradi nje je že toliko trpel doma. Zakaj si človek ljubezni ne more iztrgati iz srca. Bratje in sestre ne poznajo teh bojev. Delo jim vse to trga iz srca. Prav je, da ga sovražijo.

Marko je bil radoveden, kaj mu bo Pali povedal. Tako ga še ni prišel klicat nihče, čeprav je bil Marko z dečki mnogokrat na vasi.

»Pri Benkoviču sem vzel Rozina pisma. Stari jih je imel na mizi. Saj jih ti daš Rozi ali Trojoku? Jaz ne bi rad.«

Marku se je posvetilo. Zato ni bilo glasu od Roze. Bog ve, kje so Trojokova pisma? Stari je poštarico pregovoril. Svinja.

Stisnila sta si roke in Pali je šel vesel od Smolkovega. Marko je poiskal Rozo, peljal jo je v sobo, kjer je premišljeval svojo usodo Trojok. Prijel je sestro za roko.

»Roza, midva s Trojokom sva ti delala krivico.«

Trojok ga je začuden pogledal.

»Čakaj, Trojok, ti nič ne veš. Tvoja pisma, Roza, je poštarica zadržala in dala Benkoviču. Čakaj, saj ni taka stvar. Fantje so mu jih vzeli. Sam bog, da smo jih dobili. Torej Roza, smo zopet prijatelji?«

Roza je zardela in pograbila pisma.

»Ne«, je dejal Marko. »Trojoku si pisala.«

Marko je dal pisma Trojoku, ki se je talil od sreče. Tudi Roza je bila srečna.

»Tjaš, ne smeš jih tu brati, če mi jih že ne vrnete.«

Vsi trije so bili zadovoljni. Marko je iz šale preklinjal Benkoviča, jezil se na kaplana, Roza in Trojok pa sta bila po dolgem času spet vesela. Roza ni dala, da bi Marko naznanil poštarico. Izvedelo bi se, da ima že fanta.

Marko se je po tem dogodku počutil mnogo bolje. Trojoku sam ni mogel pomagati. Pri njegovih domačih je bil Marko še bolj zasovražen kot Tjaš sam.

Smolkovi so bili premožna družina, zato so imeli težake, da so opravili vse delo. Marku ni bilo treba delati. Starejši Markov brat pa je vodil gospodarstvo.

Marku se je začelo tožiti po Tatjani. Nekaj kartic sta si pisala, a samo pozdrave. Marko je pisal njeni prijateljici, Tatjani na dom ni smel pisati.

Začel je premišljevati o dekletu. Večkrat se je namenil, da bi ji pisal pismo. Povedal bi ji, da bi jo že rad videl, da bi se pogovorila o tem in onem. Prišlo je to nenadoma, potem ga je pa zopet minilo. Včasih si je celo mislil, da ima že drugega. Ne, tega ne bi smela storiti. Od Tatjane so začela prihajati dolga pisma. Tožila je, da jo mati nadleguje. Nato pa — kakor bi odrezal — ni bilo več glasu od Tatjane.

Dan po večeru, ko so se fantje pri Paliju v hlevu napili, so prišli po Palija orožniki. Benkovič ga je naznanil.

Komaj na večer je Benkovič opazil, da mu je zmanjkal denar. Poklical je Pišta, ki se je naredil nedolžnega. Poznal je Benkovič njegove muhe.

Pišta se je začudil in pomislil, ali ni mogoče veter odnesel denarja pod posteljo? Skočil je po metlo in pometal izpod nje. Ko se je pripognil, mu

je Benkovič iztrgal metlo iz rok in ga mlatil po riti. Denarja pa le ni bilo. Drugega dne je naznanil zadevo orožnikom in osumil Palija.

Pali je romal na orožniško postajo. Bil je tepen kot snop. Tri dni je poležaval na trdem podu in se otepal stenic. Izpustili so ga, ne da bi izvedeli, kam je veter odnesel denar.

Ves zbit je ležal zvečer Pali na žoli v hlevu. Prišli so k njemu fantje. Tuhtali so, kako bi stvar z Benkovičem najlepše uredili.

»Razbijmo mu okna, prekletemu starcu.«

Pomislili so.

Da, to bi bilo najprimerneje. Od navdušenja so poskakali pokoncu in tudi Palija so minile bolečine. Gnojšče za Palijevo hišo je bilo obdano z debelim kamenjem. Pali jih je spomnil na to. Nabrali so kamenje v predpasnike in počakali, da so šli ljudje z ulic.

Sedeli so pri Paliju in komaj čakali na trenutek, ko bodo zapokala okna.

»Smrdi ko vrug to kamenje«, je eden zabrundal. Počili so v smeh. Na vas je legal mir. Šli so čez cesto.

Prvi je vrgel Pali. Nato je pokalo kamenje, da so se šipe z žvenketom sipale na vrt. Nekaj trenutkov je trajalo, pa je bila Benkovičeva soba brez šip.

Po Topolovcu se je izvedelo že zgodaj zjutraj. Ljudje so imeli v mislih Palija in njegove pajdaše. Benkovič pa je zvrnil krivdo na politične sovražnike edino pravovernega »Domobrana«. Sporočil je tako kapitlju. Kaplan Mesarič je moral v nekaj dneh zapustiti Topolovec. Bil je prestavljen v gore.

To je plebanuša potrlo, kajti kaplan je bil drugače dober duhovni pastir. Bog ve, kako pokveko bo dobil v prihodnje.

Šele sedaj je čutil kaplan, kaj je bil zanj Topolovec. Nekaj hiš je obiskal pred odhodom. Solze so tekle povsod. Bi šel še k Viragovim?

»Ne, tja ne grem.« Pa vendar, če se je Verona spremenila. Nikoli je ni videl s Smolkovim. Pri njej je preživel najlepše trenutke v Topolovcu. Vleklo ga je tja z nedopovedljivo silo.

Verona se mu je skrila. Kaplan ni vprašal po njej. Preveč bi se ponižal. Žal mu je bilo, da je sploh šel. Ona se kje vlačí, on pa hodi za njo. Smolkov bo ostal nemaščevan. Še nedelje ne sme počakati, da bi obračunal na prižnici z njim. Fantje so zapeli pred Viragovo hišo. Zdelo se mu je, da se norčujejo z njega. Čimprej iz Topolovca!

Verona je prišla zapirat skedenjska vrata. Kar tako samo, da bi šla k cesti. Kaplan je odšel in mogoče je med fanti Marko.

Fantje so nekaj v šali govorili in ona je odgovarjala. V temi pa ni opazila, da je med njimi tudi Smolkov. Šele ko je eden namignil, da jo Marko kliče, je vedela, da je tu. Šla je k njim.

»Knjigo imaš še pri meni«, si je pomagala iz zadrege.

Marko bi se najrajši obrnil in šel domov. Pa se ni maral osmešiti pred fanti. Šel je z Verono. Gorelo je v njem. Fantje so za njima vpili in se šalili.

V sobi je prižgala luč in ga molče gledala, kot nekoč v mestu, ko ga je obiskala. Mir.

»Ali ne bo že konec tega najinega srečavanja«, se je premaknil Marko. Niti sence toplote ni v njem. Ne bo ga imela nikdar več.

»Ti me ne moreš, ker hodim s Sernecem?«

Molčala sta.

»Nekoč si mi pravil o svobodni ljubezni. Se spominjaš? Sedaj dokazuješ, da si govoril takrat z mladeniškim zanosom, ki ni bil vreden niti počenega groša. O vsem si govoril, o ljudeh, o življenju, o zatiranih, sedaj pa molčiš kot grob. Življenje, ki ga nisi poznal, te je spremenilo. Oba je spremenilo, Marko, tudi ti si ljubil in si kljub temu imel mene. Meni pa zameriš.«

Marku je vstala pred očmi Tatjana. Tatjana! Kaj bi dal, da bi jo videl samo za trenutek. Niti sence laži in nezaupanja ni bilo med njima. Pa zdaj je ni več. Verona je opazila, da ga je prijelo.

»Kaj hočeš?« jo je nestrpno vprašal.

»Ljubim te že od nekdaj«, je vzklopela Verona. »Rotim te, Marko, najina pota se ne smejo več križati. Grešila sem, priznam. Ne vem, zakaj sem to storila! — Kako otročje si ravnal z mano potem, ko si mi odprl oči ter si me peljal v življenje. Marko, jaz sem bila prepuščena sama sebi, tu, med temi strašnimi polji, sama, in ti me poznaš. Odpusti mi. — Čutim, da si postal moški, čutim, da bom srečna pri tebi in da bom samo tvoja! Prisegam ti.« Izmučila se je. »Tega še nisem nikdar nikomur obljubila. — Smrt ali življenje s Teboj! Druge rešitve ni«, je tiho pristavila, kot da bi končala s povestjo.

»Si se vdala Sernecu?«

»Sem.«

»Pa kaplanu?«

Molčala je. Sram jo je bilo. »Tudi!« je zajokala. Marko je stisnil pesti.

»Sovražim te. Kot sluzi si. Daleč si padla. Daj mi knjigo.«

Verona je jokala. Marko pa se je obrnil in šel.

Fantov ni bilo več na križpotju. Marko je bil razburjen. Šel je spat.

Zgodaj zjutraj ga je zbudila Roza. V strahu se je sklonila k Marku in ga klicala.

»Verona je spila lizol. Sernec jo je na pol mrtvo odpeljal v Maribor.«

Marko je skočil pokoncu.

»Ljudje pravijo, da je zavoljo tebe —«

Smolnikov tega ni pričakoval. Sinoči je mislil, da Verona išče z groznjo zopet zblizanja. Verona ga je resnično ljubila. Bog!

(Dalje)

VOJNA

1 GO GRUDEN

*Človek po božji podobi v osrčju svetá,
ki mu gorje je zalilo srcé in duhá,
slišim strahotno kričanje zdívaníh ljudi
drug proti drugemu v zboru z vseh štírih strani:
O vi prekleti, prekleti, prekleti vi psi!*

*Kriki z oblaki se trgajo v brezno nebá,
sredi viharja ni slišati tožbe zvoná,
s srcem srcé po človeško več ne govori,
drug proti drugemu zdaj samo lajajo vsi:
O vi prekleti, prekleti, prekleti vi psi!*

*Mož proti možu, pod njimi se majejo tla,
joka ne sliši otrok in porodnih žená,
vera v Boga je vtonila v močvirju krvi,
v gluhem vsemirju pošasten odmev se vali:
O vi prekleti, prekleti, prekleti vi psi!*

*Z meglo od tople krvi moj pogled je zastrt,
dnevi so težki kot tanki, ki nosijo smrt.*

MLADOST NA VASI

TONE ŠIFRER

VÉLIKE URE

V tisočeri podobah in ob vsakem koraku je spremljala Petra smrt, odkar se je zavedel.

Seveda, pozneje se je pokazalo, da je bila smrt stare Dolnove matere skoro koristna, zakaj dva dni po njenem pogrebu so odprli skrinjo, ki jo je v življenju vedno tako skrbno zaklepala, da Peter nikdar ni mogel pogledati vanjo, če je še bolj iskal prilike. Navzlic temu je prvi dan doživljal dolge ure tesnobe, ki mu jih je pripravila ta smrt.

Pred pogrebom je stala mati prav ob krsti; brisala si je solze in Petru je bilo dokaj neprijetno pri srcu, ko je prvič videl jokati svojo mater. Vendar se je moral zanimati za staro ženo na mrtvaškem odru. Obraz ji je izražal samozavestno misel, da je danes ona središče vse pozornosti, kar že leta

in leta ni bila. Roke je imela bele in Peter si nikdar ni mogel predstavljati, da so to tiste roke, ki so včasih pozimi privlekle iz brezdanjega žepa jabolko, kak oreh, suhe krlje ali celo kak izredno svetel belič.

Ko je pri pogrebu stopal z očetom med bližnjimi sorodniki, takoj za ministranti, je mislil, da bi bilo že zaradi tistih jabolk koristno, če bi stara mati oživela. Mati bi potem ne jokala več, kar bi bilo tudi čisto prav. »Saj ni potrebno, da bi nenadoma vstala iz krste«, je premišljeval Peter. »Najprej naj bi se začele gibati roke; gotovo bi jih bilo strah ob mrtvem truplu, pa bi jih odrezali. Župnik bi jih dal ministrantu, ki je bil v svojem črnem ovratniku tako slovesen. Potem bi oživela glava in počasi bi sestavili staro mater do kraja. Gotovo bi vprašala pogrebce: »No, ljudje božji, kam pa greste? Saj sem živa!«

Nato bi se vsi skupaj obrnili domov. Peter se je veselo zasmel, ko je pomislil, kakšen zmeden obraz bi napravila dekla, saj bi morala stari materi vrniti copate, ki jih je takoj po njeni smrti obula. Oče je v tem trenutku prijel Petra za roko in mu iztisnil ves smeh. Ko je očetov pritisk popustil, se je poskušal o smrti stare matere poučiti. Potegnil je očeta za rokav in ga tiho vprašal: »Je stara mati za zmerom mrtva, oče?«

»Od sedaj naprej za zmerom«, je rekel oče.

»Sploh ne more oživeti?«

»Ne!« je dejal oče in prekinil razgovor.

Peter s tem dejstvom prav za prav ni računal, v prsih ga je stisnil strah pred nerazumljivim svetom. Njegov korak je postajal vse težji, v cerkvi se je stiskal k očetu in se junaško premagal, da se ni med mašami oziral na kor, čeprav se je bil doma tako namenil. Na pokopališču mu je tesnoba v srcu rasla, prehajala je v grozo, hotel bi zakričati, solze so mu silile v oči, vlekel se je stran, najrajši bi šel domov, za peč, a oče ga je držal za roko in nič ni kazalo, da bi ga izpustil. Tudi Blaž ga je nemirno gledal, kakor bi se bal, kdaj bo skočil v jamo.

Tesnoba ga je popustila šele takrat, ko so odprli doma zagonetno skrinjo. Prikazala so se neizmerno dobra jabolka. Tu jih je torej stara mati jemala, a Peter je večkrat razmišljal odkod prihajajo v njen žep, vedno so bili samo trije v njem. Poleg jabolk so ležale stare pisane rute, srebrn sklepanec, težka svilena krila, peče, avba in okrasje za ženitovanjsko pogačo. To so bile čudovito lepe okrašene paličice in kar je bilo glavno, razdelili so jih Blažu in Petru. Ovijal jih je rdeč, zelen in moder papir, na koncih pa so bili pritrjeni nekaki zlati cvetovi, ki so neprestano migetali in niso mirovali, če si držal roko še tako pri miru.

Ob smrti Dolnove stare matere Peter še ni hodil v šolo, a tega težkega občutka se je spomnil še čez nekaj let, ko je šel na pokopališče brez odraslih, samo s prijatelji in je pogledal celo v mrtvašnico.

V hladnem jesenskem vremenu so namreč poplavalili polje pred vasjo tisoči italijanskih ujetnikov. V eni noči so razbili vse kozolce in jih pokurili. Žarometi, ki so jih postavili v zvonik, so vso noč preiskovali polje, če name-rava kdo ubežati; in strojnice so se neprestano oglašale. Zjutraj je bilo v mrtvaški hišici pet mrličev.

Blaž je prinesel to novico dopoldne domov. Peter je hitel po Lovreta in Dolnovega Tineta. Brez njega bi Peter raje ostal doma, zakaj Tine je bil vendar že hudo bolan in je prebival v hiši, kjer so imeli nekoč mrliča, ter bil tako utrjen proti strahu vsake vrste.

Molče so preskakovali luže in gazili po redkem blatu, ko so se odpravili na pokopališče. Že na vasi so se držali skupaj, med grobovi pa so se stisnili v gručico, ki bi bila pobegnila, če jih neka vznemirjenost ne bi zadrževala in obenem potiskala naprej. Spočetka so mislili pokukati samo skozi okno, ko so zapazili odprta vrata, so za trenutek obstali, nato pa se je oglasil Dol-nov Tine: »Grem gledat, če bo za vas kaj prostora!«

Odkril se je, odprl še malo vrata in vstopil. Takoj je skočil nazaj: »Kar naprej, nič se ne bojte!« Hitro so se zrinili v mrtvašnico in zagledali vojake. Ležali so na deskah kakor na nizkem pogradu, bili so zaviti v vojaške plašče brez zavihov, nekoliko nog je bilo obutih v razdrapane čevlje, druge so bile bose, umazane, kazale so odrto kožo.

Fantje so prevzeti molčali. Navajeni so bili videti smrt med rožami, sve-čami, v črno pobarvanih, lepo okrašenih krstah, s staro Tičarico, ki je be-dela pri mrličih in se zahvaljevala ljudem, ko so z vejico zelenike škropili mrličem noge z blagoslovljeno vodo.

Tukaj pa so ležali vojaki brez vsega. Nobena luč ni gorela. Ni bilo tesnobo vzbujajočega vonja po sveže barvani krsti in svečah. Na teh truplih, ki so ležala deloma na obrazu, je kazala surova smrt svojo moč, tista smrt, ki stisne srce, da v neskončnem strahu obstane. Bridko je bilo gledati okorno zvite noge, krčevito stisnjene in zelo umazane roke ujetnikov, ki so morda mislili s skokom preko žarometne luči doseči svobodo, pa jih je zatekla smrt, ko so najmanj pričakovali. Eden je ležal po strani; iz kotov ust se mu je bila proti ušesu strdila tenka črta krvi.

»Je tale kri smrt?« se je vpraševal Peter, ko ni opazil drugod nobenega znamenja, ki bi kazalo na rane.

Dva sta imela kosmate obraze, kazala sta zobe, oči so jima bile nenaravno odprte, trde, da je človeka bolelo, če je pogledal vanje; zakaj videl je hladno, bedno smrt, golo in brez vsakega usmiljenja.

Sprva so se otroci nekoliko bali in Peter je ujel Lovretov pogled, ko se je ozrl, če so vrata dovolj odprta. Toda vojaške obleke niso bile prav nič slovesne, zato so se opogumili, se razgovorili in Lovre je povlekel tistega z rdečo črto na obrazu za nogo. Res jim je srce nekam zastalo, saj je bilo

vendar strašno, prijeti mrliča. Ko se Lovretu ni nič pripetilo, so spet zadihali, Dolnov Tine se je dotaknil celo tiste umazane roke in dejal važno:

»Nič ne bo z njimi. So že čisto mrzli!«

Nato so zapustili zatohli, vlažni prostor, kjer bi bil Peter nemara skoprnel od strahu, če bi bil sam. Zakaj vrvi, nosila, lobanja z nekoliko kostmi v kotu, so bile prav pripravne, da ob togih vojaških truplih povečajo dečkom grozo, ki je v bližini smrti zrasla do neznane veličine.

»Le kako se morajo ljudje vojskovati«, je premišljeval Peter. »Ali jih ni kar nič strah?«

»Ha, tisti, ki ukazujejo, mrličev ne vidijo«, je rekel Blaž, ko je dobro premislil vso stvar. »Zato pa so vojske!«

Smrt, ki je uničevala živali, je pa bila vsa drugačna in Petra je zares razburilo, ko je videl, kako je lovec Blagnè umoril kragulja.

Blagnè je pozimi, ko je padlo za dlan snega, navozil na njivo kup gnoja, ga posul s plevami in nanj pritrdil močno past; na sprožilo je nastavil mrtvega goloba tako spretno, da je bil videti živ; nato je čakal, kdaj se bo ujel bodisi kragulj ali kanja. Z njim vred so čakali Peter, Blaž, Lovre in Tine, ki so bili navzoči pri pripravah in menili, da je njihova dolžnost ujeti kragulja, ki je v jeseni odnesel Blagnetovki nekaj piščet.

Drugi dan se je napotil Peter k Lovretu; videl je Blagneta, kako z daljnogledom preiskuje kup gnoja med kozolci. »Bo kaj?« je vprašal Peter.

»Tokrat bo!« je pokimal lovec. »Poglej še ti!«

Peter je pogledal in dolgo ni opazil nič razen snežene planjave pred seboj. Nato je vendar ujel v daljnogled gnoj in nekaj, kar se je nejasno metalo po robu.

Lovec je hotel takoj rešiti žival, zato je Peter zdirjal po Blaža in na vso moč sta tekla, da sta obenem z lovцем prišla do kragulja.

Past je pograbila ptiča za noge, ga vrgla čez rob in sedaj je visel z glavo navzdol, živ, ranjen in skoro onemogel, a mrtvi golob je bil docela nepoškodovan.

»Lep kokošar je, kure je kradel«, je menil Blagnè. »Takah še nisem dosti ujel!«

»Le kaj boste z njim?« je vprašal Blaž.

»Okrajnemu glavarju ga bom dal, da ga bo nagačil!«

Peter je vedel, da bo moral ptiča umoriti. Raje bi videl, da bi ga dal v kletko in bi ga potem imel priliko večkrat obiskati. Toda lovec je pač vedel, kaj mora napraviti. Kragulju je zdrobil nogi in bi niti stati več ne mogel.

Ko je žival začutila ob sebi ljudi, je dvignila vrat, zaplahutala s perutmi in Peter se je kar ustrašil divjih, drznih oči, gosposko krivega kljuna in ostrih krempljev, ki so bili stisnjeni v krčeviti bolečini.

Lovec se je malo zmenil za jetnikove grožnje in njegove bistro oči. Previdno ga je prijel pod repom in čez noge ter ga vzel iz pasti. Ptič je začutil, da ima proste noge, silno se je zvil in Blagne je napel precej moči, da se mu ni izmuznil.

»Nikar ne, golobček«, je rekel. »Če mi uideš, boš napravil žalostno smrt. Nog nimaš več, pa te bodo vrane snedle. To bi bilo preveč žalostno za takega ptiča!«

Fanta sta že upala, da ga ne bo zadavil. Smela sta potipati kragulja in zadržela od nepoznane slasti, ko sta čutila pod roko utrip srca in divjo, človeku tujo moč ptiča, ki se je še pred kratkim v veličastnem, bliskovitem letu vozil pod oblaki.

Blagné je ptiča v rokah nekoliko popravil, ga dal med kolena in ga začel počasi stiskati. Ptič je poskušal s kljunom usekati po tej smešni roki, ki mu je jemala sapo, a je ni dosegel. Lovec je stiskal, počasi in vztrajno, zmeraj krepkeje, kragulj je še jezno utripnil z očmi, nato pa mu je glava omahnila, lepa krivulja vratu se je zlomila, perje na njem se je zavihalo, da so se zmedle sivopisane proge. Iz kotov se mu je potegnila čez oči krvava mreznica in kragulj je bil mrtev.

»Moriti ga je treba polagoma«, je rekel lovec zasoplo. »Moraš ga stiskati, dokler mu srce ne ostane. Na zunaj se mu nič ne pozna.«

Blaž in Peter sta trepetala od razburjenja. V tem trenutku sta sovražila lovca, goloba in past. Saj je bilo vendar strašno, takole za prazen nič zavratno zgrabi ptiča in ga uniči, da je podoben kupu perja. Človek občuti samo gnus, ko se ga dotakne. Vsega je bil končno kriv nastavljeni golob in z njim je bilo treba obračunati... »Le počakaj!« je zavpil Peter v mislih, ko je lovec spet naprožil past in sta se z Blažem potegnili vzdolž kozolcev. Ni mogel gledati, kako malomarno nosi lovec mrtvega kragulja in pusti, da mu klavrno mahedra ob bedru.

Fanta sta se že skrila za kozolci, ko je lovec odšel in kmalu sta ga videla stopiti v hišo. Onadva pa sta poiskala preklje od fižola in se nemirno ozirala, ko sta prišla nazaj do Blagneče njive. Nenadoma sta stekla k pasti in udarila istočasno po mrtvem golobu. Past se je sprožila in stisnila Blažu prekljo, da je ni mogel izvleči; Peter pa je udrihal po golobu, ga čisto stolkel, da ni bil nikomur več podoben in rekel: »Na, zdaj pa še varaj. Zdaj pa še varaj ptiče za glavarja...«

Zatem sta se spet potuhnili med kozolce in odšla domov po velikih ovinkih.

Spomladi pa je Peter sam skoro nehote zašel v krog uničevanja. Stal je ob smrti in rojstvu, ne da bi se vznemirjal čez potrebo.

Najprej je našel vrabičje gnezdo, pobral mladiče iz gnezda, jih položil na ravnovesno desko ter udaril s palico po enem koncu, da je mladič na

drugem zletel visoko nad jablane in se nato zmlinčil na tleh. Pozneje je spoznal, da je bilo tisto gnezdo ščinkovčevo; prijel ga je velik obup in očital si je, da je popolnoma propadel človek, ki ubija koristne ptiče. Kmalu se je potolažil, zgrabila ga je jeza in za svojo zmoto se je hotel maščevati nad vrabci. Plezal je po drevesih in stikal po luknjah, oprezal z Lovretom po žlebovih in ostrejših slamnatih streh in često našel gnezdo, ki ga je z nekako grenko zavestjo, da opravlja koristno delo, uničil.

Potem je prinesla tigrasta mačka k hiši štiri mladiče. Igrali so se pred podom na soncu, za vsako malenkost bežali v skrivališča, mijavkali za mlekom in vselej pritekli, ko jih je Peter poklical, zakaj kmalu ko so spregledali, jim je prinesel štiri negodne rjave sračkoperje, ki jih je vzel iz gnezda. Oče ni dovolil, da bi preživljali toliko mačk, a mršava starka jim ni mogla dajati dovolj mleka. Tako je bilo treba uničiti živali, zaradi katerih je Peter prej razdiral gnezda. Vzel je dva mačja mladiča in jih vrgel v narasli potok. Priplavala sta h kraju, Peter ju je počil ob tla in ju zakopal v plitvo jamo, misleč da sta mrtva. Čez nekoliko ur jih je našel na površju; dlako sta imela čisto zmršeno in polno prsti, oči so se jima svetile v blaznem, očitajočem strahu, Peter se jih ni usmilil, zdobil jima je glavi, da so jima izstopile oči, tiste oči, ki so se tako lepo ožile, če si ostro pogledal vanje.

Človek je s svojo roko posegel v naravo in zmedel njen tek, ko ga je mislil uravnati.

Neko popoldne so brskala sosedova piščeta po gnoju. Peter je vrgel mednje poleno, da bi jih prepodil. Pri tem je tri ubil. Hotel jih je skriti, začel kopati jamo, zalotil pri tem krta in tudi njega uničil.

V potoku je pobijal ribe s kamenjem, jih nabadal na vilice, kljub temu, da ga bodo na sodni dan tožile, kakor je rekla mati, ki mu je le redko dovolila, da bi jih spekel. Predstavljal si je, da je za celo vrsto živali on sam usoda in časih je za šalo podaljšal kakemu ptiču življenje in poslušal cvrkot starih, ko je mladiča postavil na vejo, da sta mogla do njega.

Ob Petrovem je bilo treba zaklati petelina. Peter je bil tisti, ki je zamahnil s sekuro po vratu, da je glava s ponosno rdečo rožo odletela s tnale, telo pa je močno drgetalo in kri je tekla na tla v takem curku, da je okrvavila noge Blažu, ki ga je držal.

Sprva se je Peter kesal za vsako življenje, ki ga je uničil. Posebno ob hudi uri, ko je trdo in očitajoče grmelo, si je predstavljal, da ima vse dlani krvave in da je nevihta samo kazen za njegove grehe. Pozneje pa je opravljal tako delo čisto malomarno; nič več ga ni razburjalo nenavadno čustvo, zakaj — človek se tudi ubijati navadi...

(Dalje)

MATERE, LJUBICE, ŽENE

IVO BRNČIČ

Veri.

*Matere, ljubice, žene,
ne pozabite na nas,
ko nas železni ukaz
smrti v naročje požene.*

*Usmiljenja trpke omame
ne prosimo vas ne solzá;
saj težje od vsega gorja
bo breme ljubezni nam same.*

*Za brašno na pot nam samó
darujte tih, topel poljub,
da nas ne premaga obup,
ko pride poslednje slovo.*

*In ko nas ne bo več nazaj,
ne kličite nas v spomin
iz mrzlih zagrobnih temin
in nas ne rotite tedaj,*

*naj zemljo nad sabo razgrnemo
in naj se — mrtvaške prikazni,
oskrunjeni, strašni, nakazni —
k vam živim na svet spet povrnemo.*

*Ljubite nas lepe in mlade,
kot živi nekoč smo bili;
a k nam ne hodite v gosti
čez smrti brezdanje prepade.*

*Ne kratite mrtvim miru,
ne iščite zase bolesi.
Saj bomo ostali vam zvesti,
čeprav bomo brez glasu*

*in brez bolečine ležali
— nič več ljudje, le še snov —
in v nemi samoti grobov
s prstjo bomo eno postali.*

*A ko se razkolje nebo
in ko iz človeške krvi
nov dan se nekoč zazori
nad žalostno, črno zemljó,*

*takrat šele vse nasmejane,
matere, ljubice, žene,
obiščite nas sred zelene,
dehteče, cvetoče poljane.*

*Takrat nas zbudite iz sna,
takrat nam, mrličem, povejte:
Vstanite zdaj, ljubi, in glejte —
postali ste seme sveta.*

PRIJATELJEM

JERN LEDINA

*Zdaj vas še vidim, prijatelji moji!
Naša beseda še ni zvok prazen,
toda vsak dan nas razbija narazen,
nekoč bo vsak zase omahnil v mrak.*

*Kje so zdaj polja, kje so gozdovi!
Večno bi ljubil te njive zoreče,
ko plodnosti slast nad žitom trepeče
in najtišjim željam zastane korak.*

*Čas nam je žito vseh sanj omlatil.
Nekdaj smo vedeli: zrno je zdravo
če je z nasada na daleč zletelo.
Pogumno smo rekli, kali bo pognalo,
ko ga bo sonce po dežju pregelo.*

*Rasti — živeti, to je bil smisel,
ko je vse v nas prezaupno čakalo,
kdaj bo življenje nam dalo roko.
Zdaj je vse prazno. Sence mladosti
so utonile v noč težko med nami.
Ob grobovih vseh sanj ostali smo sami:
kdo bo prvi nase položil roko?*

JESENSKO PISMO

JERN LEDINA

*Zakaj, o dekle, mi ne pišeš nič.
Tvoj molk me vsak dan bolj teži,
poletje, ki sva ga tako želela,
je tukaj že in jadrno beži:
po sadu se ozira že sadjar.*

*Zdaj vsaka jablan sije v svoji zarji;
razkrile njive so telesa rjava
in sladostrastno kažejo se soncu,
ko veter pušča v ajdi svoj nemir.*

*Brez tebe so mi ure vse predolge,
usode veter mi je premočan,
vse misli so mi obstreljene ptice
in grenek pelin zdi se mi vsak dan.*

KORMONIŠ POJE

JERN LEDINA

Huja, huja...
*Nevarnost je mimo, zdaj se odpočijmo
in glejmo, kako vse beži mimo nas.
Naš svet nam je Drava in kdor še ni splava
vozil po njej, ta je še ne pozna.
Huja, huja...*

Huja, huja...
*Neznane sipine in novi bregovi
in nova obzorja so vedno pred nami.
Med nebom in vodo smo čisto sami
in hrepenenje je naš obraz.*

*A reka presveta je ljuba prekleta,
ki noče razkleniti svojih rok...
Tisočkrat pač gospodar sem bil splava,
leta in leta njen glas me uspava,
a tajnam vsega nisem prišel do dna.*

*Nekoč, ko se bodo nam dnevi nagnili,
bomo na skrito sipino zadeli;
morda pri veslih ne bo pravih rok
in od življenja slovo bomo vzeli.*

*Ha, kvišku! Nič ne pomaga! Veslajmo,
veslajmo do takrat, kaj bi se bali!
Saj ni mogoče, da bi vsi splavi
našega večnega hrepenenja
na enodnevnih sipinah obstali!*

*Kormoniš vodi splav in je odgovoren za blago na njem. „Huja“ je klic, na katerega splavarji
nehajo veslati, ko plujejo v toku.*

POSESTNE RAZMERE IN DELOVNE PRILIKE NA NAŠIH VINSKIH GORICAH

BORIS TUŠEK

Štajersko vinogradništvo je prastaro, njegovi početki segajo daleč nazaj v rimsko dobo. Kakšen je njegov današnji gospodarski pomen, ni treba posebej poudarjati. V nekaterih okoliših, zlasti v Slovenskih goricah in v Halozah, predstavlja kultura vinske trte daleč najvažnejši vir narodnega dohodka. Kadar vinogradi dobro obrode in so cene pridelka čvrste, je blagostanje v deželi, grade se novi domovi, popravljajo stari, obnavlja se mrtvi in živi inventar poljedelskih obratov, pojavi se vseobča podjetnost. Nasprotno ob slabih letinah in medlih cenah vse gospodarsko življenje zadremlje.

Pretežni del štajerskih vinogradov dandanes ni v kmetski, pač pa v graščinski, cerkveni ali meščanski lasti. Ta pojav glede na dejstva in sile, ki so v preteklosti oblikovale gospodarski ustroj slovenskega podeželja, ne more presenetiti. Fevdalna gospoda in cerkev sta se tudi po kmetski odvezi prav krčevito držali svojih vinogradov, katerih donosnost je postala steberpodpornik vsega njihovega gospodarjenja. Po drugi strani pa je začela rentabilnost vinskih goric mikati tudi mlado, stremljivo meščanstvo, ki svojih dohodkov ni moglo nalagati v industrijska podjetja, ker se pač taka iz najraznovrstnejših vzrokov na slovenskem Štajerskem niso ustanovljala.

Tako nam je v dobi gospodarskega liberalizma, torej zlasti od srede preteklega stoletja dalje, zaznamovati značilen pojav, da štajersko meščanstvo nemškega in slovenskega pokolenja z veliko vnemo kupuje vinograde, ki postajajo gospodarska osnova njegove socialne in politične veljave.

Kmeta je vstop v denarno-kapitalistično gospodarstvo prvotno zmedel. Ko je sin opazil, da ni več mogoče gospodariti po načelih, ki sta se jih držala oče in ded, ga je to vrglo iz tira. Čim se je zopet zavedel in uravnovesil, je moral ugotoviti porazno dejstvo, da je v prehodni dobi izgubil v prilog meščanstvu velik del svojih vinogradov. In to prav najboljših: tistih z najlepšimi legami in najplodnejšo zemljo.

Razvoj v tej smeri pa se je še nadaljeval. Vse do naših dni meščanstvo z izredno brezobzirnostjo in grabežljivostjo izkorišča vse krize kmetijskega stanu in mu trga iz rok gorico za gorico. Tako ruši temelje njegovega blagostanja, gospodarske nezavisnosti in kreditne sposobnosti.

Odstotek kmetijskih vinogradov pada nenehoma na korist tako zvanih gosposkih (meščanskih, graščinskih in cerkvenih).

Kdor se bavi s problemom pravnega prometa z nepremičninami na našem podeželju, ve dobro, da prehaja v zadnjih časih mnogo slovenske kmečke zemlje v meščansko last. Na Štajerskem gre tu v glavnem za vinograde, katerih lepa donosnost je že davno dognana. V dobi najhujše agrarne krize sem slišal iz nešteti ust trditev: gorica je še vedno rentabilna.

Ko smo se tako seznanili z razvojem in sedanjim stanjem posestnih razmer na tistem delu štajerskih tal, kjer se goji vinska trta, se moramo dotakniti vprašanja o delovnih prilikah, ki tu vladajo.

Vinogradništvo spada med tiste naše redke poljedelske panoge, ki dovoljujejo že v malem obsegu kapitalističen način gospodarjenja. Vinogradnik ni da bi moral obdelovati gorico sam s člani svoje rodbine, ampak ima možnost, da najame za te posle usposobljene delavce-viničarje.

Viničarji predstavljajo poseben stan v gospodarskem in sociološkem oziru. So nekako v sredi med kmetom in težakom. Vinogradi, ki jih obdelujejo, niso njihova last. Toda s svojimi rodbinami so za časa trajanja službenega razmerja stalno nastanjeni v tako zvani viničarji.

Viničarji obdelujejo domala vso ogromno površino štajerskih vinogradov, poleg gosposkih namreč tudi pretežni del kmečkih. Le prav majhne, parcelne vinograde (do pol ha) obdelujejo kmetje sami. Viničarskih rodbin je dandanes preko 40.000. Njihov gospodarski in socialni položaj je prav slab. Viničarja za njegovo življenje pač nihče ne zavida. Več je lačen kot sit, deca mu je gola in bosa. Razmerje med viničarjem in gospodarjem je vedno bolj ali manj sovražno. Gospodarji očitajo viničarjem potuhnjenost, lenobo in nezanesljivost. Viničarji pa žive v prepričanju, da jih gospodarji kruto izkoriščajo.

Organizirani viničarji dejansko niso, čeprav obstoji Strokovna zveza viničarjev v Ljutomeru. Kljub temu je njihova stanovska zavest dokaj razvita.

Viničarji ne stopajo v službena razmerja z gospodarji kot delavci-posamezniki, temveč z vso svojo rodbino, ki potem kot delovna zajednica oskrbuje vinograd. V tem je torej viničarska zadeva sorodna kmetijski. Obe imata značaj delovnega in življenjskega kolektiva.

Pravne odnose med vinogradniki in viničarji ureja viničarski red, ki ga je sprejela dne 20. julija 1928 oblastna skupščina mariborska. Ta pravni vir bo 1. novembra tega leta nadomeščen z uredbo bana dravske banovine o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem, ki je izšla v Službenem listu naše banovine dne 19. julija 1939. Ta uredba bo položaj viničarjev nekoliko izboljšala. Naj navedemo nekatera njena določila. Službeno razmerje nastane s pismeno pogodbo, ki jo morata vinogradnik in viničar skleniti pred nastopom službe. Pogodba mora vsebovati izčrpen seznam del, ki jih mora viničar opravljati, število oseb, starih nad 16 let, ki jih mora imeti viničar na razpolago za viničarska dela, število živine, ki jo mora imeti viničar, število živine, ki jo mora rediti za gospodarja, in prejemke, ki jih dobi viničar zase in za svoje delovne moči za navedena dela. Pogodba

ne sme nasprotovati določbam uredbe. Med viničarjevimi prejemki je poleg prostega stanovanja v viničariji in deputatne zemlje (sposobne za pridelavo žitaric in okopavin) predvsem mezda, ki mora za vsako delovno moč in za vsak dejanski delovni dan znašati najmanj: za navadna dela v poletnih mesecih po 10 din, v zimskih po 8, za kvalificirana in težja dela pa v poletnih mesecih po 12,50 din, v zimskih po 10 din. Zaenkrat je dnevna mezda nekaj nižja od te bodoče minimalne, ki jo more spremeniti ban, toda le po zaslišanju Vinarskega društva v Mariboru in Strokovne zveze viničarjev v Ljutomeru. Pogodbeno dogovorjeni prejemki se smejo v teku službene pogodbe spremeniti le ob koncu službenega leta za naprej. Vsaka taka sprememba se mora zaznamovati v pogodbi.

Delovni čas znaša pri lastni hrani (suhi deri) v letnih mesecih po 10, v zimskih po 7 ur.

Službene pogodbe morajo vinogradniki in viničarji sklepati za dobo treh let, dočim so jih doslej sklepali le za dobo enega leta, ki se je zvalo viničarsko leto. Prvo leto bo po novem poizkusna doba; v tem letu se sme službeno razmerje odpovedati brez navedbe razloga v času od 1. do 15. avgusta. Če pa se v določenem roku v poizkusni dobi službeno razmerje ne odpove, velja sklenjena pogodba še za nadaljnji dve leti. V tretjem letu se mora službeno razmerje odpovedati brez navedbe razloga v času od 1. do 15. avgusta, sicer se pogodba avtomatično podaljša za nadaljnjo dobo treh let, toda brez poizkusne dobe.

Sprememba v osebi vinogradnika nima za viničarja glede na pogodbeno službeno razmerje za tekoče službeno leto nobenih posledic. Ako umre viničar, ima vdova pravico stopiti na mesto svojega moža v službeno razmerje za vso še preostalo službeno dobo. Tako pravico imata tudi viničarjev sin ali hči, če sta polnoletna.

Viničarska pogodba more prenehati predčasno po krivdi viničarja ali po krivdi vinogradnika. Primeri krivde so točno navedeni v uredbi.

V vsaki občini, kjer so viničarji, obstoji posebna viničarska komisija iz treh članov. Predsednik komisije je župan občine, v kateri je posestvo, na katerem je viničar zaposlen. Drugega člana imenuje vinogradnik, tretjega pa viničar. Viničarske komisije rešujejo vse spore, izvirajoče iz viničarskega razmerja.

Ako se službeno razmerje ukine po krivdi vinogradnika, mora ta viničarju povrniti vrednost žetve, ki bi jo viničar predvidoma dosegel na deputatni zemlji, kakor tudi stroške selitve. Ako pa se službeno razmerje ukine po krivdi viničarja, mu mora vinogradnik povrniti samo vrednost semena in vrednost dela na deputatni zemlji.

Pri banski upravi dravske banovine se ustanavlja poseben viničarski sklad, ki se uporablja za podpore viničarjem in njihovim svojcem v primerih dolgotrajne bolezni, onemoglosti in smrti. Vanj plačujejo lastniki nekmetijskih vinogradov letni pavšalni znesek 100 din.

Kakšen bo vpliv nove uredbe na viničarska razmerja in na gospodarski in socialni položaj celotnega viničarskega stanu, danes seveda ni mogoče domnevati. To nam postane jasno v prihodnjih letih. Ali pa bo mogla dokončno rešiti pereče vprašanje našega najbednejšega agrarnega proletariata, je več kot dvomljivo.

POGLED NA SLOVENSKO POVOJNO DRAMO

VLADIMIR PAVŠIČ

Preden se dotaknem dramatičnosti Antona Leskovca, moram na kratko označiti psihološki odnos ekspresionizma, pod čigar vplivom je Leskovec nedvomno pisal svoje drame, do stvarnosti sploh in prav posebno do kompleksa meščanske stvarnosti. Ekspresionizem je zrasel obenem z vsemi tistimi izmi na pragu našega stoletja iz nagonkega in intelektualnega odpora do objektivne stvarnosti, ki je pa v tako skonkretizirani dobi ni mogel do cela negirati in si je zato pomagal na ta način, da jo je v umetnosti, pa najsi bo likovna, literarna ali teatarska, izpreminjal po svojih subjektivističnih željah in kapricah. Uporu proti stvarnosti sploh se je reklo upor proti naturalizmu, halucinatorskemu transformiranju resničnosti se je reklo ustvarjanje. Ena najznačilnejših potez ekspresionizma in drugih izmov je bilo psihološko in sociološko mistificiranje in eksotiziranje življenja. Ker že ni mogel uiti stvarnosti, je poskušal tudi v najpreprostejša dejstva vsakdanjega življenja vtihotapiti mistiko in eksotiko. Eksotično je vse, kar nam je daljno in tuje. Zato odmikanje konkretne stvarnosti v daljavo in obdajanje vsakdanjih življenjskih pojavov v skrivnostno svetlobo. Prav istim vzrokom moramo pripisati tudi ekspresionistično nagnjenje do takega materiala, kot je »dno življenja«, predmestje, fabrike s svojo fantastično tehniko, pa tudi svet visoke aristokracije itd. Vse to je bilo subjektivističnemu bohemu nekaj daljnega, tujega, eksotičnega. Kakor z eksotiziranjem družbe je tudi z eksotiziranjem psihologije: podzavest, kakor jo je zgradila moderna psihologija, je bila za ekspresionista čudovita, skrivnostna džungla, polna neznanih nevarnosti in možnosti, kakor ustvarjena za duhovno pustolovstvo, v njej si lahko pozabil na vsakdanji svet in se kakor Tarzan z zvermi spopadel z najstrašnejšimi skrivnostmi življenja, skratka, počenjal, kar si hotel, ne da bi bil za to komurkoli odgovoren. Podzavest se najvidneje razodeva v bolezenskih pojavih. Odtod nagnjenje ekspresionizma do vsega boleznega in bolnega, odtod strah pred vsem, kar je preprosto, jasno in zdravo. To nam tudi pojasnjuje, zakaj se ekspresionist raje ukvarja z zapleteno in nervoznejšo duševnostjo meščana, kot s preprostejšo in bolj zdravo duševnostjo kmeta ali delavca. Ekspresionizem je hotel povedati v svojem gigantskem naporu nekaj velikega in strašno globokega o svetu in življenju. In kaj se je po navadi zgodilo? Ves svet in življenje je zgnetel v svojih rokah, kakor kup ilovice, da bi z njim upodobil kako svojo majhno idejo.

Če pomislimo na vse te bistvene odnose ekspresionizma do stvarnosti, potem moramo priznati, da je slovenski ekspresionistični dramatik imel še težavnejše stališče kot njegovi tovariši iz velikih narodov. Kajti obdati male razmere slovenskega mesta z eksotiko in skrivnostnostjo je bilo nemalo teže in dokaj manj okusno kakor eksotizirati velemesto, njegovo družbo in psihologijo. V malem mestu je vse znano vsem, borno malo je eksotike in skrivnosti. Kako si je potemtakem pomagal naš ekspresionist? Poiskal je v malem mestu predvsem tisto, kar je bilo psihološko problematično, bolno, nevrastenično. V razdvojeni duševnosti kakega kanclista je poskušal upodobiti vesoljno razdvojenost človeštva in sveta. Ali pa je v malomeščansko stvarnost montiral velemestne odnose, dekadentno aristokracijo, montiral svojim ljudem internacionalna imena in zapleteno »psiho«. Strah pred do-

mačim, resničnim, preprostim ga je gnal celo tako daleč, da si je ustvaril docela izmišljen svet, stran od vsake realnosti in se s tem približal na zelo majhno razdaljo fantastični drami, ki jo je poznala romantika. Tako se je nekaj časa razvijal Jarc, dočim si je Leskovec prizadeval z metodo »montiranja«.

Oglejmo si njegovo Kraljično Haris. (DS 1928, Nar. gled. 1930-31). Že naslov te drame ima močan eksotičen prizvok in eksotična, skrivnostna je celotna drama, ki se je po prvotnem konceptu dogajala ne v meščanski in aristokratski družbi, marveč nekje visoko v izmišljenih dvorskih krogih, kjer ni bil Žiga Knez — sedaj lastnik fantastične tovarne strupov — nič drugega kot kralj Nikefor, inženjer Osojnik je bil minister; podobno so bile postavljene tudi druge osebe iz tega izmišljenega, pravljničnega sveta v nekoliko bolj realno meščansko in aristokratsko okolje. (Podatki iz Kobljarjeve Spominske študije, DS 1930.) Ta umetna sprememba miljeja je kaj značilna za Leskovčev razmerje do realnih družbenih problemov in seveda ni čudno, če je tudi v drugi redakciji družba, ki jo prikazuje, vsa zavita v nekakšno misteriozno meglo. Grad nad mestom, mračen in fantastičen, v njem gospa Isteniška, ki jo razkrajja skrivnostna bolezen, po gradu in grajskih sobanah valovi postava Sabine, Kraljične Haris, ki ljubi tovarnarja Kneza — a Knez se ji izmika, ker ga je groza pred njeno zagonetno psiho in boleznijo, ki razkrajja njeno rodbino. Tam doli v mestu, ki je prav tako irealno in tuje, kakor grad nad mestom, pa se gibljejo in govore druge osebe, slikar Polajnar in njegova lepa, zagonetna sestra Helena, menda Knezova ljubica, pa seveda inženjer Osojnik, ki je prav tako zapleten v nepregledno ljubezensko štreto, katero pisatelj napleta okrog svojih oseb. Vse dejanje se zelo nejasno gubi med številnimi dialogi in misterioznimi scenami, tako da mu je nemogoče slediti in razbrati njegovo vsebino. Značilno za Leskovčev ekspresionistični slog je, da se osebe v istih scenah pogovarjajo o najbolj irealnih in najbolj konkretnih stvareh, zdaj o delnicah in trgovskih zadevah, pa kmalu nato o dvojnikih in podobnih čarovnijah. Ti dialogi, pogovori med osebami, »polni nečesa misterioznega«, kakor pravi Vladimir Bartol (MP 1930) »potekajo gladko in dokaj smiselno in se popnejo sem ter tja do precej močne pesniške višine, natrpane z neko tujo vizionarnostjo.« Vendar bi pripomnil, da so ti dialogi logični samo v svojih detajlih, dočim bi jim kot celoti težko našel logično zvezo in resnični smisel. »Ta ljubezenska drama ... prikazuje vso človeško dvojnost in jo izčisti tako, da značaji stoje pred nami jasno razloženi in sojeni po svoji etični vrednosti«, pravi Fran Kobljar v svoji Spominski študiji. Vendar kje naj bi bilo skrito v Kraljičini Haris to poglobljanje v razdvojenost človeške osebnosti, komu je jasna karakterizacija značajev, in nazadnje, kje je skrit njen etos? Vsega tega v drami ni. Mnogo pravilneje in objektivneje je sodil o njej Anton Ocvirk (LZ 1930), ko je zapisal: »Jedra ni v drami, človeka ni, zato ni ne umetnosti ne sile. Od prvega dejanja se vedno bolj pogreza v brezdušno praznino in utone v njej.« Kaj je prav za prav s psihologijo Leskovčevih oseb v tej drami? Psihologije ni, je samo bolesta težnja, napraviti iz sleherne osebe skrivnostno uganko namesto prečistiti značaj, da bi bil jasen in razumljiv, skaliti vodo, da bi bila na pogled globoka. Naloga umetnosti je nazadnje, da človeku napravi življenje razumljivejše in zato je sleherni literatura, ki ima nasprotno smotre, nepotrebna in protiumetnostna. Taka je bila velika večina ekspresionizma in ostalih umetnostnih manij ob prelomu stoletij.

Mnogo jasnejši in preglednejši je Leskovec v svojem Juriju Plevnarju (DS 1927), tej drami ljudskega voditelja, ki naj bi se v sebi prelomil ob istem etičnem problemu kot njegova literarna polbrata Jerman in Razkolnikov. Ob pogledu na posledice štrajka — v gneči umirajoči otroci — naj bi kakor Jerman vzdvomil v upravičenost revolucionarne borbe. To naj bi bila socialna in osebna drama ljudskega voditelja, vendar jo uvrščam med meščanske drame, ker je Plevnar bolj meščanski intelektualca kot ljudski tribun in njegov osebni problem bolj značilen za intelektualca kot za ljudskega tribuna. To je prav za prav osebna drama meščana v borbi za ljudske pravice. Če je Cankar vnesel etični konflikt v Jermana šele z zadnjim dejanjem, tako da nas njegov nastop nemalo osupne, je Leskovec zgradil vso dramo na podlagi tega notranjega konflikta. Vendar nas Plevnar ne more prepričati, da njegovo ravnanje izvira iz etične moči in prebujene vesti, marveč smo takoj od začetka prepričani, da mož poskuša svojo slabost izpremeniti v krepost, kar se tako rado dogaja v življenju. Na tem trpi iskrenost in umetniška prepričevalnost vsega dela. Glejte, v ubogem Juriju Plevnarju se vse silneje oglašajo hrepenenja po tovarnarjevi hčerki in ni treba, da bi bili kdo ve kako hudobni, če perspektivam, ki jih odpira to razmerje, pripisujemo mnogo več veljave pri Plevnarjevem »preobratu« kot raznim etičnim imperativom. Ali ne popade tudi tega ljudskega tribuna hrepenenje po meščanski brezskrbnosti in udobnosti, po družini in domu, in mar ne bi bilo bolj pošteno, če bi to sebi in nam preprosto priznal in opustil metafiziko? Tak pošten odkritež je njegov tretji polbrat, Jarčev Vergerij. Revolucionarno borbo zasovraži, ker mu baje jemlje svobodo najširšega osebnega razmaha: v čudnem iskrenem zanosu priznava: »En sam lepoten sen, en sam dih zvoka, ki te zamakne za trenutek v onkraj, je vreden, da izkrvave milijoni ogabnih sužnjev« Vergerij hoče samo eno: svobodno živeti v svoji samoti in sploh ne govori o nikakem kompromisu med borbo in umikom, ker se zaveda, da takega kompromisa ni. V tem je tudi njegova vrednost. Jerman in Plevnar sta drugačna. — Čeprav je Jurij Plevnar v sedanji redakciji mnogo bolj realističen kot Kraljična Haris, je vendarle ves potopljen v nekak čuden, odmaknjen svet, v katerem je prvotno nastopal Plevnarjev dvojnik in kjer so tovarniški kamini, tovarnarjeva Lija prav tako eksotični kot proletariat in njegov tribun Plevnar. Tudi v tej »socialni« drami se Leskovec ni mogel otresti eksotiziranja in se ni znal približati življenju do zaupne razdalje. — Prav tako eksotična sta tudi njegova Dva bregova, drama iz življenja beračev. Temen fatalizem, da ni prehoda z enega na drugi breg, da ni mostu med beraštvom in meščanstvom, leži na dnu tega dela. Zaman je Macafur, ta beraški poglavar po vzoru poglavarja iz Beraške opere, skrivaj vzgajal svojega sina Krištofa za »oni breg«, zaman ga je spravil med meščane, njegov najzvestejši učenec, ki je ves zaverovan v njegov nauk o beraškem fatalizmu, mu zabode Krištofa. S tem se vrne nazaj na »ta breg« edini, ki se mu je posrečilo prestopiti simbolični most. Vendar o drami več na drugem mestu, tu jo navajam kot značilen primer, kako je Leskovec, ki je bil nezmožen, da bi se sprijaznil z življenjem vsakdanjega dne, poskušal dati nekaj eksotičnega nadiha celo vsakdanjemu življenju na ta način, da ga je pogledal iz beraške perspektive.

V Leskovčevi ostalini so po njegovi smrti našli več konceptov, ki jih žalibog ne poznam, in docela dodelano dramo iz kmečkega življenja »Vera in nevera«. Zelo verjetno je, da bi Leskovec, če bi mu bilo dano daljše

življenje, prešel iz ekspresionizma k psihološkemu realizmu. Če smo objektivni, moramo priznati, da je imel Leskovec talent, morda več kakor kdo drugi od sodobnih dramatikov. Ta njegov talent se pokaže na marsikaterem mestu njegovih dram; kadar se mu je za hip posrečilo ubežati vplivu umetnostne manije, ki ji je podlegel, je spregovoril jasneje, preprosteje in realneje. Kot celota pa je njegovo objavljeno delo vendar preveč kaotično, premalo stvarno, preabstraktno. In kjer ni jasnosti v idejah, tam tudi ne more biti resnične globine in umetnosti.

Angelo Cerkvénik je menda eden prvih pisateljev, ki so po vojni skušali ustvariti tudi pri nas programatično socialno literaturo. Toda ta literatura je zaradi svoje prenaivne tendencioznosti in dokaj plitke psihologije kaj kmalu zapravila kredit, ki si ga je morda pridobila s svojim programom, in se morala naposled umakniti večji življenjski sili novega socialnega realizma. Če ocenjujemo Cerkvénikovo dramatiko, pa se moramo ozreti predvsem po tistih delih, ki so tako imenovani psevdosocialni beletriji precej daleč, po delih, ki so zrasla pod vplivom pozno naturalističnega in ekspresionističnega psihologizma. Najbolj je čutiti vpliv poznega, mističnega Strindberga. Nastrojenje Cerkvénikovega Očiščenja, Greha, V vrtincu je zraslo iz pošastnega vzdušja Sonate strahov in Velike noči, tehnika teh dram pa je bliže Strindbergovi naturalistični dramaturgiji. V bistvu so te Cerkvénikove drame, ki so obležale pozabljene po revijah in gledaliških arhivih, nekakšna nečista mešanica psihološkega naturalizma in ekspresionizma. Vsebinsko teh dram tvori večna problematika razmerja med možem in ženo, Inferno ljubezni bi mogel biti njihov skupni naslov, tisti inferno, ki ga je z demonsko silo razkrival Strindberg. Tako je tudi tematično stran Cerkvénikovih dram usmerjal ta veliki severnjak. Borba zverinstva in svetosti, skrajne sebičnosti in skrajne odpovedi, vlačugarstva in asketstva, svetniške strasti in demonškega razuma — vse to, kar je razkrajalo Strindbergovo življenje in napolnjevalo njegove knjige — je vsebina in problematika teh dram, ki vse izzvene v nekoliko teatralno spoznanje: najgloblja ljubezen je mogoča le med vlačugo in svetnikom, ki drug v drugem ljubita tisto, česar ne moreta doseči sama. Mož priteza ženo v območje svojega razuma in svoje morale, žena v območje svojih strasti in svoje bestialnosti; med njima je večna, strašna borba za nadvlado, stremljenje po moči je pragibalna sila ljubezni. Brez velike težave lahko zagledaš za zavesami te filozofije tri velike misogyne: Nietzscheja, Strindberga, Weiningerja.

Oglejmo si eno teh dram. V vrtincu (LZ 1925): Žena, bestialno strastna in obenem svetniško čista v svojem hrepenenju po resnični ljubezni, vara Moža z Ljubimcem, toda Ljubimec je podlež, ki se mu kmalu priskuti njeno razgaljeno telo in tako se Žena, varajoča in prevarana, vda svojemu Nekdanjemu Snubaču, ki jo je sporazumno z Ljubimcem opojil in zapeljal na Ljubimčevem stanovanju. Odslej gre njena pot vse globlje in globlje v prostitucijo. Toda na tej poti jo ovira Mož: s svetniško samoodpovedjo in samopremagovanjem hoče ubiti v sebi ves egoizem, vse, kar spominja na sebično strast, in ravnati samo po glasu svojega etosa in razuma. In Žena mu je nekaj preizkusni kamen: če bi bil povprečen človek, bi jo zavrzel, toda rešiti Ženo, pomeni zanj premagati samega sebe, uveljaviti svojo osebno moč. Žena vendarle dobro čuti, da je samo predmet njegovega velikodušnega, svetniškega eksperimentiranja, zato ga ljubi in sovraži obenem. Ali je mogoče, da jo Mož še vedno ljubi zdaj, ko je vsa propadla, zdaj ko jo

razjeda lues in ko je šla skozi življenje beznic? Mož vztraja na tem, da bi živela z njim, a Žena se brani, ker jo je strah pred njegovo svetniško čisto-
stjo. Nazadnje se odločita za kompromis: skupen samomor. Mož izpije strup
in pade mrtev na tla, toda Ženo obide slabost: čaša s strupom ji zdrsi na tla
in se razbije. Njen dvojnik, ki se pojavi v tej poslednji sceni, ji pravi: »Sa-
ma si jo vrgla iz rok. Čistega človeka si se bala... Pojdi gobavka, pojdi v
beznice... med pljunki in podmiznimi ogorki, med pijano drhaljo in gobavci
boš poginila, ker si stara in grda, stara in grda, grda.«

Kakor v tej drami, tako tudi v Grehu (LZ 1928) ista problematika, po-
dobni karakterji Moža, Žene in Ljubimca, kakor tam, tako tudi tu doživlja
strastna, vlačugarska, zločinska ženska duša očiščenje ob visoko etičnem
Možu. Zločin in svetost, preračunana sebičnost in slast po samožrtvovanju,
sadizem in mazohizem, vse to se gnete v duši te zagonetne in strašne Žene,
ki umori prvega moža s strahotno premišljenostjo iz egoizma in skuša umori-
titi drugega moža zato, ker bi mu rada prihranila razočaranje nad svojo
preteklostjo. V Očiščenju (1930), kjer nastopajo iste osebe Moža in Žene, je
spet podobna problematika. Mož, ki z nehljudovsko vztrajnostjo pa brez
nehljudovske krivde rešuje Ženo iz prostitucije in skuša to razvpito prosti-
tutko uvesti v spodobno meščansko družbo. Toda Žena, ki čuti, da dela Mož
vse to bolj iz intelektualne kapricioznosti kot iz ljubezni, zbeži od njega
nazaj v bordel, kjer se zastrupi v spoznanju, da ni ne zanjo ne za otroka,
ki ga nosi pod srcem, mesta v občestvu spodobnih ljudi. Edino smrt jo more
očistiti.

Če je osnovna zahteva sleherne dramske umetnine resničnost karak-
terjev in resničnost dejanja, potem je Cerkvenikovim dramam težko priso-
diti umetniško vrednost. Kajti karakterji njegovih oseb so umetno izdelani
v laboratoriju nekakšne ne prav jasne in ne prav globoke podzavestnostne
psihologije, njihovo reagiranje na življenjska dejstva je teoretično in neres-
nično kot je neresnična in neverjetna vsa njihova psihologija. Poglejmo na
primer Ženo v Grehu. Z ogabno zvitostjo je uničila svojega prvega Moža,
ki ga je sama okužila s tuberkulozo, nato se je preračunano, zaradi denarja
poročila z drugim možem, se naposled vanj zaljubila in ga skušala umoriti,
da ne bi zvedel za njeno preteklost. Ko se ji umor ponesreči, se požene skozi
okno na cesto, ker hoče moža prepričati o svoji ljubezni. Vse to v življenju
ni nemogoče, toda v Cerkvenikovi drami je vse to neverjetno in neprepri-
čevalno. Že Lessing je v Hamburški dramaturgiji dejal, da je veliko po-
slanstvo umetnika globlje umevanje vzročnosti dogajanja, da v resnični
umetnini ne sme biti eno samo dejanje notranje neutemeljeno. V teh Cer-
kvenikovih dramah pa je mnogo nenavadnih odločitev, ki si slede druga
za drugo, namesto globlje vzročnosti pa jih veže le plehko psihologiziranje,
ki nas kaj težko prepričuje. Cerkveniku le preočitno primanjkuje moči, s
katero bi svoje osebe oživel in jim vdihnil videz resničnosti. Te osebe govore
hladen, abstrakten jezik, prenasičen s sentencami in aforizmi, ki kažejo vse
preočitno tendenco, da razkrijejo avtorjevo globokost, ne pa da razkrijejo
vsebino posameznih značajev. Osebe, ki nastopajo, so vzete iz meščanske
sredine, toda ozračje, v katerem se gibljejo, je prav tako abstraktno in
skrivnostno kot ljudje sami, v njem leži nekakšna svinčena teža, ki duši sle-
herni sproščeni polet in sleherno iskrico poezije. Našemu času, ki so mu tuje
celo Strindbergove naturalistično-mistične drame, Cerkvenik skoroda nima
ničesar povedati. Dolgočasi nas bizarni psihologizem.

Nič ni bolj tuje umetnosti kot abstrakten, apriorističen odnos do stvarnosti. V začetku umetnine je obračun s privzetimi teorijami in hipotezami o življenju. Če bi bilo umetniku že od vsega začetka vse jasno, ne bi skušal ustvarjati, kajti sleherna umetnina je boj z življenjem za jasnost in spoznanje. Tega boja v Cerkvenikovih dramah ni. In še nečesa ni: skromnosti, ki je prav tako na začetku sleherne umetniške stvaritve. Zanimivo je, kakor omenja Thomas Mann v svojih esejih *Leiden und Grösse der Meister*, da so prav največja dela nastala iz najskromnejših namenov: Faust je bil sprva le študentovsko prešeren pamflet na profesorsko okorelost, Don Kihot parodija zastarelih viteških romanov.

Mimo teh naturalistično-mističnih tragedij naj omenim še dramo *Kdo je kriv* (Mar. NG 1934-35) in socialno komedijo *Roka pravice* (NG v Ljubljani 1927-28). Socialno borben poskuša biti Cerkvenik tudi v že omenjenih dramah, kjer razgalja moralno pokvarjenost meščanske družbe, a socialna tendenca je tu podrejena psihologizmu. Na vidno mesto stopa socialna satira šele v *Roki pravice*, v tej komediji o poduradniku Možini, ki servilno uklanja hrbet uradniški in politični gospodi z edino skrito željo v srcu, da bi postal nekoč sam uradnik, pa ga nazadnje ta gospoda z burkasto gesto odbrčne in uniči. Motiv ni nov in bi mogel spreten komediograf napraviti iz njega tipično slovensko malomeščansko komedijo. Cerkveniku je kritika upravičeno očitala, da svojim osebam ni pravičen in da je iz ubogega Možine napravil prevelikega kretena, popolnega idiota, ne pa tragikomično figuro malega slovenskega človeka, ki ga njegova zmerom ukrivljena hrbtenica ne privede niti do najbolj skromnih življenjskih smotrov, temveč po navadi v pogubo. V komediji je mnogo besedne in situacijske banalnosti, ki jo ponižuje na nivo plehke burke, v kateri se socialna tendenca in socialna kritika pač ne moreta polnovredno uveljaviti.

Eden najbolj zanimivih in najbolj iskrenih ekspresionistov je bil nedvomno Miran Jarc, avtor *Vergerija*, dramske pesnitve, ki je deloma objavljena po revijah: LZ 1927, 29, DS 1932. Jarcu ekspresionizem ni bil manira, moda in poza; če je v njegovem delu mnogo vročičnih blodenj in anarhičnih iskanj, je tudi vse te blodnje in vsa ta iskanja v sebi resnično doživel, če je v njegovem delu mnogo groze pred neznanim in vesoljnim, mnogo pritajenih in glasnih krikov po notranji odrešitvi, čutiš, da vse to, da vsi ti duhovni kompleksi niso gola fraza, marveč, da so bili za avtorja resnična, težka stvarnost. Jarc je ekstreme, za katerimi se je lovil ekspresionizem, večkrat prital do tistih meja, odkoder je bila mogoča rešitev le še v nasprotno skrajnost. Jarc je iskreneje in globlje doživiljal kot večina njegovih ekspresionističnih sodobnikov; ali se ni morda prav zaradi tega nazadnje otresel ekspresionizma in se približal stvarnejšemu gledanju na svet in življenje? Pri Jarcu opazujemo tisti, za naše stoletje tako značilni razvoj iz misticizma v realizem (Gide, Aragon), ki je prav obraten notranjemu psihološkemu procesu velikih duhov preteklega stoletja. Mislim Ibsena, Strindberga, Hauptmanna, pa tudi Wagnerja in Tolstoja, ki so se nazadnje reševali v misticizmu in idealizmu.

Ta moderni, za današnjega evropskega človeka tako značilni spor med materialističnim kolektivizmom in idealističnim subjektivizmom je tudi osrednji problem *Vergerija*. *Vergerijev* problem je, kot sem že omenil, govoreč o Leskovcu, do neke mere podoben *Jermanovemu* in *Plevnarjevemu*. Vsi trije revolucionarji, ljudski tribuni, utonejo v vrtincu etičnih problemov,

v misticizmu, ki jim prepreči nadaljnjo borbo in zlomi revolucionarno hotenje in silo. Toda Vergerij se razlikuje od Jermána in Plevnarja po tem, da je precej bolj kompliciran in precej bolj iskren. Vergerij se zavestno in odkrito odpove nadaljnji borbi in družbi, ko spozna, da mu jemljeta možnost najširšega notranjega razmaha, ko se zave, da sta le samota in mir pokrajini, kjer neovirano raste notranji človek. Vergerij svojega umika ne utemeljuje z moralno skrupuloznostjo, marveč z nekakšnim duhovnim sakrogoizmom in tako se nekdanji ljudski tribun znajde v sovražnem razmerju do množic »ogabnih sužnjev«, h katerim ga skuša vrniti njegov protipol Kern. In ko se Vergerij lovi na takih vratolomnih vrhovih subjektivizma, išče poti nazaj med ljudi, toda ne med resnične ljudi in resnično družbo, temveč v izsanjan svet »nevidnih bratov in sester«, v mistično, religiozno človeško občestvo. Tako najde v mističnem kolektivizmu nekak kompromis med seboj in Kernom. Dvogovori Kerna in Vergerija so dvogovori Vergerijeve vesti, Kern je posebljena druga stran njegove nature. »Ti svet deliš v dva tabora: v tlačane / in gospodarje, v kočé in palače. / A jaz poznam dva druga tabora, / občestvo živih in grobišče mrtvih, / ne ločena po znakih otipljivih, / po licu, po imenu, bivališču, / ne, ne, samo srce je tu merilo, / le srčna slutnja ve, kje je življenje in kje je smrt. / Občestvo živih, krog izbranec svetih / raztresenih po petih kontinentih / žarečih kot svetilniki samotni v vesoljno noč.« Tako govori Vergerij in Kern mu odgovarja: »Občestvo živih, hrepenenje, sonce, / drevo v zelenju, to so prispodobe, / ki z njimi zakrinkuješ svoje domstvo v meščanstva varnem zavetišču. Kot trubadur in svečenik najeti / izmišljaš ostroumne opravičbe za družbo, ki ji služiš.« In nato postavlja Kern svoj ideal: »Zavesten človek: čist, svetel umerjen / kot stroj! Ne več igrača blodnih sil, ne več ujet med soncem in zemljo / med večnostjo in časom, ne več smrtnik.« V soglasju s tem občestvenim misticizmom išče Vergerij tudi smisel in usodno poslanstvo svojega naroda: »Kdaj bo narod naš vendar spoznal / namig skrivnosti vseh porazov svojih, / ta narod tisočkrat v srce udarjen, / ta narod, ki mu vek za vekom krči / njegovo ozko zemljo. / Vsi polomi in ponižanja mu kažejo usodno, / da ni poklican za stavbitelja, ki si gradi / kraljestvo Kajnovó, / ne ne, za višje je izbran, / najmanjši, najbednejši, gradil bo božje carstvo.« Občutek manjvrednosti in majhnosti je gnal slovenstvo, da je iskalo samozavesti in moči v ilirizmu, vseslovanstvu, internacionalizmu, katolicizmu, tu v Vergerijevi osebi pa se je pognalo v najbolj irealno, abstraktno rešitev, v slovenski mistični mesianizem, idejo, ki tudi Ivanu Cankarju ni bila povsem tuja.

Vergerij je — posebno če ga primerjamo z drugimi produkti našega ekspresionizma — nenavadno idejno razgibana in v najglobljo etično problematiko sodobnosti zakoreninjena umetnina, toda drama ni. In to bržkone tudi ni bil pesnikov namen: preveč ga je zaposljevala, preveč ga je mučila notranja Vergerijeva problematika, da ne bi podlegel potrebi izkričati se v svojih osebah iz svojega najglobljšega dna v prostrano vesolje. To je bil končno namen vsega ekspresionizma, tudi kadar si je nadel formo drame. V konfliktu med Vergerijem in Kernom je mnogo resničnega dramatismá, polno možnosti za resnično tragedijo, toda ves ta dramatism se sprošča in razblinja v liričnih dvogovorih in samogovorih. Vergerij in Kern sta komajda živa človeka, to sta samo dva mogočna besedna plamena iz globin avtorjeve psihe, samo dva principa, dve prispodobi. Če primerjam ta Jarčev tekst z njegovimi starejšimi kratkimi dramskimi skicami, kakor so

Ognjeni zmaj (DS 1923), ki se dogaja v času vladanja »angela brezdná« — Abadóna, Izgon iz raja (LZ 1922), ki mu je osnova neizpolnjena mladostna ljubezen, Klic iz grobnice (DS 1923), ki obravnava problem očetov in sinov, moram priznati, da je v Vergeriju mnogo več pesniške sile, prečiščenega izraza, miselne globine in zrelosti.

Med najbolj originalne drame malega mesta ne samo v naši, temveč tudi v evropski literaturi, moremo uvrstiti Slavka Gruma Dogodek v mestu Gogi (NG v Ljubljani 1931). Podobno kot Kraigher, ki je z Grumom eden redkih zdravnikov-pisateljev v naši literaturi, išče tudi Slavko Grum predvsem podzavestne vezi med psiho in seksusom ter analizira malomeščana predvsem z biološkega vidika. Vendar če se je Kraigher v glavnem omejil na normalno, neinvertirano, mika Gruma invertirano, bolešno, perverzno. Če žene seksualna sla Kraigherjeve osebe (Na fronti sestre Žive) kot slepe mehazime v pogubo, si v Grumovih osebah, zadrževana v svojem normalnem razvoju, nasilno utira pot na dan in pri tem izpreminja ljudi v brezupne, žalostne kreature, ki jim je odvzeta vsa vedra človeška lepota.

Oglejmo si Gogo, kakor jo slika avtor sam v svojih opombah: »Stare obrabljene hiše, povsem nagnjene nad cesto. Zelo malo ljudi še mora biti po sobah, iz večine so že opustili življenje. V kaki sobi gotovo visi obešenec, že ves zaprašen in orumenel, predmeti so ga medtem že docela sprejeli medse. Stanovalci teh sob ne hodijo mnogo na prosto, odhajajo samo še po neizbežnih poslih, potem pa se zopet hlastno zaklepajo med svoje stene.« Prednje stene nekaterih sob manjkajo in tako nam je vpogled vanje docela svoboden. In kakšni so prebivalci tega nesrečnega mesta? Glejte, tam na balkonu ene izmed hiš ždita dve starki in bditá nad ulico kakor dva smešno zlobna demona, to sta Tarbula in Afra, ki ju vse življenje ni nihče poželel in jima je neizživljena sla izpremenila obraza v dvoje zagrenjenih, hudobnih mask. Tisti spodaj, v svoji kletki podobni sobi, je Julijo Gapit, oficial, in čudna žena, ki jo objema in oblači v nove toalete, ni živo bitje, marveč lutka Gizele, h kateri se stiska v večnem strahu pred namišljenimi zasledeovalci. V drugi teh sob pa je negibna, mirna žena, ki se ne gane vse dneve, vendar kljub svoji negibnosti ni lutka, marveč živo človeško bitje. Nikar naj vas preveč ne prevzame, ko boste zaslišali grbavca Teobalda, s kakšnim brezupnim mojstrstvom se spreminja v Ozvalda iz Strahov in govori s strašno nostalgijo po življenju: Sonce, sonce, sonce! V grozotni zapuščenosti podstrešne izbe sedi pisar Klikot in piše dolga, dolga pisma, ki jih nikoli ne bo odposlal: skrbno jih zлага v predal in piše sam sebi odgovore. Toda cilj njegovega hrepenenja ni daleč: onkraj ceste za zastrtimi okni je lepa Hana, trgovčeva hči. Ko je imela trinajst let, jo je komi Prelih posilil in tako priklenil nase — kajti prvega ženska nikoli ne pozabi — da se še sedaj ne more osvoboditi njegove sugestije: osem let je ni bilo domov iz strahu pred Prelihom in sedaj, ko se je vrnila, ko je v sobi svojih otroških spominov, pride Prelih znova in se je hoče znova polastiti. Toda v Hani se dvigne obupen odpor: s težkim svečnikom mahne Preliha po glavi. Vsa Goga se zgane iz svoje negibnosti, vsa okna so zaslutila, da se je nekaj zgodilo. A Prelih, ki ga je Klikot na Hanino prošnjo odnesel na cesto, ni mrtev, temveč samo omamljen od težkega udarca. Gogo, ki je zaslutila mrliča, je noč opeharila za dogodek: namesto mrliča najde samo smešnega pijanca s povezano glavo. In vendar se je nekaj pomembnega, velikega zgodilo v mestu Gogi: Hana je resnično ubila Preliha — v sebi in se osvobodila svoje preteklosti. Ko za-

gleda Preliha zjutraj na ulici, se mu zasmije v obraz: Kaj strašite okrog, Prelih, ali vas niso ubili? In kako umetno je povit, kdo vas je pa tako povezal? Hana je odrešena in v njeni odrešitvi zaslutiš tudi osvobojenje Goge. Vendar za sedaj je v Gogi še vse, kakor je bilo: Klikot, ki ga je Hana za plačilo povabila k sebi, da si jo vzame, je zbežal nazaj v svojo mansardo, si nataknil zanko okoli vratu in se spet ni obesil. Med prebivalci teh hiš pa je še neka zgodba, ki jih veže med seboj, čeprav so navidez zaprti vsak v svojo samoto. Mirna žena, ki ždi kakor mrtva vse dneve in noči v svojem naslanjaču, je mati Grbavca Teobalda. Pred davnimi leti je varala Afro z njenim zaročencem, rodila Teobalda in ga v strahu pred sramoto izpostavila na mrazu, da je zbolel in dobil grbo. Afro se ji sedaj na grotesken način maščuje: nikakor ji ne dovoli, da bi umrla, ker ji ne privoščiči, da bi se na onem svetu sestala s svojim ljubimcem. Z veliko vnemo ji vsak dan tlači kruh v usta, ker jo sumi, da hoče s stradanjem pospešiti svojo preselitev na oni svet.

Goga je v svoji odmaknjenosti od sveta in resničnega življenja simbol malega provincialnega mesta, ki duši, ubija in zlomi človeka, da ni več sposoben za zdravo, sproščeno in vedro življenje. Grum nam je skozi prizmo svoje psihoanalize pokazal njeno podobo, ki je res izkrivljena in groteskna, vendar v svojem bistvu vse preje kot neresnična. Tako težka in brezupna je atmosfera v tem mestu, da se človek oddahne, ko začuje na ulici korake in smeh razuzdanc deklina, ki popiva z dedci in se jim prodaja za denar. Vse mesto mre v ostudnem dolgočasju, nobena teh lutk ni zmožna dejanja in vse le preži na dogodek, ki bi vsaj za trenutek zganil pošastno negibnost. Goga ubija seksus in ta strahotno zagonetni bog podzavesti se maščuje nad Gogo tako, da spreminja njene prebivalce v žive mrtvece in njo samo v zapuščeno grobišče.

Grumovo Gogo si je težko zamisliti brez psihoanalize in individualne psihologije. To »psihoanalitično prisluškovanje nad skrivnostnim dogajanjem življenja« pa nikakor ni samo »posledica teorije in sicer dokaj plitkega materialističnega naziranja panseksualizma«, kakor pravi France Vodnik (DS 1930), marveč nasprotno poteka iz globljega doživetja. Grum teorije ni samo doumel do njenih subtilnih globin, marveč jo je tudi v sebi močno doživel; tega ne dokazuje samo Goga, ampak vse njegovo ne sicer obsežno, pač pa izredno inteligentno literarno delo. Pri Grumu ne moremo govoriti o abstraktnem in apriorističnem odnosu do življenja, ki smo ga opazili, na primer, pri Cerkvniku. »Psihoanalitični izsledki, pa tudi Adlerjeva individualna psihologija«, pravi Vladimir Bartol (MP 1929—30), »so dali drami poleg izvirne fantastičnosti neko značilno obeležje, ki je večinoma tako osebno preživeto, da čitatelja ne moti s kako vsiljivostjo.« Res bi lahko Grumu očitali, da je izbral le najbolestnejše izrastke mesta Goge, da je spregledal vse, kar je v njem zdravega in svežega, a drugače ni mogel ravnati, če je hotel dati svoji ideji primerno ozadje in okvir. Dogodek v mestu Gogi je edinstven v naši povojni dramatikki ne samo po svoji tematiki, marveč tudi po svoji formi, ki je svojevrstna mešanica psihološkega realizma in prav fantastičnega konstruktivizma. Zanimivo je, da je ta fantastična drama deloma zgrajena na fabuli Zolajeve novele Za noč ljubezni (Hanina zgodba), ki jo je pa Zola povzel po Casanovi. In končno ni nič paradoksnega, če je naturalizem s svojo mistiko krvi spodbudil pisatelja, da je napisal dramo o mistiki seksusa. Delo, kot je Dogodek v mestu Gogi, bi komajda mogel soditi z običajnimi merili dramske tehnike. Oseb ne veže med seboj pred-

vsem enotnost dejanja, marveč skupno groteskno nastrojenje in skupna usoda. Sugestija impresije je važnejša od dinamike dejanja. To ni drama posamezne osebnosti, temveč drama kolektiva, drama Goga, kjer slutiš sto in sto velikih in malih osebnih tragedij. Če že iščemo v Gogi osrednjo osebnost, je to pač za vsem dogajanjem skriti in vse življenje usmerjajoči bog Seksus. Spričo njega so posamezne osebe le figure, ki nimajo svobodne volje, temveč so podrejene temu vsepovsod pričujočemu in snujočemu principu. Goga je potemtakem tudi primer moderne deterministične drame, ki ne išče tragike v osebni krivdi, pač pa v usodnosti dogajanja, v človekovi nesvobodi. — Spričo mračnega ozračja, ki leži nad dejanjem, vpliva osvežujoče živi, ne-abstraktni dialog, ki mu ne manjka humorja in ironije. — Razen Goga je Grum objavil še krajšo psihoanalitično dramatsko sliko Upornik (LZ 1927). Mlad slikar, ki je radi Oedipovega kompleksa podvržen maniji, da slika samo mlade dame z otroki, ustrelil mlado mater z detetom. Dejanje se odigrava v kavarni. V tej skici je Grum bolj avtor prefinjenih psiholoških novel kot dramatik. (Dalje)

ZADNJI JASNI DNEVI

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Nastopajo kakor mehurji, tako lahki in zračni, zapleteni v mavrični in biserni svit — ti zadnji jasni jesenski dnevi. Na hipe svetijo in žare prav kakor tisti drugi dnevi, vendar ne grejejo tako, in preden se nadejaš, zaidejo in se raztope v večernem mraku, dimu, soparah in meglah.

In starci tam v orumenelih parkih, ogrevajoč svoja mrazeča okostja na poldanskem soncu, modro kimajo za njimi z dolgimi, zagrenelimi in upadlimi obličji in menijo s previdno čitankarsko modrostjo: »Zadnji so, zato so tako krasni. Vse, kar je poslednje, kar nima jutrišnjega dne, vse je krasno v svoji odpovedi.«

Toda dekleta, obešena ob svoje ljubimce, se smejo za njimi z bleskom svojih zob in menijo: »Prvi so, zato se je treba nasmehniti za njimi. Prvi iz tistih mrzlo dražljivih dni, ki vnesemo vanje svoj notranji žar in ogenj. Hej, kako greje in peče na znotraj, medtem ko od zunaj šviga mraz in diha veter. Naj se če treba ves svet spremeni v ogromen meh, poln vetrov in mrazovja! Naj ves svet piha in piha; tem bolj bodo plameneli naši ognji!«

Jesen je in svet se je raztegnil v ogromne daljave. Da, v ogromne daljave, neskončno, neskončno večje kakor v poletju, ko je sonce ležalo nad zemljo kakor neizmerna razčeperjena ognjena koklja in jo spreminjalo v nekako ogromno zatohlo kurjo košaro. Bilo je podobno delavki, ki se ji venomer mudi, težki, zagoreli, s snovjo zaposleni delavki, in trde, surove, barbarske so bile tiste žgoče roke, ki je vanje jemalo rastline in živali, jih poganjalo in vleklo iz njih vse življenjske možnosti. Sedaj so te možnosti postale resničnost, nekaj danega in dovršenega; nič ni več mogoče izpopolnjevati ali popravljati. In tako je prav.

Zemlja se je otresla materialnih skrbi.

Postala je bolj poduhovljena, zato je tako krasna.

Sonce stoji sedaj visoko — ali se zdi, da stoji visoko, ker sveti iz velike daljave. Tako stoji včasih samo mesec, ta hladna in nerodovitna zvezda; in kakor mesec lije z visokega na zemljo obledeli, poduhovljeni sij. Zemlja je nehala biti delavnica, postala je prizorišče vseh lahkih, duhovnih in zračnih življev v naravi. Celó nebo se je povišalo in pripravilo nevidne ceste za pota vetrov in ptičev. Svet pripada lahkim, kliče jesen; blagor si ga tebi, ki si v poletju gojil svoje peroti in njihov let; zdaj je napočil čas, ko jih izrabiš in preizkusiš!

To besedo so pesniki vsekdar razumeli. Zato so toliki od Miliona do Nietzscheja ljubili jesen, zato je v tolikih izmed njih prebudila zadnje in najlepše moči; zategadelj so tolikim med njimi zrasle v jeseni peroti in plahutale s spevnim valom njihovih prsi. Jesen jim ni bila utelešenje previdne starčevske modrosti, ki daje prav mravlji, ne pa črčkom in metuljem. Jesen jim je bila doba obetov in upov, doba duhovnega zorenja in hkrati duhovnega kvašenja. Nasproti jeseni so bili v enakem razmerju kakor otroci ali mlada dekleta: če so kaj od nje pričakovali, je bila to samo hrana za njih notranji žar in ogenj, veter za njihovo notranje ognjišče. Pričakovali so, da se jim opoji vid z umetnim ognjem plamenečih barv, čeprav jih je čopič smrti razmetal po umirajočem obrazu zemlje. Hrepeneli so, da bi videli poslednjo potratnost nesmotnosti, ljubili so v jeseni zadnjo igro in zadnji ples nad prepadi — vsemu navkljub. Tako je hotela njihova logika, ki se rada in zavestno oklepa površja, podobna logiki žensk in otrok.

Od njih naj bi se naposled učili tudi odrasli. Pridigarji vseh cerkva in cerkvic zlorabljajo čudovitega harlekina in proteja Jesen za znane dolgočasne pepelnice pridige o minljivosti vsega posvetnega, a slabi pesniki jih v tem posnemajo. Jesen mora dajati gradiva za razne postne alegorije in pod njeno krasno, pestro, drhtečo zastavo plava zoprni kontraband nerodovitnih razmišljanj o primernosti askeze in nevarnosti sleherne radosti. Pod krinko tega divjega tovariša s kresnimi, boječimi živalskimi očmi, pod krinko, ki je poškopljena z grozdnim sokom, polagajo misli, ki so mu povsem tuje, ker so usahle in krhke kakor umiranje, nerodovite kakor pesek.

Kdo nam kdaj napiše estetikó jeseni? Kdo se bo naposled postavil v bran zoper nespamet, ki nam maliči neizmerno, brezdanjo naravo in si jo podreja za svojo kuhinjsko potrebo? Kdo nam pove, kako narava tu neskrbno trati, čeprav razmetuje iz zadnjega, kako se z vsemi svojimi razmerji potaplja v brezmejnost, kako sladko divji je v tem času njen topli dih? Tudi narava deli — prav kakor vsi pravi darovalci — iz polnega samopozabljenja.

Več kakor še s tako dolgimi, čmernimi meditacijami o zagrobu boš pridobil, če boš na jesenskih sprehodih proučeval barve, ki v teh dneh žare po listnatem drevju; več kakor z neplodno skrbjo in ničemurnim razglabljanjem neizogibne nujnosti boš koristil svoji duši, če se boš vadil in bistril oči z zaznavanjem skale barvnih odtenkov in poltonov in uril intelekt z njih karakterizacijo. Fej, mi utegneš ugovarjati, kakšna begotna umetnost! In tako odvečna, da ni niti vredno, nagniti se kdaj zaradi nje! Begotna, praviš, toda ni li prav tako begotno tudi življenje, takisto kakor smrt? In vendar se zaradi njiju nagibaš, še več: pripravljaš se zanje težje kakor za najtežji porod...

Govore o jesenski toaleti smrti. Ta toaleta je zares koketna in treba bi bilo, da bi se zaradi nje vsak naučil spodobnosti in dobrih nravi. Ničemurna umetnost spoznanja te toalete in nje razumevanja je mnogo težja kakor težkokrvna umetnost postnega razglabljanja o praznih truiszmih a loci communes. Na Japonskem so vrtovi z javorovim listjem, ki dobiva v jeseni najkrasnejše barve, smoter sprehodov in slikarji se nikdar ne nasitijo opazovanja vse te koketerije, ki jo polaga narava v svoje umiranje. V nji je gracia, ki ti hoče raznesti srce, v nji so kaprice in fantazija, ki utegnejo celo umirajočemu zvabiti smehljaj na usta.

Na jesen se raztegne svet in postane širši: zdaj je čas za potovanja. Prvi potujejo pajki, ki jih nosi njih preja kakor zračna ladja. Potlej potujejo ptiči. Naposled gre na pot listje, ki ga razmetava veter. Kakšna slast je v tem, da zasleduješ selitev ptičev čez Alpe, čez Lombardijo, Apenine, Rim, Neapelj, Sredozemsko morje, Egipt, Saharo! Kakšna modrost je v tem, da se vživljaš v njihovo opojnost in posnemaš v sebi krasno zakonitost njihovega pustolovskega nagona! Sloveči mlad danski pesnik je napisal, da bi ne bilo večje sreče, kakor za hip videti svet z očmi mladih čapelj, ki so prvokrat na poti; njih duševni razvoj, meni, utegne biti v tem času osupljivo čuden.

Čemu nimajo človeški otroci teh prednosti ptičjih otrok?

Kje bi mogel biti človek, ki bi se v času največje zaznavnosti predajal tolikim in tako močnim vtisom in izkušnjam? Mislim, da tegá ne bomo več mogli dolgo braniti mlademu človeku. Svet se razširja in zahteva ljudi mogočnejšega diha, širših in svobodnejših prsi, močnejšega razpona peroti. In želel bi si, da bi otroci, ki jih v vozičkih peljejo sedaj na jesen prvič v park, bili že med tistimi blagoslovljenimi, za katere ne bo zemlja nikdar dovolj široka. Dotlej in za silo razumem človeka, ki je dejal, da ne pozna vrelca večjega užitka kakor je zemljepisni atlas. Odpreti ga in zasledovati pota selilk: kakšen vir podnetov za živahno domišljijo! Koliko mest vidiš migotati pod seboj kakor svetlobne megline! Koliko morij se premetava in meče ob obrežja bele pene! In kako drugačne se ti zde zvezde, ko pred polnočjo pogledaš s svojega okna nanje!

Potovanje je starim ljudem regeneracijsko sredstvo, vendar po navadi kaj dvomljivo. Pota jim povzročajo samo utrujenost, preobtežujejo dušo z vtisi, ki jih več ne more predelati, in s spomini, iz katerih ne more več rasti kvišku. Če imej duša kaj koristi s potovanja, tedaj bodi predvsem dovolj sveža, sprejemljiva in zaznavna, potlej pa imej zadosti gradiva, ki je iz njega mogoče gnesti in oblikovati. To vse pa kliče dušo mladih: samo ti so zmogni preživeti v enem dnevu toliko, kolikor ne preživi starejši človek niti za teden dni, in vtisniti vsebino enega leta v en sam teden.

Vsi se bomo strinjali, da bodi moderen človek vsebinsko in oblikovno bogatejši od starega človeka. Na znotraj in na zunaj naj bo prepoln življenja, zato se mora že zgodaj začeti polniti z njim: čim prej, tem bolje. Vsa kultura utegne imeti samo tale smisel: ne dopustiti, da zakrni katerikoli izmed organov, in če je le mogoče, pridobivati življenju novih organov. Vtesniti v formo duha kar največ naravne snovi in jo predelati v duhovno obliko. Današnjemu mlademu človeku je treba obojega: priliva naravne snovi in stopnjevanja duhovne forme. Če dobro razumemo naravo, bomo videli v nji samo neizmerno, brezdanje globoko zalagalnico duha: v nji so zaprti desetisoči in stotisoči in milijoni eksistenc, ki hrepene oživeti in

živeti v višjih oblikah. Nikdar ni mogoče vzeti človeškemu duhu dosti narave in nikdar se to ne more zgoditi dosti naglo.

V mladih dušah bi bilo treba podpirati in umetelno vzbujaati nekaj nagon pohlepa po naravi: hrepenenje, sprostiti si njene največje ploskve, preteči njene največje prostore, pridobiti si iz nje kar največ plastičnih osnutkov in zarodkov.

Človeški mladič naj bi v sebi oživil vse primitivne živalske gone, ki jih ima skupne z mlado živaljo; med njimi je migracijski nagon, nagon potovanja, ki ni nič drugega nego eden izmed načinov, kako nabrati kar največ snovi za bodoči razvoj.

Jesenski dnevi naj bi opozarjali s a m o n a t o in samo to dramili v mladih dušah. Naj bi ne oživljali stare sentimentalnosti, marveč prebujali in spreminjali prastare nagone za novo, višje in metodično življenje.

PRED NOVO GLASBENO SEZONO

MARIJAN LIPOVŠEK

V teku 25 let, ki nas ločijo od prvega svetovnega pretresa do drugega, nismo znali Slovenci organizirati glasbenega življenja tako, kakor bi zaslužila sicer pretirano hvaljena darovitost našega naroda in kakor bi to ustrezalo našim potrebam. Seveda ni mogoče govoriti o velikih kulturnih zahtevah meščana, ker jih naš meščan očitno nima, vsaj velikih ne. Govoriti pa se da o tistih, ki umetnost študirajo, in o potrebah onih, katerim so zaprta vrata za študij kakor tudi za uživanje umetnosti. Že večkrat sem imel priliko prikazati na tem mestu vzroke revnega stanja glasbene kulture. Nobeno zavijanje dejstev in izmikanje v neko idealistično, hinavsko povzdigovanje umetnosti in kulture sploh nad vsakdanje potrebe ne pomaga. O tem, kakšen pomen ima umetnost — tudi glasbena — za duševnost naroda, smo si pač na jasnem. Toda če je ljudstvo gospodarsko izčrpano, če se veliki večini zaradi nemogočih vladajočih socialnih razmer sploh ne omogoči svobodnega razvoja, se narod kaj malo briga za svoje duševne potrebe, saj še telesne niso izpolnjene! Vse svoje sile zbira za ohranitev prvobitnejših in zanj nujnejših potreb. Na tem šepa vsa naša glasbena kultura z opero in s koncertnim življenjem vred. Dokaj jasno smo to videli tudi na dveletnem (!) ustanavljanju slovenske glasbene akademije v Ljubljani, ki je končno vendarle s primerno uredbo zagotovljena. Na drugi strani je manjkala složna organizacija še tistega bore življenja, ki je klilo v tesnih razmerah. Poleg tega je v pretekli sezoni posegla nemarna strankarska politika javno in nesramežljivo v kulturno delo in mu krepko pritisnila svoj pečat. Tako imamo tri slabe točke glasbenega udejstvovanja. 1. Očividno nezanimanje javnosti, 2. pomanjkanje složne organizacije, 3. vpliv kvarnih struj izven glasbenih krogov. Razume se, da je bila v takih razmerah izvedba koncertov zelo težavna in da je tudi opera le životarila.

Od lanskih koncertov so omembe vredni: Škerjančevo Zedinjenje na Gradnikovo besedilo. Izvajala sta zbor ljubljanske Glasbene Matice in orkester Ljubljanske Filharmonije pod vodstvom ravnatelja Poliča. Delo odli-

kuje resna glasba, odmikajoča se od zunanjih učinkov patosa, sentimentalnosti in sladkobnosti v poglobljenost, ki je v zunanji obliki dokaj preprosta in v strožjem kantatnem ali oratorijskem slogu, kakor smo bili to dosedaj pri Škerjancu vajeni. Instrumentacija je mojstrovina zase, arhitektonsko pa je težina vsevečernega dela malce preveč poudarjena na prvem in drugem delu, tako da je konec premalo tehten.

Zanimiv je bil večer Arničevih del. Izvajal jih je orkester Ljubljanske Filharmonije pod Matačičevim vodstvom. Arnič je pokazal s svojo Dumo velik smisel za gradnjo velikih oblik, sposobnost neposredno učinkujočega ustvarjanja in vprav epsko širino simfoničnih stavkov. O kaki izraziti »slovenski« glasbi tudi pri njem ne moremo govoriti, dasi ni zato nič manj slovenski kakor drugi naši skladatelji. Mislim to tako: če bi n. pr. kakemu tujemu glasbeniku predložili anonimno Arničovo delo, bi ta glasbenik ne mogel po slogu skladbe ugotoviti, da je to skladal Slovenec, tudi če bi sicer poznal značilnosti našega narodnega glasbenega izraza. V Arničevi glasbi namreč ni ničesar, kar bi utemeljevalo kako posebno, konkretno slovensko svojstvenost, temelječo na narodni glasbi. Ne mislim, da je to slabo! Skoraj nasprotno! Prav je, da skladatelj iz lastnega duševnega bogastva gradi svojo umetnino. Omenjam pa to le zaradi tega, ker je v našem občinstvu razširjeno neko krivično mnenje, da je Arnič nekak poseben praslovenski skladatelj. Nič več, pa tudi seveda nič manj kot drugi naši skladatelji! Arnič ima pred seboj brez dvoma še veliko pot, ki jo bo seveda hodil tudi brez naših opazk, ki nikakor ne nameravajo biti kaki nasveti ali navodila. Pač pa je treba, da zaradi orientacije občinstva in zaradi objektivne presoje njegovih del poudarimo dobre in slabe strani skladb. Tako je n. pr. Arnič prav v svojo simfonijo natrpal toliko zvokov, da o njih pač ne more veljati znana Mozartova beseda: »Niti ene note ni, ki bi bila odveč«. Toda tako neposrednega, iz preproste ljudske duše izvirajočega melosa pa tudi še nismo zlepa čuli. V tem smislu Arnič brez dvoma prvači med našimi skladatelji. Mogoče se Arnič bori z izrazom, gotovo pa se mu ni treba bati, da usahne domiselnost. Značilna za vse tako zvane elementarne skladatelje je širina skladb, ker je invencija tako bogata. Res je, da marsikateri odstavek njegovih del kazi močno sekvenciranje in ponavljanje. Toda še to je odeto v neko moč, ki prihaja iz skladateljve prirodnosti. Vse pa kaže, da je Arnič v prvi vrsti simfonik, kajti njegov godalni kvartet, ki sem ga lani na tem mestu ocenil, znatno zaostaja za Dumo v tehniki in izrazu.

Za Slovence zelo poučen je bil koncert italijanskega radijskega združenja EIAR iz Torina. Gostje so izvajali Verdijev Requiem in kot dodatek znameniti zbor Aleluja iz Händlovega oratorija 'Mesija'. Pokazalo se je, da se nam Slovencem ni treba sramovati zborovske kulture, ki je očitno visoko stoječa, saj je bil odlični italijanski zbor na prilično enaki višini kakor naši zbori. Očividno je zborovsko petje pri nas doma. S solisti so imeli gostje smolo zaradi bolezni. V nikako primeru pa ne moremo postaviti naših obupnih orkestrskih razmer z italijanskim orkestrom, katerega enotni, polni zvok godal in nezmotljivo čisti, lahkotni zvok pihal in trobil sta za nas nekaj nedosegljivega in nepojmljivega. Srebrni glasovi trobent in pozavn, nepopisno mehka in čista intonacija rogov, sočne barve oboe in fagota so pri nas neznane stvari in deveta dežela. Če upoštevamo še hudo vročino v dvorani — znano je, da topel zrak znatno zvišuje intonacijo pri aerofonih — mo-

ramo Italijanom priznati pravo mojstrstvo. To seveda niti ni čudno v deželi z več stoletno glasbeno kulturo in bogato tradicijo.

Sezona je prešla brez dobrih violinskih koncertov. Slišali smo pa tri pianiste: Orlova, Koczalskega in Borovskega. Dobra in neoporečna sta bila prvi in zadnji, Orlov zlasti z odlično podanimi Skrijabinovimi deli, Borovski pa z vzorno interpretiranim Bachom. Koczalski je bil tokrat bolan in nerazpoložen. Presenetil je dalje angleški pianist Curson, ki je s pevko Desmondovo priredil propagandni koncert angleške produktivne in reproduktivne glasbene umetnosti. Pianist, ki morda ni umetnik svetovnega slovesa, toda brez dvoma mojster svetovnega znanja, je poslušalce s svojim iskrenim podajanjem, ki se je opiralo na briljantno, izbrušeno in nepogrešljivo tehniko, tako pritegnil v svoj svet interpretacije, da so mu neodoljivo in navdušeno sledili. Brez vsakršnega poudarjanja zunanosti, bodisi na tehnični strani, bodisi s pretirano agogiko ali fraziranjem, kakor to mnogokrat čujemo pri »klavirskih levih«, je Curson iskal le muziko samo in tako ustvarjal vzorne interpretacije Schumanna, Schuberta, Liszta in nekaterih angleških skladateljev. Isto velja za pevko Desmondovo, ki je pokazala izredno pevsko kulturo, daleč od kričanja, od napetih vratnih žil in od nerazumljivega izgovora. Neposredno, lahko petje, ki pozna kljub lahkotnosti vse dinamične izrazne stopnje, odlično pevkino fraziranje in krasno legato (vezano petje), vse to je vzbudilo splošno občudovanje. Takih koncertov si še želimo!

Od zborovskih koncertov sta omembe vredna koncert moškega in ženskega APZ pod dirigentom Maroltom. Moški APZ nam je pokazal pesem narodnega preporoda, za glasbenega zgodovinarja sicer zanimiv, a za poslušalca sodobnih zahtev malo dolgočasen in enoličen spored. Ženski APZ pa si je s svojim prvim nastopom, kjer je vodja pokazal ne samo svojo priznano dovršenost v vzgoji zborovskega petja, temveč tudi dober smisel za času primeren program, prav dobro utrdil mesto med sorodnimi zborovskimi združenji. V vsakem oziru je bil odličen koncert mladinskega pevskega zbora z Rakeka pod vodstvom Pirnika. Ta nastop je pokazal izredno visoko kulturo našega podeželja kar se tiče petja, če je dana prilika, da se delovanje strokovno izšolanih in pravilno usmerjenih voditeljev vsaj kolikor toliko neovirano vrši. Kolikor so mi znane razmere v drugih državah, nimamo nikjer drugod pevsko tako dobro izšolanih in tako moderno usmerjenih mladinskih zborov. Izvzeti so seveda specialni zbori kakor Wiener-Sängerknaben, ki so pa le omejena zveza izvoljenih. Skrb za mladino in sicer na splošno, v zvezi s poukom na nižji, srednji in meščanski šoli je pri nas na zavidanja vredni stopnji.

Če omenim še dva komorna koncerta, večer ljubljanskih kvartetovcev s pianistko Zarnikovo, ki so med drugim prikazali znameniti Cesar Franckov klavirski kvintet, ter večer komornega tria (Leskovic, Dermelj in podpisani) s pevko Kušejevo, ki so med drugim izvajali znani, a pri nas redko izvajani Dvořákov Trio Dumky, sem glavne koncertne prireditve pretekle sezone že omenil. Številčna revščina je iz navedenega jasno razvidna. Seveda se nam v teh viharjih, ki jih preživlja človeštvo, ne obeta v prihodnji sezoni nič boljšega.

Opera se v pretekli sezoni ni bistveno spremenila. Težave so ostale iste, dejavnost in učinek tudi ista. Tik pred sedanjo sezono je bila izvršena izmena v vodstvu in sicer po prepričanju merodajnih krogov, podprtem od

mnenja večine opernega osebja, opernih kritikov in od rezultatov preiskave o delovanju uprave in opernega vodstva. Ker je imela v tej zadevi očitno tudi politika svojo roko, ne bom sledil temu vzgledu, temveč bom — tudi ne glede na to, da je sedanji vodja moj dober znanec — objektivno kakor doslej zasledoval delo in o njem, pa tudi o delu naših gledaliških poročevalcev ob času obširno poročal.

STVARNI ČUT IN NACIONALIZEM

FR. KLEMUC

Vprašanje malega naroda. Dr. Veber pa noče biti v filozofiji in sociologiji samo teoretik, ampak hoče svoja filozofska in sociološka načela preskusiti tudi v praktičnem vsakdanjem življenju. V svojem zaključnem kulturnem pismu Slovincem analizira položaj malega (torej tudi slovenskega) naroda in mu daje na osnovi svoje psihološke analize dobre nasvete za pot v bodočnost. Ali so ti nasveti zares dobri, bomo videli šele tedaj, ko bomo Vebrove trditve tudi v tem pogledu primerjali s stvarnostjo. Brezdvomno pa je, da je to vprašanje majhnega naroda prav v sedanji dobi zelo važno in da terjajo torej odgovori na to vprašanje vso našo pozornost. Od teh odgovorov namreč zavisi, ali hoče kdo koristiti slovenskemu narodu v njegovem boju za obstoj ali pa mu hoče — čeprav podzavestno — škoditi.

1. Dr. Veber nikakor ne dvomi o tem, da so na svetu majhni in veliki narodi. Za Slovence ugotavlja n. pr. kar takoj:

»Mali narod smo. Mali smo Slovenci in mali smo Jugoslovani.«
(o. c., str. 185.)

Da, ta razlika med velikimi in malimi narodi je posebno v današnjih časih vedno očitnejša:

»Živimo v časih, v katerih postaja razlika med velikimi in malimi narodi tudi v praktičnem, eksekutivnem pomenu nenavadno očitna in na moč občutljiva.« (o. c., str. 185.)

V čem pa je razlika med malimi in velikimi narodi? Pričakujemo lahko, da za psihologa Vebra ne more biti ta razlika v kakem materialnem podatku, n. pr. v številu pripadnikov kakega naroda, ampak v psihologiji velikih in malih narodov. In res je dr. Veber odkril celo vrsto takih psiholoških razlik med majhnimi in velikimi narodi. Za sedaj pa nas zanimajo samo tiste razlike, ki imajo to posebno lastnost, da po njih ni mogoče razlikovati velikega naroda od malega. Dr. Veber pozna namreč tudi take psihološke razlike. Ali je to mogoče? Poslušajmo:

»Vzemimo samo pojem resnice! Vprav velikemu narodu preti nekako naravno velika nevarnost, da smatra končno tudi samo — resnico le za ‚proizvod‘ svojega lastnega hotenja in svoje lastne moči. Kar on misli in kakor on misli, to in tako naj mislijo tudi drugi ali pa njihove misli že naprej niso resnične! Malemu narodu nikakor ne preti nevarnost takega in tolikega ‚poplemenjevanja‘ ter ‚ponarodovanja‘ same resnice. Zakaj mali narod računa in mora računati z dejstvi in to ga vzgoji, da mu je tudi ‚resnica‘ in zlasti resnica kaj takega, kar velja v enaki meri za vse in ne samo za ‚malega‘.« (o. c., str. 186—87.)

Dr. Veber trdi torej, da hočejo veliki narodi vsiliti svoje misli, svoje resnice tudi drugim narodom. V isti sapi pa zagotavlja, da je tudi malim narodom resnica nekaj takega, kar velja v enaki meri za vse narode, in meni, da je zato razlika med velikim in majhnim narodom. Toda samo malo nam je treba napeti možgane, da ugotovimo tole: med resnicami, ki naj veljajo v enaki meri za vse narode, morajo biti tudi take, ki so jih ugotovili majhni narodi; tedaj pa je jasno, da tudi mali narodi »vsiljujejo« svoje resnice velikim narodom, kakor »vsiljujejo« veliki narodi svoje resnice malim; v tem pogledu torej ni nikake razlike med velikimi in majhnimi narodi. Prav tako ni razlika med majhnim in velikim narodom v tem, ker ima velik narod »tudi samo resnico le za ‚proizvod‘ svojega lastnega hotenja in svoje lastne moči.« Saj si pač tudi mali narod ne more misliti drugače kakor tako, da je tudi njegova resnica le ‚proizvod‘ njegovega hotenja in njegove moči.

Pač pa je vprašanje, ali je resnica ‚proizvod‘ res vsega naroda, bodisi velikega in majhnega. Če bi dr. Veber samo malo poznal notranji ustroj današnje družbe, bi moral vedeti, katere plasti posameznega naroda so se polastile večine tistih sredstev, ki se je z njimi človeku mogoče dokopati do novih spoznanj, do novih resnic... Veliki večini je danes znano, da je kljub vsem frazom o »enaki dostopnosti kulturnih pridobitev vsem ljudskim plastem« kultura vendarle omejena na ozke plasti premožnejših slojev. Te tenke kulturne plasti pa so si v resnici zgradile svojo znanost, so — kakor bi dejal dr. Veber — »proizvedle s svojim lastnim hotenjem svoje lastne resnice« in jih tudi prav zares vsiljujejo tistim plastem, ki so njim podložne. Te plasti pa so si v svojem boju proti »kulturnim«, izkoriščevalskim slojem kljub vsem oviram in težavam ustvarile svojo, napredno znanost, ki je ne vsiljujejo svojim nasprotnikom, pač pa jo uporabljajo v boju za svojo družbeno, gospodarsko in politično osvoboditev, da jim razsvetljuje temna pota družbenega razvoja. Preprost pogled v družbeno življenje bi pokazal torej dr. Vebru na osnovi »resnice« neko resnično razliko, ki pa ne bi bila razlika med malimi in velikimi narodi, ampak razlika med dvema popolnoma različnima in nasprotnima si slojema pri vseh narodih. Te razlike pa dr. Veber najbrž ni hotel videti.

Da bi še bolj potrdil svojo psihološko razlikovanje med malim in velikim narodom, je dr. Veber odkril tudi neke posebnosti v umetniškem ustvarjanju majhnega in velikega naroda. Toda tudi v tem ni bil nič kaj srečne roke. Dr. Veber ugotavlja namreč:

»... Zato je za tak veliki narod enako naravna zlasti umetnost dramatično-epskega tipa... Zato je za tak mali narod enako naravna zlasti umetnost lirično-osebne tipa.« (o. c., str. 188.)

Kako nesmiselno je tako razlikovanje, potrjuje dr. Veber sam nekaj vrstic dalje, ko pravi:

»Zato utegnejo tudi veliki narodi imeti svoje prave — lirike, s to razliko, da delujejo t a k i liriki po posebni individualni strani svoje narave in zastopajo kot pesniki prav za prav osnovno teženje — malega naroda in ne velikega.« (o. c., str. 188.)

Izgovor s posebno individualno stranjo pesnikove narave (kolikor vemo, ima vsak pesnik svojo individualno stran!) pač ne more zakriti dejstva, da imajo tako mali kakor veliki narodi med svojimi pesniki epike in lirike. Zato

se tudi ne moremo strinjati z dr. Vebrom, da bi bila na osnovi takih razlik potrebna »posebna — psihologija velikega in malega naroda.«

2. Idealistični filozof pa seveda s tem še ni izčrpal bogate zakladnice svojih razlik. Dr. Veber nam našteva tudi take razlike med malim in velikim narodom, ki so vsaj kolikor toliko resnične razlike. Toda vliti jim moramo poprej približno pametno vsebino. Značilno pri vseh teh Vebrovih razpravljanjih pa je, da se kljub svoji ljubezni do definicij ravno v vprašanju malega in velikega naroda ne povzpne do nobene točne definicije, ampak mirno prepušča bralcu, da si sam določi, kaj je recimo »mali narod«. Prva misel, ki se ti rodi, ko bereš Vebrove stavke o malem in velikem narodu, je ta, da je mali narod tisti narod, ki je številčno majhen, velik narod pa tisti, ki je po številu svojih pripadnikov velik. Morda misli tudi dr. Veber sam tako, toda psihološke razlike med malim in velikim narodom, ki jih še navaja v svojem zadnjem kulturnem pismu, ne opravičujejo tega mnenja. Dr. Veber pripisuje malemu in velikemu narodu čisto posebne in popolnoma različne posle. O malem narodu pravi:

»Za malega človeka in za mali narod je zelo težko in v danem primeru kar nemogoče, da bi svojo okolico tudi sam uspešno spreminjal in tako vršil prave posegovalne posle življenja. Za malega človeka in za mali narod je mnogo lažje in mnogo naravneje, da uravnava po svoji okolici tudi svoje življenje in da tako sam sebe prilagaja temu, kar ga od zunaj obdaja. ... Ali po sami naravi stvari ostane slej ko prej v veljavi stavek, da je ‚malemu‘ človeku in ‚malemu‘ narodu pravo prilagojevalno poslovanje življenja neprimerno potrebnejše nego velikemu.« (o. c., str. 186.)

Nekaj vrstic dalje ponavlja isto misel skoro malo jezno:

»Saj sem že povedal, kako je vprav malemu človeku in malemu narodu v prvi vrsti potreben čim bolj razvit čut za pravo — prilagojevalno delo življenja.« (o. c., str. 187.)

Če dodamo tem stavkom še stavke, ki ga je dr. Veber zapisal takoj v začetku svojih zaključnih razglabljanj, to je stavke:

»Veliki narodi vedno bolj poveljujejo malim...« (o. c., str. 185. — Podčrtal F. K.),

tedaj smo zbrali vse gradivo, ki ga potrebujemo, da končno določimo, kateri narodi so po Vebru veliki in kateri mali. Iz vsega, kar smo navedli, more slediti le to, da Vebru ni v mislih številčna velikost kakega naroda, kadar govori o velikem narodu. Po Vebru sta značilni lastnosti velikega naroda »poveljevanje malim narodom« in pa »vršenje posegovalnih poslov življenja«. To pa se popolnoma sklada z nazori, ki so domači vsakemu povprečnemu človeku, živečemu v dobi skrajnega imperializma. Dajmo tem abstraktnim filozofskim mislim nekaj konkretne vsebine, pa nam bo vsa zadeva takoj jasna!

Že ob koncu 19. stoletja je bil skoro ves svet razdeljen med glavne države na svetu. L. 1914. se je samo 6 velesil (Anglija, Rusija, Francija, Nemčija, Japonska in USA) od 134 milijonov kvadr. km zemeljske površine polastilo 81,5 milijona kvadr. km. Na tem ozemlju je od 1657 milijonov prebivalcev vsega sveta živelo 960,6 milijona ljudi, t. j. mnogo več od polovice vsega človeštva. Po svetovni vojni 1914—18 se to razmerje ni bistveno spremenilo. Število imperialističnih velesil se je še zmanjšalo, ker sta Anglija in Francija »posegli« po nemških kolonijah, Rusija pa se je z revolucijo v l. 1917. izločila iz kroga imperialističnih držav in je razbila enotni imperialistični

sistem. Števila iz l. 1922. nam kažejo takole sliko: Velika Britanija s kolonijami pokriva 38,240.000 km² in ima 449 milijonov prebivalcev, sama Velika Britanija z Irsko pa ima 286.700 km² in 47,3 mil. prebivalcev; Francija ima s kolonijami 14,714.000 km² in 97,5 milijona prebivalcev, sama Francija pa 550.900 km² ter 39,2 mil. prebivalcev; USA imajo z odvisnimi deželami 10,591.000 km² in 130,6 mil. prebivalcev, same pa 7,839.000 km² ter 105,7 mil. prebivalcev. Da nam bo Vebrov pojem »velikega naroda« še bolj jasen, dodajmo še te številke: Nizozemska s kolonijami je imela takrat 2,070.000 km² in 56,2 mil. prebivalcev, sama Nizozemska pa 34.100 km² ter 6,8 mil. prebivalcev; Belgija je imela s kolonijami 2,396.000 km² in 16 mil. prebivalcev, sama pa 30.400 km² ter 7,5 mil. prebivalcev; in končno je imela Portugalska s kolonijami 2,162.000 km² in 15,1 mil. prebivalcev, sama pa 91.900 km² ter 6,4 mil. prebivalcev. Te številke nam jasno kažejo, da Vebrov pojem »velikega naroda« ne more pomeniti nič drugega kakor narod, ki se je polastil mnogokrat večjega ozemlja od svojega prvotnega ozemlja in da vlada mnogokrat večjemu številu prebivalcev kot pa je število pripadnikov njegovega naroda. Vebrova delitev na velike in male narode more torej imeti samo ta smisel, da gre pri tem za velike imperialistične roparje, ki so si med seboj razdelili svet, in pa za njihove žrtve. Ta in samo ta smisel pa se tudi lahko skriva za Vebrovim filozofsko-psihološkim pojmom o »posegovalnih poslih življenja«, oz. o njegovem nujnem dopolnilu — o »prilagovalnem poslovanju življenja«.

Dr. Veber tiči torej popolnoma v imperialističnih predstavah in pojmi, čeprav se tega kot predstavnik majhnega, t. j. zatiranega, izkoriščanega in odvisnega naroda morda niti ne zaveda. Ti imperialistični pojmi so mu tako domači, da se mu zdi kar naravno, kar po božji volji določeno, da so nekateri narodi »veliki«, drugi pa »mali«. Prav nič ga ne moti zgodovinsko dogajanje, ki je dokazalo in dokazuje, da lahko zdrkne »velik« narod na stopnjo »malega« naroda (n. pr. Nemčija, ki so jo oropali po svetovni vojni vseh kolonij) in da se lahko »majhen« narod dvigne do stopnje »velikega« naroda (za kar je spet primer Nemčija, ki je po l. 1933. stopila vnovič na pot imperialističnih osvajanj.). Prav tako je dr. Veber popoln metafizik tudi v tem, da ne vidi malega naroda drugače kakor v njegovi skrajni osamljenosti; mali narod (t. j. žrtev imperialističnega roparja) stoji brez vsake pomoči pred velikim roparjem in mu je izročen na milost in nemilost. Odtod Vebrov nasvet malemu narodu, naj si ne želi kakih »posegovalnih poslov življenja« (t. j. nikar naj ne spreminja in uporablja svoje okolice tako, da si bo zagotovil tudi svoj narodni obstoj), ampak naj se navadi v prvi vrsti na »življenjsko prilagojevanje« (t. j. mirno naj se izroči svojemu »močnemu« in »velikemu« imperialističnemu sosedu). O tem, da bi si tako zvani mali narod lahko iskal zaveznikov pri drugih malih narodih, ki so v prav takem ali podobnem položaju kot je on sam, in morda celo pri kakih večjih in mogočnejših sosedih, ki nimajo v svojih odnosih z drugimi narodi in državami nobenih imperialističnih namenov — o vsem tem ni v Vebrovi knjigi niti besedice. Zato lahko mirno rečemo: Vebrova filozofija in psihologija malih in velikih narodov je take vrste, da se čisto lepo pomirjuje z obstojem imperialističnih stremljenj, ne nasprotuje tem stremljenjem, ne očita tem imperialističnim težnjam, da povzročajo vedno nove svetovne vojne, da, še več celo, ta filozofija in psihologija priporoča malim narodom, naj se prilagode imperialističnemu pohlepu, naj klonejo pred njim, naj se mu vdajo brez boja —

skratka, to je filozofija popolnega kapitulantstva pred imperialističnim nasiljem.

3. Prav nič se ne bomo čudili, če so tudi zahteve, ki jih stavi dr. Veber malemu narodu, v najlepšem soglasju s filozofijo »življenjskega prilagajevanja«. Prva taka Vebrova zahteva je, naj se ravno mali narod notranje zavé in notranje vzravna. Dr. Veber pravi:

»S to važno zahtevo, da naj se vprav mali narod v prvem redu notranje zavé in notranje vzravna, se pa zopet vračam k svojemu celotnemu spisu.« (o. c., str. 189.)

Nekoliko drugače in malo jasneje je izrazil to zahtevo dr. Veber s temi besedami:

»Vsa ta posebna moja izvajanja so pa . . . v najtesnejši zvezi s pravkar postavljeno posebno zahtevo po onem ponotranjevanju, ki je zlasti vsakemu malemu narodu tako neizogibno potrebno. . . Pri malem narodu pa ne gre le za njegovo posebno 'kulturo', temveč tu gre v odločilnih primerih že za sam življenjski obstoj naroda. In tu je ona posebna sila take notranje, duhovne zavesti že za tak sam življenjski obstoj ne samo zelo priporočljiva, temveč kar neobhodno potrebna.« (o. c., str. 189.)

Poleg te notranje zavesti, poleg ponotranjevanja pa je potrebna še svoboda. Toda kakšna? Dr. Veber odgovarja:

»V tej zvezi naj se spomni bralec tudi posebnega pisma o dvojnem, pravem psihološkem in posebnem političnem pomenu tako imenovane 'svobode' narodne in nacionalne vzajemnosti. Ako to stori, bo mi zopet priznal, da je vprav malemu narodu v prvi vrsti potrebna posest prave psihološke, prave notranje svobode, ki je pa brez omenjenega posebnega 'ponotranjevanja' samega narodnega življenja že naprej nemogoča. Resda je tudi taka prava notranja, psihološka svoboda v premnogih ozirih odvisna od samih vnanjih, obodnih ter priličnih 'ugodnih' položajev življenja, vendar zdaleka ne v toliki meri, kakor velja to še za posebno vnanjo ter kar politično svobodo vsega narodnega dela in prizadevanja.« (o. c., str. 189—190.)

To »odkritje« o »notranji svobodi« nam je za sedaj (dokler ne bomo ble-dih izrazov »notranja zavest« in »ponotranjevanje« z Vebrovo pomočjo napolnili z bolj »rdečelično« vsebino) pika na i vseh dosedanjih Vebrovih razmišljanj o »ponotranjevanju«! Kaj sledi iz vseh teh dolgih citatov? Kakšen je živi smisel teh na videz tako visokih filozofskih besed?

Nobenega dvoma ne more biti, da svetuje dr. Veber malemu narodu (torej tudi slovenskemu), naj se zaklene sam vase, naj čim popolneje pozabi na vso okolico, naj rije čim bolj po svoji notranji zavesti — z drugimi besedami: obda naj se s kitajskim zidom in naj goji v njegovem varnem zavetju tako ali tako svojo posebno naravo, kar mu bo zagotovilo ne samo narodni obstoj, ampak tudi vso njegovo starokopitnost in nepremičnost. Ta Vebrova zahteva ni torej nič drugega kakor nova oblika Vebrove metafizično toge trditve, da je tu samo velik narod, tam pa samo majhen narod, o kakih zvezah med majhnimi narodi itd. pa za metafizika ne more biti besede.

S pojmom »notranje« svobode pa začne dobivati ta zamaknjenost malega naroda samega vase, to »ponotranjevanje« nekoliko bolj otopljive oblike. S tem pojmom izvemo, da za dr. Vebra ni prav nič posebno važno, ali uživa majhen narod politično svobodo v svojem razmerju do drugih narodov, niti mu ni važno, ali je majhen narod v svojih lastnih vrstah urejen po načelih politične svobode ali ne. To se pravi p r v i č: majhen narod je lahko suženj, »podlaga tujčevi peti«, pa je po Vebro vendarle »notranje« svoboden; in

drugič: majhnemu narodu niso potrebne nobene demokratične svobode in pravice. S tem pa je dr. Veber v popolnem nasprotju s težnjami in zahtevami slovenskega naroda, ki se prav v sedanjih časih bori za čim večjo politično svobodo navzven in navznoter. Slovenski narod vidi najtrdnjše poročstvo za svoj narodni obstoj v čim večji narodni svobodi in v čim popolnejši demokraciji, dr. Veber pa mu dopoveduje, da je to oboje samo stranskega pomena, glavno pa da je »ponotranjevanje«, »notranja« svoboda. Ničesar bi izkoriščevalci in zaslužnjevanci drugih narodov ne bili bolj veseli kakor tega, če bi se mali narodi hoteli zadovoljiti samo z »notranjo« svobodo in »notranjo« zavestjo. Na ta način bi bil zlomljen odpor malih narodov proti imperialističnemu nasilju že od samega začetka in že v samem jedru. Prav to pa imenujemo kapitulantstvo, ki bi bilo za slovenski narod najpogubnejša stvar. In prav do tega kapitulantstva vodi dosledno Vebrova filozofija »življenjskega prilagojevanja«, Vebrova filozofija »stvarnega čuta«.

Toda Vebrove poti navzdol s tem še ni konec. Ko drviš po bregu navzdol, se navadno zaustaviš šele na najnižji polici. In tako zaključuje dr. Veber svoje »življenjsko prilagojevanje«, ki ga priporoča malemu narodu in ki ga nadaljuje preko »ponotranjevanja« in »notranje« svobode, s temi trditvami:

»Tudi mali narod mora v prvem redu polagati vso važnost prav na samo ter pravo duhovno stran človeka in družbe, ali pa si že naprej vzame možnost posebnega tekmovanja s tako imenovanimi velikimi narodi.« (o. c., str. 191.)

Iz tega pa sledi potem končni Vebrov sklep:

»Torej se pa resnične življenjske potrebe malega naroda tudi na tej točki povsem krijejo z enako resničnim krščanskim pogledom na človeka in družbo.« (o. c., str. 195.)

Vse Vebrovo besedičenje o »ponotranjevanju«, »notranji« zavesti in »notranji« svobodi je bilo torej samo priprava za končni nasvet, ki ga daje dr. Veber slovenskemu narodu, in ta je: »Slovenski narod, rešiti te more samo krščanski pogled na svet!« Žal pa je zgodovina takoj potem, ko je izšla Vebrova knjiga o krščanstvu in nacionalizmu, z neusmiljeno brezobzirnostjo dokazala na zgledu Avstrije in Slovaške, kako temeljito napačen in škodljiv je ta nasvet. Z vso potrebno jasnostjo je dokazala, da je nemogoče rešiti narodno samostojnost, če si odvzel širokim ljudskim plastem Vebrovo tako zvano »vnanjo« svobodo (ali po domače: najosnovnejše demokratične svobode) in če nisi o pravem času poskrbel za dobre zaveznike v boju proti zaslužnjevancu. Zato menimo, da so Vebrovi nasveti malim narodom, naj skrbe za »ponotranjevanje« itd., silno škodljivi in da vodijo male narode v pogubo. Svoje ugovore proti Vebrovim trditvam in zaključkom končujemo s stavkom, ki je v njem dr. Veber udaril po materialistih, nam pa se zdi bolj pravilen v nekoliko spremenjeni obliki; ta stavek se glasi: »Zato so taki pisatelji, ki širijo tako gledanje na svet in življenje kakor dr. Veber, pravi sovražniki št. 1' malega naroda!«

Sklep. Že iz stavkov, ki smo jih dobesedno navajali po Vebrovi knjigi, je lahko vsakdo sam razbral tole dejstvo: čim bolj konkretne so Vebrove trditve, zahteve in nasveti, tem bolj znane se nam zde besede, ki jih dr. Veber rabi. Le kje smo že srečali in srečujemo te izraze »ponotranjevanje«, »notranja svoboda«, »duhovna stran človeka in družbe«, »krščanski pogled« itd.? In kaj kmalu se domislamo, da beremo vse te visokodoneče filozofske fraze vsak dan v uvodnikih prav določene vrste političnega časopisja. Raz-

krije se nam prav nič presenetljiva resnica, da vsa ta visoka filozofska in psihološka razglabljanja niso nič drugega kakor v filozofsko meglo zavita uvodničarska modrovanja. Čeprav se dr. Veber huduje na znanstvenike, ki so v službi politike, vendarle se je tudi sam do vratu pogreznil v politiko. Vprašanje je le, kateri politiki služi.

Če bi že založnik in tiskarna ne kričala dovolj glasno, komu služi Vebrova filozofija, tedaj bi našli ključ za razumevanje Vebrovega mesta v našem javnem življenju v teh Vebrovih stavkih:

»Zato se ista krščanska misel obrača drugače na 'izobražence' in zopet drugače na 'preprostega' človeka; drugače se razširjuje pri civiliziranih narodih in drugače pri divjaških plemenih.« (o. c., str. 222.)

In prav Vebrova filozofija je že nekaj časa ena tistih oblik, v katerih se krščanska misel obrača na izobražence, da bi jih pridobila ali pa utrdila v nazorih. Ker pa je — kakor smo videli — tesno povezana s politično stranjo slovenske krščanske misli, zato je tudi njeno kapitulatstvo v narodnem vprašanju samo odsev tiste pogubne politike, ki jo je najodgovornejša slovenska stranka vodila v zadnjih letih in ki je bila samo nadaljevanje za slovenski narod škodljive politike, začete pred desetimi leti. Če hočemo torej obvarovati slovenski narod vseh škodljivih vplivov, tedaj moramo podpisati z obema rokama Vebrovo zahtevo, ki pravi:

»Tudi taki ljudje so in biti morajo: ali vsaj iz javnega življenja bi morali biti definitivno izločeni!« (o. c., str. 131.)

ZAPISKI OB ČRNEM MORJU

B. BORKO

Na vseh poteh v zadnjih letih mi je z neko nevrastenično trdovratnostjo prihajal v spomin stavek, ki je z njim začel André Germain l. 1924 izišlo knjigo »Pèlerinages européens«: »Il fait lourd, il fait sombre sur notre vieille Europe...« Poslušal sem ga iz ritma avtomobila, ki je malo pred septembrskimi dogodki brzel z menoj po sudetskem ozemlju; mislil sem nanj lani v mesečini na Jonskem morju; spomnil sem se ga v snežnem metežu na praških ulicah tistega marčevega dne, ko so nemške čete zasedale prestolnico danj poprej razpadle Češko-Slovaške. Zazvenel mi je nenadno, po neprespani noči, v osvežujočem jutru ob obali Črnega morja, ki je butalo s svojim temnosinjim valom ob kamen, kamor sem sedel in z rokama podprl utrujeno glavo. Hotel sem se spominjati, kako se Črno morje odraža v poeziji Puškina. Medtem ko sem v spominu skandiral njegove verze: »Proščaj svobodnaja stihija, v poslednj raz peredo mnoj« so se mi misli obrnile od slovesa z morjem k vprašanju jutrišnje usode te naše Evrope, ki se je pravkar pripravljala za odločilni vojni konflikt. In na mah je prinesel spomin odnekod, kakor morski val školjko, Germainov stavek, ki je prihajal v zavest počasi kakor verz in otožno kakor melodija, vsiljivo pojoča v duši tedaj, ko nam živci drhte v bolestni razdraženosti.

Bilo je na koncu moje junijske poti po Bolgariji; zadaj za hrbtom je ležala Varna, podobna zadnjemu podaljšku bronhij, skozi katera ta dežela diha v svet.

Tako sem presedel sam in zamišljen celo uro ali še več, oči uprte v brezbrežno morskó daljavo, nemiren in vzvalovan kakor ta gladina, ki je zaman vsiljevala duhu tisto pomirjenje, kakor nam prihaja od elementarnih in večnih stvari. Zazrl sem se v linijo, kjer se voda združuje z nebom, v to brezizrazno geometrično potezo na obodu vidnega kroga; zdelo se mi je v tem hipu enako nepremična in skrivnostna kakor zadnja linija smrti v notranjem vidnem krogu našega duha.

Od optične realnosti je iskra misli neugnano preskakovala po žicah razdraženega živčevja k realnosti te naše bolne in nesrečne celine, ki mi je o nji dolgo in odmevajoče pel v duši Germainov težki stavek, zveneč v mollu kakor šum valov pred menoj in v svoji vizionarni vsebini ves temnosinji od njihove barve. Da, na obali Črnega morja, tega velikega bazena vzhodne Evrope, s pogledom tja, kjer leži na nevidnem koncu Rusija, sem moral trdovratno misliti na Evropo. Mi, generacija velike vojne, smo zares verovali vanjo in nočemo niti danes pokopati zadnje iluzije o nji. Verujemo, da se poraja počasi in trudoma iz svojih geografskih in zgodovinskih dejstev, iz svoje civilizacije, iz svoje kontinentalne usode. Poraja se v nasprotjih in protislovjih kot sinteza svobodnih in enakovrednih domovin, kot zadnja dopolnitev dozorelih malih in velikih narodov, kot zahteva novega reda in novih življenjskih nujnosti.

Prav na teh tleh so se že večkrat križale tiste njene silnice, ki jih v svojem diplomatskem jeziku imenuje »interesne sfere«. Spomnil sem se, kako je med svetovno vojno osvojila črnómorski prostor sila, ki pravkar raste v smeri iste dinamične črte; spomnil sem se diplomatskega ozadja krimske vojne, ko so se na obrežju tega velikega ruskega jezera dramatično sekale ekspanzivne smeri vzhodne in zahodne evropske polute. Ta temnosinja voda je ena izmed meja dveh, danes morda še nespravljivih evropskih polovic, ki sta v tisočletnem boju že od tedaj, ko je vzhodna poluta lila v smer proti zahodni barbarsko kri napadalnih plemen.

Dogledati drugi breg Črnega morja, dojeti ga fizično in duševno: kaj bi dal za ta smoter! Sedaj sem samo sedel na vodni meji te nekam skrivnostne evropske polute in vrtal z vprašanji. Kam raste vzhodni velikan onkraj Črnega morja? Kakšni bodo njegovi prijemi čez nekaj let, ali čez pol stoletja, kakšni sredi ena in dvajsetega stoletja, ki bo našim zanamcem morda posinilo kakor lepo jutro po ekvinocialnih nevihtah in apokaliptičnih katastrofah našega stoletja? Kako bi mogla biti brez njega, tega političnega računa z mnogimi neznankami, ustvarjena tista evropska skupnost, ki morda leži že kot embrij pod nemirnim srcem sodobnosti in ki se prav sedaj oglašá z mučnimi krči, z nenormalnimi porodnimi popadki? Kako naj bi bil ustvarjen nov evropski red brez tega jezera ljudstev, ki jih njihova zgodovina gnete v novo enoto? In kakšen duh veje nad njegovimi še vedno skrivnostnimi vodami? Ni li njegovega melodičnega šepeta zajel Puškin v svoje s slovansko dušo prežete verze, Dostojevskij v svoje podobe duševnega brezna, Tolstoj v svoje umetniške in verske vizije?

Prisluhnil sem z vso dušo morju, ki me je jelo počasi vendarle pomirjati; pomagalo mi je, da sem našel nekaj objektivnih točk in vdušil krike razbolelega jaz, ki s poslednjim naporom varuje pred prividom smrti ničemernega individuja v meni. Dejal sem temu zbezanemu smrtniku v sebi: Nič se ne more zgoditi, kar bi nerojenim, bodočim vzelo možnost svetlejšega življenja nego je to naše v mračni grozi viharjev, na robu prepadov. Našemu rodu in prvim rodovom zanamcev je dano, da napajamo s svojo krvjo in naposled plačamo z neizogibno vročično smrtjo rast te bodočnosti, ki jo nosimo v sebi kot bolesten smisel našega

dejanja in nehanja, naših slutenj in nadej. Poginili bomo v blodnjah bolezni, ki se neugnano stopnjuje, v jecljanju besed, ki bodo šele zanamcem pele z melodično ubranostjo in se jim razodevale v vsej svoji rodovitni in žlahtni teži...

Na obali Črnega morja sem skušal duhovno dogledati in prečistiti svoje doživetje Bolgarije. Videti sem jo hotel skozi spekter svoje duše, občutiti v sebi življenjski dih dežele, ki je v teh dneh stopila pred mene jasnejše kakor kdaj koli prej v imaginarnih ali resničnih srečanjih.

Prepotoval sem dobršen del Bolgarije. Videl sem kos njenega zahoda, ki se preliva brez očitnejših prehodov v reliefu velikega gorskega masiva v jugoslovanska tla. Videl sem njen jug in vzhod, kos njenega severa. V juniju je bila v vsej deželi žetev. Mikalo me je, da bi na kakšni kmečki postaji izstopil iz vlaka. Nagla vožnja kaže popotniku samo najsplošnejšo površino, daje najpreprostejše spoznave. Hotel bi v tej korenito agrarni deželi občutiti zemljo, pobožati klasje, ki so ga vezale dekliške roke, prodreti v ritem dela, ujeti kakšno sled obrednosti žetvenega dela. Moral sem se zadovoljiti z bežnimi podobami in v njih iskati odtenkov v pokrajini in ljudski noši, v slogu hiš in v ritmu dela na poljih sofijske okolice in trakijske ravnin, pod Balkanom in na planoti proti Črnemu morju. Pokrajinsko je ta dežela mozaik gorskih in ravninskih tipov, severne in južne prirode, kontinentalnih in primorskih krajev: vse to na sorazmerno majhnem prostoru. Za neveliko deželo je taka pitoresknost znatna prednost; prenešana iz estetike v gospodarstvo pa nalaga množico vprašanj.

Od pokrajini imam pred očmi dolgi hrbet Vitoše, ki se pod njo beli Sofija, nekoliko Gorenjski podobne kraje pod Rilo, divje skale Rodopov, štrleče nad široko razjedena korita hudournikov in rek, krasne gorske trate in hajduške gozdove v gorovju Balkana. Vidim pred seboj z belo ali rdečkasto barvo zaznamovane bregove v bližini Črnega morja, ki so po oblikah in barvnih odsevih zlasti proti večeru taki, da jih vprašuješ, kaj se pogovarjajo z morjem v daljavi; če ne bi vedel za morje, bi ga bil po teh potezah zaslutil. V posebnem spominu imam trakijsko ravan okrog Plovdiva, opasano s široko Marico; ta tla govore starinski simbolični jezik in vznemirjajo domišljivo z epičnimi podobami iz davne preteklosti, ko so Slovani rušili spomenike grške kolonistične kulture in rimskega organizacijskega reda. Trakijska kultura je nedvomno vplivala na prvo duhovno oblikovanje Slovanov, ko so v trakijska tla kot njihovi novi gospodarji potiskali svoje lesene pluge. Sicer se pa bolgarska polja zde nekam drugačna od slovenskih, od hrvatskih, od moravskih ali čeških; zakaj, ne bi mogel povedati. Ali so v tem kvalitete zemlje in podnebja, razporeditev kultur in način obdelovanja, ali pa je to samo refleks nečesa neznanega, kar ti veje od zemlje in ljudi v vsaki novi pokrajini? V bolgarskih poljih sem občutil nekaj antičnega, prakmečkega.

Izmed mest so me najbolj zamikala: Sofija s svojim epigonskim in eklektičnim, vendar smotrnim urbanizmom, ki je v nekaj desetletjih skoraj docela spremenil njen videz; nekdanja rumelijska prestolnica Plovdiv s posebno slikovito lego; staro Trnovo na čudovitih skalah ob prepadih rumene Jantre in črnomoško središče te dežele Varna. Bolgarska mesta kažejo zmes novejših zapadnih slogov in bizantinsko-turškega mestnega stila preteklosti; vsa še imajo rustikalni nadih in vidijo prav v tem svojo vrlino, ki ne dopušča preostrih in bojnih razločkov med mestom in kmeti. V družbi znanega kiparja sem si ogledoval v Sofiji nekatere primere sodobne arhitekture, ki se skuša tako približati bolgarski svojstvenosti, da tu in tam olepšuje stvarnost današnjega stila z vnašanjem nekaterih, bolj skromnih in večidel dekorativnih znakov domačega okusa. Kakor koli je v

nekaterih mestih, zlasti v Plovdivu in Trnovem, mnogo sledov balkanskega in sploh vzhodnega stila, se skušajo nove stavbe nekam demonstrativno izločiti iz te tradicije; Bolgari hočejo, da bi bila tudi mesta priče njih zavestnega poevropljanja. Žal da sem na vsej poti videl vasi samo, zdaleč in površno in imam o njih komaj filmske vtise. V tej deželi bi moral človek preživeti vsaj teden dni na vasi, da bi dobil prve določnejše pojme o živem jedru Bolgarije: to jedro ni mesto, marveč vas.

V sedanjih časih so zanimivi predvsem ljudje in skoraj samo ljudje. Da, na potovanju spoznaš samo ljudi, ne pa narod. Kdo bi smel verjeti, da je spoznal narod, ko je preživel nekaj tednov na njegovih tleh? Narodi spoznavajo tudi sebe počasi, trudoma, po mnogih izkušnjah, skozi dela svojih genijev, skozi sence svoje politike; vse, kar ve povedati o narodu tujec, je bodisi ponavljanje že povedanih, nepopolnih in nezanesljivih vtisov, bodisi nekulturno posploševanje izkušenj s posameznimi ljudmi.

Kazalo bi pripovedovati o njih, teh posameznikih, ki se z njimi srečujejo naša pota in ki nam nehote predstavljajo svoj narod. Toda takí doživljaji so večidel občečloveški in ker gre skoraj izključno za intelektualno plast, ne razodevajo kakšne znatnejše narodne značilnosti.

Vzlic temu bi morda smel po teh stikih zapisati, da bolgarskega človeka označuje predvsem nekaka rustikalnost, ki jo odkriš v vsem, kar je in kar hoče biti. Ne bi hotel reči: kmečkost, ker bi bilo preblizu nečemu konkretnemu. Rustikalnost je notranji življenjski stil človeka iz agrarne dežele, nekak ritem duše, barva, ki jo dobivajo njegove predstave o svetu, skratka nekaj, kar je neutajljiv delež okolja, kolektivna sestavina individuja, ne pa zadeva njegove samoodločbe. Rustikalnost je spodnji tok vsega javnega življenja, močan stimulanjski tvorilni faktor in osrednja misel gospodarskega reda v deželi, katere največja industrija je zemlja.

Rustikalni človek kot kolektiven tip je svojska zmes materializma in mistike. Kmet, ki ima opraviti z zemljo, vidi življenje v njegovi konkretni podobi; le-ta pa mu ne zadošča za razlago vseh pojavov in si mora na tej materialni podlagi (zemlja, vas, škodljivost in koristnost i. dr.) ustvariti nadnaravni svet, svet svojega »ignoramus et ignorabimus«. Bolgarski človek je v bistvu materialističen v kmečkem smislu, se pravi: nagnjen h konkretnemu gledanju, h kalkulaciji škode in koristi; njegova etika je toliko krščanska kakor etika vseh narodov s krščansko tradicijo, vendar za razliko s Slovenci manj podprta z mističnimi verovanji in konfesionalnim formalizmom.

Bolgarska rustikalnost je do neke mere psihološka posledica maloposestniške in srednjeposestniške narodne strukture, posledica pomanjkljive, še premlade meščanske tradicije ter nedostajanja močnejšega vpliva proletariata. Ne bi hotel meriti in tehtati dobrih in slabih strani takega narodnega značaja; treba pa jih je ugotoviti. Iz take socialne strukture potekajo nekatere druge lastnosti: delavnost, skromnost in varčnost bolgarskega malega človeka. Ogromen, morda na vsem svetu izreden razmah združništva v Bolgariji ni samo posledica smotrnega prizadevanja nekaterih bistrih voditeljev tega naroda, marveč tudi posledica ugodnih pogojev, ki so dani prav s to psihološko dispozicijo bolgarskega človeka, z njegovo maloposestniško mentaliteto, z njegovim čutom za drobno delo. V Bolgariji sta danes več ko dve tretjini naroda organizirani v produktivnih in konzumnih združenjih. Zadruga so zgradile ogromne palače, vzdržujejo svoje hotele,

financirajo velika javna dela, sodelujejo s kapitalom in organizacijskim aparatom pri vseh važnejših preosnovah gospodarskega in kulturnega življenja. Bolgarsko zadružništvo je posebna, na zapadnih metodah zgrajena in z lahnim slovanskim misticizmom navdahnjena oblika kolektivizma in gospodarske socializacije. Plast posredovalcev med producentom in konzumentom postaja čedalje tanjša, dobiček proizvodnje in prodaje gre že v znatnem delu za obče namene, zlasti za meliorizacijo tal, za racionalizacijo obdelave in za zboljšanje orodja. Zadružništvo je poleg države največji reformni činitelj v Bolgariji; dualizem družbe, ki je zastopana v zadrugah, in države, ki jo uveljavlja gospodarska politika vlade, uspešno nadomešča avtonomni sistem ter dopušča kombinacijo obeh sil pri reševanju velikih javnih vprašanj.

Tako je bolgarski človek, najsi bo v etičnem smislu še tolik individualist, v socialnem življenju bliže današnjemu ruskemu kolektivnemu redu, kakor pri katerem koli drugem slovanskem narodu. To zblíževanje se kaže tudi v vplivih, ki ga imajo nekateri sovjetski socialni eksperimenti na reforme bolgarske agrikulture. Govoril sem o tem s starejšim publicistom, ki je bil nekoč učenec Charlesa Gida. Pripovedoval mi je o četrletki, ki jo je uvedel novi bolgarski poljedelski minister. Četrletka je bolgarskim razmeram prilagojena imitacija ruske petletke. Njen namen je isti: dvigniti produkcijo in z njo povišati povprečni življenjski standard. Načrti za tako povzdigo so sestavljeni s strokovnjaško smotrnostjo in njih izvedba je izročena obema silama bolgarskega gospodarstva: državi z njenim upravnim aparatom in zadrugam z njihovo organizacijsko mrežo. Predvsem gre za novo, smiselnejšo razdelitev agrikolturnih produkcijskih področij, z druge strani pa za temeljito komasacijo kmečke posesti, za večjo racionalizacijo obdelave in s tem za povečanje donosa. Dalje bodo skušali z uvedbo stalnega umetnega naplavljanja izključiti iz bolgarskega gospodarstva ogromni minus poletne suše. Dandanes znaša povprečni letni dohodek na osebo 4500 levov; v štirih letih se mora z reformo kmetijstva dvigniti na 12.000 levov.

Reforme bolgarskega kmetijstva so strukturalne. Vlada skuša odpraviti slučajnost in uvesti smotrnost tudi za ceno stoletnih navad. Kmetje v južnih krajih bodo morali gojiti predvsem industrijske rastline in kupovati žito, ki naj ga pridelujejo predvsem v krajih, kjer klimatične razmere ne dopuščajo drugih kultur. Znatno del kmetijstva v klimatično ugodnih krajih se spreminja v vrtnarstvo. Kultura vrtnic v Kazamliku sicer nekoliko nazaduje, ker se na zamejskem trgu čedalje bolj uveljavljajo sintetične vonjave, zato pa močno narašča zlasti v dolini Marice kultura jagod, ki jih na veliko izvažajo v tujino; takisto narašča produkcija in z njo izvoz zgodnjega sadja, sočivja in grozdja.

Horizontalna preosnova kmetijstva je v zvezi z vertikalno, t. j. z izboljšanjem vrst in s povečevanjem donosa. Mlad agronom na državnem vzornem posestvu mi je zatrjeval, da uspešni poskusi genialnega Rusa Mičurina, pa tudi drugi rezultati daljnosežnih sovjetskih raziskavanj v kmetijski biologiji, vplivajo počasi tudi na bolgarska reformna prizadevanja. Nove selektivne metode in drugi poskusi racionalizacije kažejo, da skuša Bolgarija dohiti vsaj v tem pogledu najnaprednejše države. Presenetilo me je pripovedovanje nekega nacionalnega ekonomista, kako izboljšujejo kvaliteto ovčje volne. Križanje ovac po Mendlovih zakonih se jim zdi prepočasno, zato uvažajo iz Avstralije sperma samcev in ga vbrizgavajo bolgarskim samicam; to umetno oplojevanje v toliko daljavo ima prav dobre uspehe in odpira živinoreji nove možnosti.

Kamor koli stopiš v tej deželi, povsod vidiš sledove ruskega vpliva. V duhovnem življenju so Rusi nekaj desetletij po osvobojenju tolikaj obvladovali Bolgare, da bi lahko primerjali njihove vplive kulturni okupaciji. V tem prevladovanju ruskega duha pa ni bilo nič prisiljenega: je to eden redkih primerov, ko tuja kultura močno penetrira v majhen narod in mu vendar ne jemlje samobitnosti in ne pripravlja njegovih duhovnih tal za ozemeljno ekspanzijo.

V Sofiji stoji na najvidnejšem mestu spomenik Carja osvoboditelja, nekoliko dalje pa najlepša pravoslavna cerkev na Balkanu, imenovana po Aleksandru Nevskem: estetsko mogočni izraz bolgarske hvaležnosti ruskemu narodu.

Na trgu pred to cerkvijo sem govoril s starejšim Bolgarom, ki mi je dejal:

— Naš narod ni nikdar pozabil ene največjih moralnih dolžnosti: hvaležnosti do tistih, ki so mu storili dobro. To so Rusi. Res je, da so nas med svetovno vojno pognali v fronto zoper Rusijo. Verjemite mi, da je to slehern izmed nas navadnih ljudi občutil kot sramoto, skoraj bi dejal: krvoskrunstvo. Streljati na Ruse je bila celo za našega preprostega človeka najzoprnejša naloga, ki so mu jo megli vsiliti med svetovno vojno.

V Bolgariji se v vseh srednjih šolah poučuje ruščina kot obvezen predmet. Globoke spremembe v ruski zgodovini od l. 1917 dalje niso mogle trajno pretrgati kulturnih vezi z največjim slovanskim narodom in celó reakcionarni režimi v Bolgariji niso docela preprečili kulturnih vezi s Sovjetsko zvezo. Obnovitev diplomatskih odnošajev med obema slovanskima državama ob Črnem morju je učinkovala pozitivno in nje ugodne posledice se kažejo v čedalje očitnejših oblikah. V Sofiji imajo lepo urejeno in dobro založeno rusko knjigarno, kjer prodajajo leposlovne in znanstvene knjige iz ZSSR. Uvoz knjig je kontroliran in ne dopuščajo propagandne literature, t. j. knjig, ki z agitacijskimi tendencami zastopajo komunistično doktrino. Sovjeti so nedavno priredili v Sofiji velikopotezno organizirano razstavo ruske knjige. Na bulevardu Marije Luize je kinematograf »Gloria«, ki se je v glavnem omejil na sovjetsko ruske filme. Videl sem v njem odlični zgodovinski film »Peter Veliki«, izdelan po znanem romanu Aleksjeja Tolstoja. Če je v njem kakšna tendenca, tedaj gotovo ni proletarsko-revolucionarna, marveč rusko-imperialistična s preočitim poudarkom patriotizma.

Tradicionalni ruski vplivi se potemtakem nadaljujejo; zdaj niso več omejeni na politično področje in na literarno in sploh umetnostno kulturo, marveč segajo tudi globlje v materialno in socialno kulturo, čeprav so sicer razvojne linije obeh narodov povsem samostojne in prilagojene dani politični in gospodarski stvarnosti.

Dolgo sem stal ob Črnem morju in se s Puškinovim verzom poslavljaj od njegovih večernih vod. Z vrta kazine ob obrežju so se pravkar razlivali vabljivi zvoki Smetanove ouverture, ki jo je igrala mornariška godba; v lahnem, čistem, rožnato navdahnjenem ozračju so kričali galebi in morje se je predalo čudovitemu miru. Postalo je zrcalno in pripravljeno, da sprejme vase podobo zvezdnega neba. Nič ni tako večnega in stalnega in vendar nič tako slovesnega, kakor zrcaljenje neba na morski gladini, podobno tesni združitvi dveh prvinskih neskončnosti.

OB KIDRIČEVEM »PREŠERNU«

BRATKO KREFT

Pri monografiji takšnega obsega in pomena, kakor je prvi del Kidričevega »Prešerna«, ni le važno, kaj je avtor povedal, temveč tudi kako je svoje delo zgradil, kako je upravljal in razporejal gradivo in končno, kakšen je bil njegov nazor pri pogledu na celoto in pri razlagi tega ali onega vprašanja iz pesnikovega življenja in dela; prav tako pa je važno ugotoviti, kako si razlaga znanstveni biograf in kulturno-estetični mentor razmerje pesnikovega dela, njegovega ustvarjanja do razmer, v katerih je živel, do naroda, iz katerega je izšel, in do tistih evropskih političnih in kulturnih tokov, ki so vplivali na pesnika in njegovo okolje, ali pa so utegnili vplivati po raznih indicijah, na katere se ima znanstveni razčlenjevalec in razlagalec pesnikovega dela prav tako pravico sklicevati kakor sodnik pri svoji sodbi.

Avtor je prvi del svoje obsežne študije razdelil le na pet poglavij, ki nosijo posebne naslove. Prvo poglavje »Razgled« je najprej uvodni pregled slovenskega in evropskega literarnega položaja v Prešernovem rojstnem letu, nato pa razgled do leta 1813, torej dobe, v kateri je »Prešeren doraščal v dečka «in v kateri je »razvoj evropskih literatur in razplet prepородnega gibanja« pognal marsikatero »kal, ki je utegnili pozneje tudi zanj (za Prešerna) postati pomembna.« Ostala štiri poglavja, ki jih je naslovil s tremi citati iz Prešernovih pesmi in z enim iz pisma staršem (»Gradove svetle zida si v oblake« — Slovo od mladosti; »Ko bi bil od konca to vedel, kar zdaj vem« — pismo staršem z Dunaja 24. velikega travna 1824; »Kjer hodi, mu je s trnjem pot posuta« — Sonetje nesreče, 4. sonet; »Vse misli izvirajo 'z ljubézni éne« — Sonetni venec, I. sonet) pa obsegajo Prešernovo življenje, delo in dobo tja do l. 1838. Za drugi del mu je torej preostalo še 11 let Prešernovega življenja in estetska sinteza njegovega dela. / Prvo poglavje (če je razgled uvod) obsega dobo od 1800—1821 (od Prešernovega rojstva do njegovega odhoda na Dunaj, v avgustu 1821), drugo poglavje od 1821—1828 (Dunajska leta), tretje poglavje od 1828—1833 (od povratka v Ljubljano do 6. aprila 1833, ko je v trnovski cerkvi zagledal Primčevo Julijo in se zaljubil vanjo), četrto poglavje od 1833—1838 (od začetka do konca Prešernove velike »ljubezenske dobe« gl. str. 357). Prvo poglavje obsega 40 strani, drugo 34, tretje 168, četrto 138. Iz navedenega se vidi, kako se je pisatelju gradivo različno kopičilo. Zaradi obširnosti in mnogostranosti zadnjih dveh poglavij je pregled sila težak, ker pogrešamo sredi teksta ali ob robu podnaslovov, ki bi bili nujno potrebni. V delu takega pomena, ki poleg vsega avtorjevega razčlenjevalnega dela predstavlja leksikon številnih dejstev iz pesnikovega življenja in dela, bi taki podnaslovi sprejemanje in dojetje avtorjevega dela zelo olajšali, kar podpira še dejstvo, da je avtor kritično pregledal in prerešetal vse dosedanje prešernoslovje. Ti nedostatki tehničnega značaja so bržkone nastali zaradi tega, ker je sprva nameraval prof. Kidrič napisati le uvod k popolni in znanstveni izdaji Prešernovih »Poezij«, ki pa so izšle 1936. skupaj s pismi samostojno in kot prvi del njegove izdaje Prešernovega zbranega dela in biografije. Prvotno namenjeni uvod v Prešernove »Poezije« se je razrastel v mogočno monografijo, tako da bo celotno delo obsegalo najmanj tri knjige, kakor povzemamo iz tiskanega sporočila, ki ga je založnica priložila naročnikom v opravičilo in pojasnilo, zakaj se je izdaja tako zakasnila in zakaj je zavzela takšno obliko. Rimska paginacija je ostala kot poslednja sled in dokaz prvotnega načrta za uvod. Iz vsega je razvidno, da je avtor pisal svoje

delo sproti, kajti takrat, ko je dal tiskati prve pole z rimsko paginacijo, je še vedno mislil na uvod, prizadevanje, da bi zbral vse, kar je važnega in potrebnega, pa ga je vedno bolj odmikalo od uvoda v obsežno, natančno, podrobno in vestno monografijo, ki naj sintetično sklene vase vse ter vsaj v velikih in podrobno najvažnejših obrisih ustvari zelo potreben literarno-zgodovinski portret človeka in pesnika Prešerna. Toda sledeč svoji genetično-analitski metodi je dal pisec še nekaj več, kakor pravi v podnaslovu prvega dela svoje monografije: vzporedno z orisom Prešernovega življenja in pesniškega dela je orisal dobo doma in v ostali Evropi ter dal tudi podrobno podobo okolja in ljudi, ki so obdajali Prešerna. Zato bi po vsej pravici smel nasloviti svoje delo: »Prešeren — njegovo življenje, delo in doba«, ker bi s tem dal delu tisti naslov, ki mu gre, čeprav se zaradi svoje znane biografske natančnosti ni mogel povsod posvetiti enaki podrobnosti v risanju evropskega okvira, kakor bi bil mogoče rad. Toda tudi v sedanjem obsegu je tako tehten, da zadošča, kajti neposredni Peršernovi stiki z evropskim literarnim dogajanjem niso bili posebno veliki, da bi bilo potrebno tudi »evropski okvir« podrobno razčlenjevati.

Zaradi obširnosti poglavij dela knjiga vtisk, kakor da avtor ni mogel v preobilici gradiva priti do tiste potrebne arhitektonike, iz katere ne bi rastlo samo njegovo delo, temveč tudi Prešeren. To domnevo bi utegnili vzbuditi tudi okolnost, da je bil njegov načrt, ko je natisnil prve pole z rimsko paginacijo, še vedno bolj uvod kakor pa monografija. Nepazljivega kritika, ki mogoče nestrpno preži na delo, bi to utegnilo zapeljati v kritiko, da je delo resnično nepregledno po svoji notranji strukturi in ne zgolj zaradi nedostajanja naslovov posameznih podpoglavij, kar človeka zelo zapeljuje do takega mnenja, opravičuje pa le tistega, ki si je že a priori predstavljal monografijo drugače. Toda tak apriorizem je krivičen, kajti med prvimi kritikovnimi nalogami je približati se delu in poiskati tiste pisateljeve zakone, na katerih je on sam svoje delo zgradil. Palače in hiše zidajo arhitekti po različnih načelih — tudi knjig ne pišejo vsi po enem kalupu. Nujno potrebno pa bo ob koncu drugega dela dodati podroben pregled vsebine, kakor ga ima tudi Kidričeva »Zgodovina slovenskega slovstva«, ker bo s tem monografija veliko bolj uporabna.

Z znano svojo vestnostjo in ljubeznijo do vseh podrobnosti je vnesel prof. Kidrič v svojo knjigo vse, karkoli je v kakšni neposredni ali pa tudi posredni zvezi s Prešernovim življenjem in delom. Iz njegove knjige se ne odraža le Prešernov lik, temveč vsi njegovi važni sodobniki v literaturi in prijateljskem krogu, v oficialni in neoficialni javnosti od prijateljev do nasprotnikov. Pred čitateljem se oživlja vsa takratna Ljubljana od meščanskih domov do gostiln, vojašnic, policije itd. Vraz, Čop, Kastelic, Smole itd. — cela galerija likov vstaja v vsej neprikriti življenjski resničnosti, brez vsakršnih literarnih olupšav ali idealiziranja. Vsa takratna trenja, od osebnih do načelnih, v umetniških in slovansko političnih vprašanjih (Vrazov ilirizem), v črkarskih pravadah itd. se vrsti pred paznim čitateljem, ki ravno zaradi te obilice ne more in ne sme hiteti, če hoče dobiti o tem delu prave dojme in pojme. Mora se pač zavedati, da prebira znanstveno delo in ne literature.

Vsiljuje se vprašanje, če je bila Kidričeva razdelitev poglavij smotrna. Katere dogodke je vzel za mejnike med posameznimi poglavji? Prvo poglavje obsega dobo od rojstva do odhoda na Dunaj. Utemeljitev te razdelitve in omejitve izpričuje drugo poglavje, v katerem obravnava prof. Kidrič dunajska leta. V njem opozori na prvi prelom in dokaže pomembnost teh let za Prešernov življenjski in umetniški razvoj. Dunajska leta so v marsičem že odločala v Prešer-

novem notranjem in zunanjem življenju. Oblikovala in usmerjevala so njegov razvoj in značaj drugače, kakor če bi še bil tudi po letu 1821. ostal v Ljubljani. Novo, velemestno okolje je razširilo pesnikove življenjske izkušnje, njegovo literarno in splošno obzorje. Prešernova mladeniška doba se je končala z odhodom na Dunaj, kjer je doživel svoja prva razočaranja in si pridobil globlja življenjska spoznanja, ki pa so ga bolj grenila, kakor pa bodrila. Tretje poglavje se začne s povratkom v Ljubljano, lahko bi rekli, z neposrednim vstopom v življenje, ko je po dokončani »učni dobi« moral stopiti v službo in začeti resno skrbeti za bodočo svojo eksistenco, zaključil pa se pred velikim dogodkom, ki ga je pretresel do dna duše in srca: s srečanjem s Primčevo Julijo. Če bi to usodno srečanje ne odjeknilo tako mogočno in silno v njegovem življenju in v njegovi umetnosti, bi te razdelitve ne bilo mogoče znanstveno tehtno zagovarjati, toda ker je zarezalo najglobljo brazdo v njegovo življenje, odločno zagovarja piščevo razdelitev. Obdobje četrtega poglavja je determinirano iz tretjega: Prešernova ljubezen do Julije, upanje na uspeh in resignacija, ker se mu osrednja človeška in življenjska nada ni izpolnila. Trpljenje teh let je dalo pesniku velika umetniška doživetja in ustvaritve, ki so mu vsaj nekoliko olajšala življenje, čeprav ravno v teh letih večjega pesniškega razmaha ni dobil potrebnega širšega in javnega, pa tudi pozitivno-avtoritativnega odziva v literarni kritiki, kakor l. 1832., ko je dobil priznanje Čelakovskega, ki ga je pomaknil v isto vrsto s Puškinom, Mickiewiczem in dr. Prof. Kidrič dokazuje pravilnost razdelitve v vseh poglavjih, ker je znal opozoriti in utemeljiti pomembnost dogodkov, ki so se globlje ko drugi zarezali v pesnikovo življenje. Motijo pa nekoliko naslovi poglavij, za katere je vzel citate iz Prešernove poezije. Citati sicer govore o glavni vsebini Kidričevega poglavja, toda za znanstveno knjigo premalo nazorno, poleg tega pa vendarle ostajajo pesnikova in ne znanstvenikova beseda. Zato vplivajo nekoliko romantično in so stilno v nasprotju s stilom Kidričevega stvarnega razpravljanja. Bolje bi bilo, če bi bili sedanji naslovi postavljeni le kot motto k posameznim poglavjem, ki bi morala imeti znanstvenikov naslov, s katerim bi avtor prav tako točno in stvarno označil posamezno poglavje, kakor je stvarna njegova vsebina, stil in jezik.

Ne samo način, ki se ga prof. Kidrič poslužuje pri svojem znanstvenem delu, temveč tudi njegov stil, predvsem pa njegov tainovski pozitivizem, spopolnjen z modernimi psihološkimi in sociološkimi vedami, izpričujejo realističnega, racionalističnega in materialističnega literarnega zgodovinarja. Njegovo osrednje prizadevanje je osvetliti življenje in pesniško delo z analizo dogodkov, okolja in dobe — torej z realistično otipljivimi in stvarnimi dejstvi, ki jih sproti dokumentira, razčlenjuje in razlaga, ob koncu vsakega poglavja pa jih spravlja v literarno zgodovinsko in biografsko sintezo, s katero obenem zaključil dokazovanje tiste teze, ki jo je postavil v začetku poglavja. Ta teza se vleče kot vodilna nit od začetka do konca, čeprav je nikjer ne vsiljuje ali preobširno razlaga, temveč jo predvsem dokazuje s podatki in dejstvi bodisi iz pesnikovega življenja, literarnega dela ali literarnega okvira. Prof. Kidrič je uverjen, da delujejo na pesnikov razvoj konkretne, otipljive, realistične, tostranske sile, ki niso tako mistične in metafizične, kakor mislijo romantiki in idealisti. Treba jih je le odkriti in poiskati njih vzročnost. Ker pa noče sklepati sam, temveč si prizadeva obnoviti ves proces dogajanja, je prisiljen poiskati in preiskati vse podrobnosti, obnoviti vse dogodke in jih tako povezati, kakor so bili povezani. Njegova metoda je torej nedeljivo povezana z njegovim nazorom, ki odklanja vsakršno mistiko in romantiko, ker zahteva stvarnosti in jasnosti na osnovi biografskih in literarno-zgodovinskih dokumentov.

Kidričev »Prešeren« je do danes najpopolnejša manifestacija njegovega nazora in metode. Z raziskovanjem realnih faktov ugotavlja stvarne vezi med realnim svetom pesnikovega življenja in družbenega bivanja in njegovim umetniškim svetom, doživljanjem in ustvarjanjem. Njegov namen je z dejstvi iz pesnikovega življenja odgrniti kopreno, v katero je zavito njegovo umetniško ustvarjanje, ker je uverjen, da je resnično življenje živo, posredno ali neposredno sodelovalo pri njegovem notranjem življenju in torej tudi pri njegovem umetniškem ustvarjanju. Kidrič ravna pri tem tako vestno in tako podrobno, kakor do danes še noben slovenski literarni zgodovinar. Da se izogne vsakršnemu subjektivizmu, stopa sam zelo rad v ozadje. Njegovo znanstveno jedro si je včasih treba šele izluščiti iz nagromadene biografske in historične snovi. Izogiblje se vsakršnemu literarno-subjektivističnemu eseizmu, ker stremlje po dokumentaričnem objektivizmu. Njegovo življenjsko prizadevanje je ustvariti iz literarne zgodovine eksaktno znanost. Zato se pri dokazovanju svojih trditev ne naslanja zgolj na logiko in sklepanje, temveč poišče bodisi v življenjskih ali literarnih podatkih tiste neizpodbitne dokaze, ki govorijo sami, ne da bi jih bilo treba avtorju posebej podpirati.

Ker je njegovo mišljenje, da je vsak, še tako neznamenit dogodek člen, ki ne sme manjkati pri obnavljanju pesnikovega življenja, se ne more pri svojem delu ozirati niti na tiste, ki pričakujejo od zgodovinarjev in življenjepiscev risanje le prijetnih, svetlih in simpatičnih strani iz pesnikovega življenja, ker hočejo videti o »svojem« geniju le neko idealizirano podobo, ne pa živega človeka. Zaradi tega doživlja Kidričev »Prešeren« pri takih ljudeh precej skrivnega zmrdovanja in nerganja, ker jim je vnema po resnici odveč. Toda nedostatek je na njihovi, ne na Kidričevi strani, kakor se je nekaj podobnega zgodilo lani tudi s Kraigherjevo razpravo o Cankarjevi enurezi. Zaradi senzacionalnih in ne vedno točnih časniških poročil ni razumel Kraigherjevih izvajanj niti Krleža, ki je brutalno in krivično napadel avtorja, ne da bi prebral original. Romantično in konservativno je prikrivati resnico in dejstva, če so važna za razumevanje in spopolnitev tako človekovega kakor pesnikovega portreta. Genija je mogoče najbolj doumeti le na ta način, da ga postavimo na zemljo in da ga v vsej njegovi človečnosti približamo sebi in drugim. Le prikriti ozkosrčneži ne prenesejo živega človeka z vsemi njegovimi slabostmi in čednostmi, ki so v vsakem človeku, tudi v največjem geniju, čigar posebnost je še v tem, da kljub svoji genialnosti ni nikoli prenehal biti človek.

Takšno je tudi Kidričevo gledanje na Prešerna. Če je hotel podati živ lik, ga je moral orisati z vseh strani. Vsem z elotom navkljub je to tudi storil. Postavil ga je na zemljo, med ljudi svoje dobe, da ga vidimo, kako hodi po takratni zelo živo in prepričevalno orisani purgarski Ljubljani, veseljači, ljubimka, se bori za obstanek in za ljubezen, piše sodne akte in pesmi, se jezi in trpi, obupa in se bori — ter ustvarja. Erotično življenje, ki je v naših razmerah žal še vedno »pohujšanje v dolini šentflorjanski«, katera hoče kljub Prešernu in Cankarju še dalje živeti hinavsko in lažnivo oficialno življenje, ker ljubi moralo (bolje rečeno nemoralo) za zaprtimi vrati, kakor je nekdo zapisal pred leti ob priliki uprizoritve Zuckmayerjevega »Veselega vinograda«, je bilo pri Prešernu precej svobodno, toda zgodovinarjeva dolžnost je, da ga oriše, saj tvori pri tako senzibilni naravi velikokrat ključ za razumevanje pesnika in človeka. Prof. Kidrič odgrinja zastor nad tem delom Prešernovega življenja z vso resnobo, obenem pa s tako prikupno prepričevalnostjo, ki osvaja in bije v brk vsem tistim, ki oficialno govorijo o genijih, poveličujejo njih genialna dela, med štirimi stenami, v zatohli gostilni, kjer sami kvantajo, pa kaj radi govorijo o Cankarjevih in Prešernovih človeških

slabostih, ker nočejo pesnikoma oprostiti tega, kar mogoče sebi na tihem dovoljujejo. Toda pri tem ne gre le za erotično in pivsko življenje. Zgodovinarjeva dolžnost je, da obseže vse, kar sestavlja človeški in pesniški lik, od pesmi do njegovega človeškega značaja, čeprav je bil mogoče včasih v nasprotju ali protislovju s samim seboj.

Imamo pa še take, ki pesniku človeku vse dovoljujejo. Zato nočejo slišati nič o kritiki pesnikovega vedenja v njegovih kritičnih trenutkih ali pa ob kritičnih trenutkih njegovega naroda, ki niso preizkušnje le za politike, temveč tudi za umetnike. Koliko je stal kot osrednja umetniška osebnost tudi sredi arene, v kateri se je moral biti njegov narod, kdaj se je izmikal ali pa celo uklanjal in klanjal, tudi to ugotoviti je zgodovinarjeva dolžnost. Nihče in ničesar ne more uiti pred končno sodbo.

Čeprav se ne more reči, da bi bil Prešeren borbena narava, je vendarle v svojem času dal obolus tudi narodni slovenski in slovanski borbi. Odmeva socialne stiske pri njem ni, deloma, ker je njegova narava bila bolj vase zamaknjena, deloma pa tudi zaradi nerazvitih socialnih in narodno političnih razmer, v katerih je moral živeti. Uverjen sem, da bi socialne in politične razmere našle svoj odmev v njegovem delu, če bi živel petdeset let kasneje ali pa danes, čeprav mogoče ne v takem obsegu in s tako silo kakor pri Cankarju, kajti nature kljub družbeni determinaciji ni mogoče popolnoma izključiti pri nobeni osebnosti.

Ker prevladuje pri Prešernu osebno življenje, ker v njegovi liriki ni večjih in izrazitih odmevov takratnih razmer in borb, razen nekaj prerodnega slovenstva in vseslovanstva, ker se njegova poezija snovno omejuje predvsem na splošno človeško življenje in ne posega v pereče probleme človekovega družbenega bivanja, označi prof. Kidrič Prešerna kot estetski tip, ker vidi v njem tipičnega in čistega umetnika, odmaknjena od vsakdanjosti. Terminus se mi zdi nevaren, ker bi lahko kdo izvajal sklep, da »estetski tip« á priori izključuje borbenost — to se pravi dalje, da je pravi umetnik in estet vzvišen nad vsakdanjo borbo. Taka trditev bi bila v neskladnosti z nazorom, s katerim gleda sicer prof. Kidrič na življenje in umetnost, predvsem pa na literarno zgodovino, ker bi pomagala afirmirati konservativno tezo o umetniku, ne pa progresivne. Romantične in realistične struje poznajo borbene in neborbene umetnike, ker niti borbenost ne izključuje umetnosti, niti je neborbenost ne zagotavlja in narobe. »Estetski tip« torej ne more biti označen z umetniškim tipom, ne more služiti kot edino pravi vzor umetnika. Ivan Cankar je mogoče za Prešernom eden naših največjih estetskih tipov, to se pravi umetnikov, ki so v svojih delih še prav posebej izpričali umetniški čut in umetniško genialnost, a je bil istočasno borben. Zato ga ni mogoče označiti z nasprotno besedo, ki se nam pri terminu »estetski tip« vsiljuje, to se pravi — neestetski tip. Ni res, da sta z veliko umetnostjo nujno povezana neborbenost in življenjska odmaknjenost, kajti niti Franu Levstiku, ki je po sili razmer in ne mogoče celo po svoji »neestetski« naravi usmerjal svoje literarno delo v borbenost, ni mogoče očitati, da avtor »Martina Krpana« in balade »Ubežni kralj« ni umetnik, še manj pa, če pomislimo, da je bil v svojem času glavni in zelo občutljivi umetniški mentor in kritik, ki ni črpal stvariteljskih sil zgolj iz borbene, temveč prav tako iz estetske narave. Obe sta bili v njem. Prepletali sta druga drugo, podobno kakor pri Cankarju. Pri Prešernu borbenosti ni bilo, vsaj ne v tolikšni meri kakor pri Cankarju, toda zaradi tega še ni mogoče trditi, da je umetnik samo eden, drugi pa le borec, ker bi iz doslednosti morali zanikati take umetniške genije, kakor so bili Puškin, Molière, itd. Na tem mestu se vsiljuje vprašanje Prešernovega pesimizma, njegovega življenjskega razočaranja

in zagrenjenosti, v katere se je zagrizel in se umaknil vase, ker ni mogel preboleti številnih udarcev življenja, čeprav pravi, da »podplāt je kōža čéz in čéz postāla«. Toda problem njegove neborbenosti in odmaknjenosti od družbenih problemov bi tudi s tem še ne bil razjasnjen, ker sta bila dva svetobežna in pesimistična pesnika, Byron in Lermontov, zelo borbeni, kar pa poslednjega spet ni oviralo, da ne bi bil obenem eden najsubtilnejših lirikov. Dejstvo je pač, da imamo pesnike z večjim in manjšim obsegom, kar pa seveda ne more biti merilo za njih estetsko emocionalnost in stvariteljsko silo.

Ker se torej vsiljuje domneva, da terminus »estetski tip« izključuje borbenost v umetnosti, ker se zdi, da podpira idealistično tezo nemške, schleglovske romantike, ki je zaradi svoje konservativnosti odklanjala borbenost v umetnosti, se mi ta termin kot sinonim za umetnika ne zdi dovolj jasen. Preozek je, obenem pa ni v skladu z osnovnimi Kidričevimi pozitivističnimi nazori, ki ne izključujejo niti sociološkega niti dialektično-materialističnega gledanja na umetnost. Prav ti pa opozarjajo na relativnost estetskih norm in tako tudi na to, da ne moremo govoriti o nekem absolutnem, za vse primere edino veljavnem umetniškem tipu in vzoru.

Prof. Kidrič čisto pravilno zavrača tezo o matematičnosti v arhitektoniki Prešernove poezije, čeprav je imela ta teza hude zagovornike. Ne le da ni mogoče najti dovolj prepričljivih potrdil zanjo, težko jo je zagovarjati tudi estetsko-teoretično, še prav posebej pri tako izrazitem umetniškem tipu, kakor je Prešeren, ker v toliki meri ni mogoče predvidevati v umetniškem ustvarjanju tolikšne mehaničnosti in matematičnosti v arhitektoniki. S te strani bo precej težko priti Prešernu do živega, čeprav izpričuje vsa njegova poezija čudovit smisel za homogeno zgradbo, ki pa raste iz umetnine, iz njenega notranjega bistva in vsebine. Res je, da je klasicistična poetika stremela po največji pravilnosti oblike in gradnje, teoretično je tudi včasih zares prehajala že v matematična pravila (na pr. v dramatik, kjer so določali število aktov za tragedije, 24 ur za dejanje itd.), toda kljub pravilom so pesniki ustvarjali po svoje. O »matematičnosti« je mogoče govoriti le pri stalnih pesniških oblikah, kakor je na pr. sonet, ki ima določeno število stopic, stihov, predpisane rime, uzakonjeno zunanjo in notranjo arhitektoniko. Klasika in klasicizem sta ljubila določene oblike in strogo arhitektoničnost, ki je pa ni mogoče kar tako istovetiti z matematičnostjo. Prof. Kidrič mogoče pri zavrnitvi premišljene matematičnosti premalo poudarja klasiko in klasicizem, ki so jo nekateri zamenjali z matematičnostjo, ker je Prešeren po oblikovni strani in po arhitektoniki v svetovni literaturi eden izmed najsijajnejših primerov klasicistične in klasične poetike, če vidimo v obeh predvsem stremenje po določeni in sklenjeni obliki v nasprotju z romantično poetiko, ki je razbijala in odklanjala določene in predpisane pesniške oblike z njim lastno arhitektoniko. O tem zanimivem problemu pri Prešernu se bo prof. Kidrič bržkone široko razpisal šele v drugem delu svoje monografije, kjer bo moral podati estetsko sintezo celotne Prešernove umetniške tvorbe in oceno vseh njenih dosedanjih estetskih vrednotenj in razlag, ko bo prej s svojega stališča razčlenil vsa vprašanja Prešernove poetike, kar je za stvaritve do l. 1838. storil že v tej knjigi.

Za prof. Kidriča pomeni že prvi del njegove monografije o Prešernu krono vsega njegovega dosedanjega literarno-zgodovinskega dela. V redki slovenski monografski literaturi si je poleg znamenitega Prijateljevega »Kersnika« priboril prvo in enakovredno mesto, ki mu ga ne bo mogoče nikoli odrekati, kajti — kar po pravici priznajmo — ustvarja monumentalno literarno-zgodovinsko delo, ki ne predstavlja le sinteze vsega dosedanjega prešernoslovja, temveč raste tudi

iz sebe ter postavlja veličasten spomenik Prešernu človeku in pesniku. Izogiba se vsega subjektivnega, nikjer ne sili v ospredje; njegov slog je klen, racionalističen, klasicističen, kar ustreza tudi njegovemu realističnemu in pozitivističnemu nazoru. Že pred leti, ko je objavil v Ljubljanskem zvonu esej o Prešernovih Laurah, je dokazal, da more biti tak slog tudi živ in prijeten. Iz prvotnega, res nekoliko presuhega bibliografskega stila se je v »Prešernu« do zdaj najbolj razgibal, kar ne priča le o njegovem razvoju, temveč tudi o tem, da ga je snov zagrabila z vso silo — bolj kot vse dosedanje. Čuti se njegov topel odnos do nje, čeprav nikjer ne vzkipi tako daleč, da bi ga vrgla v literarni zanos. Prof. Kidrič je pač drugačnega kova zgodovinar, kakor je bil pokojni Prijatelj, čudoviti pripovedovalec in slikar najbolj živih, lesketajočih se barv, ki se v njegovih delih prelivajo kakor na platnu impresionističnega slikarja, ki pa ne gre v realistične podrobnosti, temveč raste in živi v perspektivi. Če Prijatelj slika, Kidrič mozaično kipari. Zato se tudi čuti v »Prešernu« taka teža, ki mogoče koga odbija. Razumem, da se je njegovemu delu težko približati tistim, ki si literarno zgodovino predstavljajo le po Prijateljevem kalupu. Človeku pa, ki je izven »interesnih sfer« enega in drugega, pa je lahko spoznati veličino in pomembnost obeh. Tak je odkritosrčno vesel, da stoji danes v slovenski literarni zgodovini poleg Prijateljevega svojstvenega »Kersnika« zdaj še Kidričev svojstveni »Prešeren«. Želeti je le, da bi drugi del čim prej izšel. Stvar prešernoslovcev, sedanjih in prihodnjih, je, da se spo-imejo z njim, če se jim bo v tej ali oni stvari zdelo potrebno. Eno pa je neizpodbitno: mimo te monografije ne bo mogel v bodočnosti nihče, ki bo hotel literarno-zgodovinsko razgledati Prešerna in njegovo delo. To delo je do l. 1838. dokončno osvetljeno — razen eventualnih odkritij novih dokumentov, kar pa je malo verjetno, saj je vse dosedanje literarno zgodovinsko prešernoslovje, ki je bilo tako zelo podrobno, da je izčrpalo vse, obseženo v Kidričevi monografiji, analiza sprejeta ali odklonjena. Nesoglasja in borbe bodo le na estetskem poprišču, ki pa je pri vsakem tako velikem geniju, kakor je Prešeren, brezmejno, ker je svet umetniškega ustvarjanja prav tako neizmeren, kakor je neizmerno veljstvo.

DVA PRIZORA IZ ŠOLOHOVA „PREORANE LEDINE“

PREVEDEL V. Š.

Februar... Mraz stiska, zvija zemljo... Tam, kjer so vetrovi polizali sneg, zemlja ponoči glasno poka. Gomile v stepi so — kakor preveč zrele buče — polne kačam podobnih razpok. Za vasjo, na zamrznjeni orni zemlji slepe oči snežni zameti, ki neznosno blešče. Topoli nad reko so kakor iz srebra izrezljani. Iz hišnih dimnikov se ob jutrih dvigujejo stebri dima kot jambori. Na gumnih pšenična slama od mraza močnejše diši po žarečem avgustu, po vročem dihu vetra, po poletnem nebu.

V hladnih stajah do jutra blodijo voli in krave. Ob zori ne najdeš v jaslih nobene bilke, nobene smeti več. Jagnjet in kozličkov, pozimi skotenih, ne puščajo zunaj. Zaspane žene jih ponoči nosijo k materam, nato jih zopet v naročju odnašajo v omamno toploto hiš, in kodrasta dlaka kozličkov nežno diši po mrzlem zraku, po senu, po sladkem kozjem mleku. Pod ledeno skorjo je sneg, debela,

zrnata sol. Polnoč je tako tiha, tako votlo je mrzlo nebo med razsejanimi ozvezdji, kakor bi bil ves svet izumrt. V sinji stepi teče po snežni poljani volk. Sledovi tac se ne poznajo na snegu, kjer pa kremplji iztrgajo košček poledenelega snega, ostane bleščeča brazgotina — biserna sled.

Ponoči, če tiho zarezgeta breja kobila, ki čuti, kako jo v črnem, žametastem vimenu tišči mleko, se rezget sliši več vrst naokoli.

Februar ...

Sinja tišina pred zarjo.

Nebesna puščava Rimske ceste že blede. V temnih oknih bajt plamti rdeč svet: odsev zakurjenih peči.

Na reki krhko zveni led pod udarci motike.

Februar ...

Nikita Hoprov, ki je doslej molčal, je vprašal: Jakov Lukič, povej mi tole: dobro, dvignili se bomo, pobili domače komuniste — in kaj potem? Z milico že kako opravimo, a kaj, če naženejo nad nas redne čete, kaj pa tedaj? Kdo nas bo vodil nadnje? Oficirjev ni, mi smo pa nevedni, le po zvezdah najdemo pot. V vojni ne hodijo čete kar na slepo, na zemljevidih iščejo pot, v štabih jih rišejo. Roke bomo že imeli, glave pa ne. —

— Tudi glavo bomo dobili! — je navdušeno zatrjeval Jakov Lukič. Oficirji pridejo. Bolj učeni so ko rdeči komandirji. Oni so bili v vojaških šolah, učili so se gosposkih reči. Kakšne komandante imajo rdeči? Poglej, postavim, našega Makara Naguljnova? Glavo odsekati, to bo že znal, ampak stotnijo voditi? Kje neki! Ta se spozna na zemljevide, kaj? —

— Od kod se bodo oficirji vzeli?

— Babe jih bodo rodile, — se je zjezil Jakov Lukič, — kaj se ti Nikita obešaš name kakor repinec na ovčji rep? Odkod, odkod? Kaj vem jaz, odkod? —

— Izza meje pridejo. Gotovo pridejo, — je tolažil Frol, in sluteč prevrat in krvavo slast maščevanja je vlekkel skozi edino nosnico zadimljeni zrak.

Hoprov se je dvignil, dregnil je z nogo bučo, pogladil si košate rdeče brke in je resno spregovoril:

— To že, ampak Kozaki zdaj tudi niso več taki telebani, pošteno so jo skupili za upor. Ne pojdejo. Kubanj ne bo z nami.

Jakov Lukič se je smehljal v svoje sive brke in je trmasto zatrjeval: Bodo šli, bodo! Vsa Kubanj se bo vnela... V pretepu je pač tako: Naenkrat sem spodaj, s komolci rijem po zemlji, pa sem kmalu zgoraj in ga tlačim.

— Ne, možje, kakor hočete, a jaz nisem za to — je začel Hoprov, poln nenadne odločnosti. — Oblasti se ne bom uprl in tudi vam tega ne svetujem. Ti pa tudi, Jakov Lukič, po nepotrebnem ščuvaš ljudi na take stvari. Oficir, ki je pri tebi prenočil, je pač tujec. Kaj ga vse briga, zmeša ljudi, pa zbogom, mi bomo pa ta kratko potegnili. V prejšnji vojni so nas oni naščuvali proti sovjetski oblasti, Kozakom so dali zvezdice in našive, na hitro so jih povišali za oficirje, sami so se pa poskrili zadaj, po štabih so se sprehajali s tenkonogimi gosmi. Se spomniš, kdo je plačal, ko je prišel obračun? V Novorosijsku so sekali rdeči Kalmikom glave, oficirji in druga gospoda so se pa takrat vozili na parnikih v tople kraje, v tujino. Vsa donska armada je bila stlačena v Novorosijsku kakor čreda ovac, generali pa... Ah! Da, mislil sem še vprašati: tale »vaše blagorodje«, ki je tu prenočeval, se menda še pri tebi skriva, kaj? Večkrat sem že zapazil, kako si nosil vodo v skedenj. Čemu neki, si mislim, nosi Lukič tja vodo, kakega hudiča neki tam napaja? Potem pa slišim konja rezgetati.

Hoprov je s slastjo opazoval, kako postaja Lukičev obraz ves siv, podoben njegovim brkom. Nastala je splošna zmešnjava. Okrutno veselje je divjalo po Nikitinih prsih. Metal je besede — slišal je svoj lastni glas, čisto oddaleč, kakor da ni njegov.

— Pri meni ni nobenega oficirja, — je zamolklo dejal Jakov Lukič. — Rezgetala je moja kobila, vode pa nisem nosil v skedenj. Pomije, to že, včasih. Prašiča imamo tam...

— Glas tvoje kobile dobro poznam, ne boš me! Sicer pa, kaj me briga! Z vami skupaj že ne grem, sami si pomagajte.

Hoprov je nataknil kučmo in oziraje se od strani, je šel k vratom. Lapšinov mu je prekrižal pot. Njegova siva brada se je tresla, krilil je z rokami in vprašal:

— Nas greš izdat, Judež? Si se prodal? Kaj pa, če povem, da si v kazenski ekspediciji, s Kalmiki...

— Ded, ne draži me! — je spregovoril Hoprov z ledeno mrzlim besom in dvignil svojo pest do Lapšinove brade. — Sam se izdam, rekel bom: bil sem v oni četi, bil sem podoficir, sodite me, pa tudi vi glejte. In ti stari pes... Ti — Hoprov je težko dihal, njegove široke prsi so sople kakor kovaški meh, — ti si mi vso kri izpil, danes se bom pa jaz smejal. —

Ne da bi zamahnil, naravnost je sunil Lapšinova v obraz, zaloputnil vrata in odšel, ne da bi pogledal starca, ki se je zgrudil na pragu. Timofej Borščev je prinesel prazno vedro. Lapšinov je pokleknil predenj. Črna kri je lila iz nosa kakor iz odprte žile. V zaprepadeni tišini je bilo slišati le Lapšinovo hlipanje in škripanje z zobmi in kako curljajo v vedro potočki krvi, ki so se odtakali po Lapšinovi bradi.

— Zdaj nas bo pa hudič vzel! — je rekel bivši kulak Gajev, ki je imel veliko družino. Takoj nato je skočil Nikolaj Ljušnja in je brez slovesa, razoglav, planil iz hiše. Za njim je dostojanstveno vstal ataman Čukov in rekel za slovo s svojim tenkim, hripavim glasom:

— Treba se je raziti, sicer ne bo nič dobrega.

Nekaj minut je Jakov Lukič sedel molče. Zdelo se mu je, da mu je srce nabreklo in da ga duši. Težko je dihal. Kri mu je tolkla v sencih, na čelu se mu je nabiral mrzel znoj. Vstal je šele takrat, ko je večina že odšla; z gnusom se je izognil ležečemu Lapšinovu, tiho rekoč Timofeju:

— Pojdi z menoj, Timofej!

Ta je molče oblekel suknjo in kučmo. Stopila sta iz hiše. Na vasi so ugašale zadnje luči.

— Kam greva? — je vprašal Timofej.

— I, k meni.

— Po kaj?

— Boš videl, stopiva.

Jakov Lukič je šel nalašč mimo vaškega sovjeta; tam ni bilo luči, temno so zijala okna. Stopila sta na dvorišče k Jakovu Lukiču. Pred pragom je obstal in prijel Timofeja za rokav.

— Počakaj malo. Te že pokličem. — Jakov Lukič je potrkal; snaha je odprla.

— Si ti, oče?

— Sem. — Previdno je zaprl za seboj vrata in ne da bi vstopil je potrkal na vrata kamre. Hripav bas je vprašal:

— Kdo je?

— Jaz sem, Aleksander Anisimovič. Smem vstopiti?

— Vstopi.

Polovcev je sedel pri oknu, ki je bilo zagrnjeno s črno ruto, in je nekaj pisal. Pokril je popisani list z veliko, žilavo dlanjo in je vprašal, obrnivši glavo z močnim čelom:

— No, kaj? Kako stoji stvar?

— Slabo... Nesreča!

— Kaj? Govori hitro! — Polovcev je poskočil, spravil popisani list v žep in naglo zapel ovratnik. Kri mu je planila v obraz, sklonil se je kakor zver, ki se pripravlja na skok.

Jakov Lukič mu je zmedeno povedal, kaj se je zgodilo. Polovcev ga je pustil govoriti. Njegovi udrti, modrikasti očesci sta srepo gledali Jakova Lukiča. Počasi se je zravnal in stiskal pesti. Obrbite ustnice so bile strahotno spačene. Nazadnje je stopil pred Jakova Lukiča.

— Cigan! Prekleta pokveka, ali me hočeš uničiti? Da vsa stvar propade? Na pol si jo tako in tako uničil zaradi svoje bedaste neprevidnosti! Kako sem ti ukazal? Kako sem ti ukazal? Treba bi bilo najprej pretipati vsakega posebej. Ti pa kakor bik...

Njegovo pridušeno šepetanje je zmedlo Jakova Lukiča, ki je še bolj prebledel, preplašen do smrti.

— Kaj zdaj? Ali nas je že izdal, ta Hoprov? Kaj? Ne? Govori vendar, ti štor! Ne? Kam pa je odšel, ali si mu sledil?

— Ne, ... Aleksander Anisimovič, dobrotnik naš... izgubljeni smo. — Jakov Lukič se je zgrabil za glavo. Po rjavkastem licu mu je zdrknila solza in padla na sive brke. Polovcev je zaškripal z zobmi.

— Ti baba... delati je treba, ne pa... Je tvoj sin doma?

— Ne vem... Nekega človeka sem vzel s seboj.

— Koga?

— Frolovega sina.

— Zakaj si ga pripeljal?

Spogledala sta se in sta se sporazumela brez besede. Jakov Lukič je prvi odmaknil pogled in na vprašanje Polovceva: Je fant zanesljiv? je le molče prikimal.

Polovcev je besno strgal z obešalnika kožuh, vzel izpod blazine komaj osnažen samokres, krogle so se zablistale v temi. Zapenjajoč kožuh je Polovcev zapovedoval, odsekano kakor v bitki:

— Vzemi sekiro. Vodi po najkrajši poti. Je daleč?

— Ni, kakih osem hiš...

— Ima družino?

— Samo ženo.

— Je kaka hiša v bližini?

— Z ene strani je gumno, z druge pa vrt.

— Kaj pa vaški sovjet?

— Ta je daleč.

— Pojdimo!

Medtem ko je Jakov Lukič stopil v drvarnico po sekiro, je Polovcev stisnil Timofejev komolec in pridušeno rekel:

— Brez ugovora me ubogaj! Ko pridemo tja, boš ti, fantič, spremenil glas in rekel, da si dežurni iz vaškega sovjeta, da imaš zanj dopis. Mora sam odpreti.

— Pazite, tovariš, ... kako se že... ne poznam vas, tale Hoprov je močan ko bik. Če se spoprime, lahko samo s pestjo tako vseka... — je začel nepri-siljeno Timofej.

— Molči! — je zapovedal Polovcev in stegnil roko k Jakovu Lukiču. — Daj sem. Vodi.

Zataknil je za pas toporišče, toplo in vlažno od Lukičeve dlani, in zavihal ovratnik.

Skozi ulice so hodili molče. Ob močnem, velikem Polovcevu je bil Timofej podoben nedoraslemu dečku. Hodil je s srdito korakajočim esaulom vstric in mu skušal pogledati v obraz, toda tema in zavihani ovratnik sta ga ovirala.

Preko ograje so splezali na gumno.

— Stopajta natančno po mojih stopinjah, da se bo videla le ena sled, — je šepetaje ukazal Polovcev.

Stopali so v volčji vrsti po nedotaknjemem snegu, stopinjo v stopinjo. Ko so dcspeli do vrat na dvorišče, je Jakov Lukič pritisnil dlan na levo stran in žalostno zavzdihnil.

— Moj Bog!

Polovcev je pokazal na vrata:

— Potrkaj!

Timofej je bolj uganil povelje na ustnicah, kakor ga je slišal. Kljuka je zaropotala. Tedaj je zaslišal, kako besno trgajo prsti tujca v beli kučmi, ki je stal desno pri vratih, zaponke pri kožuhu.

Z grozo je zagledal Jakov Lukič psička, ki je zlezal iz hleva. Toda psiček, premrl od mraza, je le malo zarenčal in se zavlekel nazaj.

Hoprov se je vrnil zamišljen, vendar ga je hoja pomirila. Žena mu je pripravila večerjo. Pojedel je brez slasti in je otožno dejal:

— Marja, slane lubenice bi rad jedel.

— Imaš mačka, kali? — se je nasmehnila Marja.

— Ne, danes nisem pil. Jutri, Maša, se bom prijavil oblastem, da sem bil v oni ekspediciji. Ne morem več tako živeti...

— Glej ga no! Kakšen pa si nocoj? Saj te ne spoznam.

Nikita se je smehljaj in vlekel košate rdeče brke. Preden je legel, je znova resno dejal: — Pripravi mi prepečenca za na pot. Odsedeti grem. —

Nakar je, ne da bi poslušal ženino prigovarjanje, dolgo ležal z odprtimi očmi in premišljeval: — Povedal bom o sebi in o Ostrovnovu, naj postrele te hudiče. Kaj bo pa z mano? Saj me vendar ne bodo ustrelili? Odsedel bom kaka tri leta, drva bom sekal na Uralu, pa pridem čist ven. Nobeden mi ne bo mogel očitati preteklosti. Nikomur ne bom težačil za svoj greh. Po pravici bom povedal, kako sem prišel k Aštimovu. Takole bom rekel: češ, fronte sem se hotel rešiti, komu se pa ljubi nositi glavo pod kroglo! Naj sodijo, se bodo že malo omeščali, ker je že tako davno tega. Vse bom povedal! Ljudi nisem streljal, kar se pa tiče pretepanja... No, kaj, pretepel sem že kakega Kozaka-dezserterja, ali pa zaradi boljšeživzma... Saj sem bil takrat bolj neumen ko noč, nisem vedel ne koč, ne kam. —

Zaspal je. Kmalu ga je zbudilo iz prvega sna trkanje. Malo je še poležal.

— Koga neki že spet nosi? — Trkanje se je ponovilo. Nikita je nejevoljno zagodrnjal; hotel je vstati in prižgati luč, toda Marja se je zbudila in zašepetala:

— Menda že spet kako zborovanje! Ne prižigaj! Še ponoči ni miru! Saj so pobesnili, ti hudiči! —

Nikita je bos stopil v vežo — Kdo je?

— To sem jaz, striček Nikita, iz sovjeta. — Neznan otroški glas. Nikita je zaslutil v teh besedah nekak nemir, zato je vprašal:

— Pa kdo je to? Kaj bi rad?

— Jaz sem, Križenkov Nikolaj. Pismo zate, od predsednika... V sovjet moraš.

— Zatakni ga pod vrata.

...Trenutek molka na oni strani. Grozeč in gospodovalen pogled izpod bele kučme, in Timofej, ki se je trenutno zmedel, najde izhod:

— Odpri, potrdilo boš podpisal.

Sliši, kako se Hoprov nestrpno prestopa in vleče bose podplate po prstenih tleh v veži.

Zaropotal je zapah. V okviru vrat se na črnem ozadju pokaže bela postava Hoprova. V tem trenutku stopi Polovcev z levo nogo na prag, zamahne s sekiro in udari topo Hoprova na čelo.

Ko bik v klavnici se je Nikita omamljen od udarca zgrudil na kolena in se neslišno zvalil na hrbet.

— Vstopita! Vrata zaklenita! zapoveduje neslišno Polovcev. Otiplje kljuko s sekiro v roki in odpre vrata v sobo. Iz kota, s postelje, se sliši šušljanje platna, vznemirjen ženski glas:

— Si kaj prevrnil? Kdo je tam, Nikituška?

Polovcev izpusti sekiro in plane z iztegnjenimi rokami k postelji.

— Joj, ljudje božji! Kdo je? Na po... Timofej, ki se je močno udaril ob podboj vrat, priteče v sobo. Sliši hropenje in prerivanje v kotu. Polovcev je padel na ženo, pritisnil ji je blazino na obraz in ji veže z brisačo roke. Njegova komolca drsita po valovitih, voljnih ženskih prsih, gibčno se zvija njen prsni koš. Čuti toploto njenega močnega telesa, ki se skuša osvoboditi njegovega prijema, srce ji bije hitro, kakor pri ujetem ptiču. Mahoma, le za sekundo ga presune silovito poželenje, vendar zarenči, sune roko pod blazino in — kakor konju — trga ženi usta. Ustnica se prožno upira njegovim skrčenim prstom, nato se voljno vdaja, se trga; prst je oblit s toplo krvjo, toda žena ne vpije več pridušeno in zategnjeno kakor prej: v usta ji je prav do vratu zatlačil zmečkanu krilo.

Polovcev pusti poleg zvezane žene Timofeja in gre v vežo, hropeč ko bolan konj.

— Luč!

Jakov Lukič prižge. V motnem svitu se Polovcev sklanja nad vznak ležečim Hoprovim. Bivši artilerist leži s podvitimi nogami in z licem pritisnjenim ob prstena tla. Še diha, močna prsa se neenakomerno dvigujejo in vsakokrat, ko izdihne, pomoči rdečkasti brk v krvavo lužo. Vžigalica ugasne. Polovcev tipa na Nikitinem čelu mesto, kamor je padel udarec. Pod prsti hrešči zdrobljena kost.

— Pusti me ven... Ne morem gledati krvi... — šepeta Jakov Lukič. Trese ga mrzlica, noge se mu šibe, toda Polovcev, ne da bi mu odgovoril, ukazuje:

— Prinesi sekiro. Tam je... pri postelji. In vode.

Voda spravi Hoprova k zavesti. Polovcev mu poklekne na prsi in sprašuje s sikajočim šepetom:

— Si nas izdal, lopov? Priznaj! A, vidva, luč!

Vžigalica zopet osvetli za nekaj minut Nikitin obraz, njegova na pol odprta usta. Roka Jakova Lukiča se trese, tudi majhna lučka trepeti. V veži, po šopih trsja, ki visi izpod strehe, plešejo rumenkasti odsevi. Vžigalica ugaša in žge prste Jakovu Lukiču, toda ta ne čuti bolečine. Polovcev dvakrat ponovi vprašanje, nato začne lomiti Hoprovu prste. Ta stoka, naenkrat se obrne na trebuh, počasi in z vidnim naporom se postavi na vse štiri in končno vstane. Polovcev stoka od napora, ko ga poskuša znova položiti na hrbet, toda Hoprov, močan ko medved, se kljub temu postavi na noge. Z levo roko prime Jakova Lukiča za pas,

z desno pa zagradi Polovceva za vrat. Ta stisne glavo med ramena, skriva grlo, proti kateremu se stegajo Nikitini mrzli prsti, in vpije:

— Luč! Prekleta! Luč, pravim! — V temi ne more najti sekire.

Timofej, ki kuka iz kuhinje, ne sluti, za kaj gre, in glasno šepeta:

— Hej, vidva! Sunita ga s sekiro pod rebra! Pod rebra ga dajta, z ostrino, potlej bo že govoril!

Polovcev že drži sekiro; z ogromnim naporom se strga iz Nikitinega objema in udari dvakrat, tčpot z ostrim koncem. Hoprov pada in zadene pri padcu z glavo ob klop. Od sunka pade s klopi vedro. Zagrmí ko strel. Polovcev, škripajoč z zobmi, pobije ležečega; z ного otipa glavo, seka s sekiro in sliši, kako teče v curkih osvobodjena kri. Nato siloma porine Jakova Lukiča v sobo, zapira za seboj vrata in govori polglasno:

— Ti prekleta mila Jera! Primi babo za glavo, izvedeti moramo, ali ji je že kaj zblebetal ali ne. Ti fante, stisni ji noge!

Polovcev se s prsnim košem pritisne k zvezani ženi. Močno zaudarja od njega po znoju. Vprašuje, razločno izgovarjajoč vsako besedo:

— Ali je šel mož, ko je prišel domov, v sovjet ali še kam?

V polmraku sobe vidi zgrozene, blazne oči, zatekle od neizjokanih solz, od pomanjkanja zraka počrnel obraz. Čudno ga zgrabi pri srcu, rad bi šel ven, od tod, na zrak. Z jezo in gnusom ji stiska glavo za ušesi. Žena vtrepeta od silne bolečine in izgubi za hip zavest. Nato se zgane, izpljune mokro, od sline vročo krpo; toda ne vpije, le prosi s pridušenim šepetom:

— Ljudje božji, dobrotniki, usmilité se! Vse bom povedala! — spozna Jakova Lukiča, saj ji je vendar kum, skupaj sta pred sedmimi leti nesla h krstu sestrinega sina, in s težavo, jecljajoča, premika spačene ustnice:

— Kumek! Dragi! Zakaj?

Polovcev ji prestrašen pokrije usta s svojo široko dlanjo. Žena poskuša, v zadnjem upanju na milost, poljubiti to mogočno dlan s svojimi krvavimi ustnicami. Rada bi živela! Strah jo je!

— Ali je mož šel kam ali ne? — Odkima. Jakov Lukič zgrabi Polovceva za rokv. — Vaše... Vaše... Aleksander Anisimovič! Pustite jo... Zapretili ji bomo, ne bo povedala...! Nikoli ne bo povedala! —

Polovcev ga odrine. Prvič v teh težkih trenutkih obriše z dlanjo znoj s čela in misli: — Že jutri bo izdala! Gotovo bo! Toda ona je ženska, Kozačka, meni, oficirju, je to vendar sramotno... Ah, hudič! Zapreti ji oči, da ne bo videla zadnjega...

Pokrije ji glavo s srajco. Za trenutek se njegov pogled ustavi na lepem telesu te tridesetletne žene, ki ni nikoli rodila. Leži na desni strani, podvila je noge podse, kakor velika obstreljena bela ptica... V polmraku Polovcev naenkrat vidi, kako se prsi in zagoreli trebuh mahoma zasvetijo od znoja. »Razumela je, zakaj sem ji pokrila glavo. A, hudič!« Polovcev zaječi in spusti ostrino sekire na srajco, ki pokriva obraz.

Jakov Lukič čuti, kako zvije zategnjen krč telo njegove kumice. V nosnice mu plane sladkobni vonj sveže krvi... Jakov Lukič se je privlekel omahovaje do peči, strašen napad slabosti mu je prešinil notranjost.

Pred hišo se je Polovcev pijano zamajal, naslonil se je na ograjo in začel z ustnicami hlastati naletavajoči mehki, sveži sneg.

Šli so skozi vratca na dvorišče. Timofej je zaostal; obredel je nekaj stranskih ulic in je stopal proti šoli, odkoder je mrzel zrak prinašal počó glas harmonike.

Poleg šole je bilo igrišče. Timofej je oščipal dekleta, se je zrinil v krog in zaprosil godca za harmoniko.

— Timoša, zaigraj nam 'Ciganko', pa lepo — je zaprosilo neko dekle.

Timofej je prijel harmoniko, pa jo je spustil iz rok. Tiho se je zasmejal, zopet iztegnil roke, pa mu je zopet padla, preden se mu je posrečilo, nataktniti jermen na levo ramo. Prsti ga niso ubogali. Pomigal je z njimi, se zasmejal in vrnil harmoniko.

— Se ga je že nalokal!

— Glejte, dekleta, saj je menda pijan!

— Pa vso suknjo ima povaljano! Ali si lep! — Dekleta so se odmaknila od Timofeja. Lastnik harmonike je nejevoljno odpihal iz gub sneg, ki se je tam nabral in je nespretno zaigral »Ciganko«. Uljana Ahvatkina, najmočnejše deklet v vasi, ki so jo klicali za gardista, je začela plesati z upognjenimi rokami, škripajoč z nizkimi petami. »Treba je ostati do zore« — je mislil Timofej hladno, kakor o nečem, kar se njega ne tiče, — »tedaj nihče ne bo osumil, če pride preiskava.« Vstal je in se, sedaj že zavestno posnemajoč kretnje pijanca, prizibal do dekleta, ki je sedelo na pragu šole, ji položil glavo v naročje in dejal:

— Poišči me, ljubica.

Brž ko je vstopil v sobo, se je Jakov Lukič ves prepadel, zelen ko trava, zavalil na posteljo in ni dvignil glave od blazine. Slišal je, kako se je Polovcev umival nad čebrom vode, prhajoč ko konj, in kako je nazadnje odšel v kamro. Šele o polnoči je Polovcev zbudil gospodinjo:

— Imaš kaj sadjevca, mati? Žejen sem. — Popil je (Jakov Lukič ga je gledal z enim očesom izpod blazine) glasno srebajoč, snedel razkuhano hruško in odšel. Kadir je cigareto in si gladil mesnata prsa. V kamri je Polovcev stegnil boste noge k še toplemu ognjišču. Rad greje ponoči noge, ki jih muči revmatizem. Prehladil se je leta 1916., ko je pozimi preplaval Bug: zvesto in vdano je služil njegovo carsko veličanstvo, braneč domovino pred sovražniki. Od tedaj ima kapetan Polovcev rad toploto, tople klobučevinaste škornje.

GOVOR O LITERATURI*

MAKSIM GORKIJ — D. JAVER

Vloga delovnih procesov, ki so vertikalno žival spremenili v človeka in ustvarili prve začetke kulture, ni bila še nikdar tako vsestransko in globoko raziskana, kakor to zasluži. To je naravno, ker tako raziskovanje ni v interesih izkoriščevalcev dela, ki spreminjajo energijo množic kakor nekakšno surovino v denar in ki bi v danem primeru slednjič ne mogli več poviševati vrednosti surovin. Že od najstarejših dob, od časov, ko so se ljudje razdelili na gospodarje in sužnje, so ti eksploatatorji dela izkoriščali in še izkoriščajo živo silo delovnih množic tako, kakor mi izrabljamo mehansko silo vodnih tokov. Prvotne ljudi so zgodovinarji prikazovali kot filozofirajoče idealiste in mistike, kot tvorce bogov in iskatelje »življenjskega smisla«. Prvotnemu človeku so pripisovali razpoloženje Jakoba

* Govor na moskovskem pisateljskem kongresu.

Böhma, čevljarja, ki je živel konec XVI. in v začetku XVII. stoletja in ki se je med delom ukvarjal s filozofijo, zelo priljubljeno pri meščanskih mistikih. Böhme je učil, da mora človek razmišljati o nebu, o zvezdah in elementih in o stvareh, ki so se iz njih rodile, prav tako o svetih angelih, o hudiču, o nebesih in peklju.»

Vi veste, da služijo za zgodovinski material o prvotni kulturi dognanja arheologije in odrazi starih religioznih kultov. A te ostanke so obravnavali zgodovinarji pod vplivom krščansko-filozofske dogmatike, ki ni bila tuja niti ateističnim zgodovinarjem. Ta vpliv je popolnoma jasev v Spencerjevi teoriji nadorganskega razvoja, in ne samo pri njem, tuj ni ne Frezerju ne vsem drugim. Nihče od zgodovinarjev prvotne in antične kulture pa ni uporabljal podatkov folklorne, ustnega ljudskega ustvarjanja, pričevanj mitologije, ki je v širokih umetniških posplošenjih utelešen odraz prirodnih pojavov, borbe s naravo in odraz socialnega življenja.

Zelo težko si je predstavljati, da bi dvonoga žival, ki je vse svoje sile izrabljala v borbi za življenje, mislila o nečem, kar je ločeno od delovnih procesov, od plemenskih in rodovnih vprašanj. Težko si je predstavljati Imanuela Kanta oblečenega v živalsko kožo in bosega, kako premišlja o »stvari kot taki«. Abstraktno je mislil človek kasnejših časov, tisti osamljeni človek, o katerem je Aristotel v »Politiki« rekel: »Človek je izven družbe ali zver ali bog.« Ker je bil zver, si je često prizadeval, da bi se mogel priznati za boga, kot zver pa je bil material za ustvarjanje mnogoštevilnih mitov o živalim podobnih ljudeh, istotako kot so ustvarili ljudje, ki so prvi zajahali konja, osnovno za mit o kentaurih.

Zgodovinarji, ki govore o prvotni kulturi, so popolnoma zamolčali povsem jasne znake materialističnega mišljenja, ki so ga nujno izzivali delovni procesi in vsa vsota pojavov iz socialnega življenja starih ljudi. Ti sledovi so prišli do nas v obliki pripovedk in mitov, v katerih slišimo odmev udomačevanja živali, iskanja zdravilnih trav in izdelovanja delovnega orodja.

Avtor navaja še več primerov, kako se v mitologiji in folklori sploh zrcali način človekovega dela in človekovo stremljenje, kako si olajšati delo in povečati njegovo produktivnost: »...izumili so kolovrat, eno izmed najstarejših delovnih orodij, primitivne ročne statve, in ustvarili so pripovedko o Vasiliji Premodri. Navesti je mogoče še na desetine dokazov o istosmernosti antičnih mitov, na desetine dokazov o daljnovidnosti umetniško hipotetičnega, prav za prav tehnološkega mišljenja prvotnih ljudi. To mišljenje se je povzpelo do prav sodobnih hipotez, kot n. pr. o utilizaciji sil, ki nastajajo ob gibanju zemlje okrog svoje osi, ali o uničevanju polarnega ledu. Vsi antični miti in pripovedke pa se prav za prav končujejo v mitu o Tantalu: Tantal stoji do grla v vodi, muči ga žeja, pa je ne more utolažiti, — to je antični človek sredi zunanjih prirodnih pojavov, ki jih ne pozna. Ni dvoma o tem, da poznate antične pripovedke, mite in legende, vendar pa bi bilo želeli, da bi globlje pojmovali njih osnovni smisel. Ta smisel izvira iz stremjenja antičnih delovnih ljudi, iz stremjenja, da bi si olajšali svoje delo in povečali njegovo produktivnost, se zavarovali pred štirinožnimi in dvo-nožnimi sovražniki in bi s silo besede, »zagovorov« in »zakletev« potolažili elementarne, človeku sovražne prirodne pojave. To zadnje je še posebno važno, ker kaže, kako globoko so ljudje verovali v silo svoje besede, to vero pa si moremo razložiti, če vemo, kako so javno in popolnoma realno uporabljali besedo, s katero so organizirali medsebojne odnose in človekove delovne procese. Z »zakletvami« so skušali vplivati celo na bogove. To je povsem prirodno, ker so vsi stari bogovi živeli na zemlji, bili človeku podobni in so se vedli prav tako kot ljudje: do-

brohotno do pokornega, sovražno do neposlušnega, bili so kot ljudje zavistni, maščevalni in slavohlepni. Dejstvo, da so bili bogovi človeku podobni, je eden izmed dokazov za mnenje, da religiozno mišljenje ni vzniklo iz opazovanja prirodnih pojavov, temveč na temelju socialne borbe. Popolnoma je možno misliti, da so bili surovina za fabrikacijo bogov »pomembni« antični ljudje. Herkules, »junak dela«, »mojster za vse« je bil navsezadnje sprejet v Olimp, med bogove. Bog v predstavah prvotnih ljudi ni bil fantastično bitje, abstrakten pojem, temveč popolnoma realna figura, oborožena s tem ali onim delovnim orodjem. Bog je bil mojster te ali one obrti. Bog je bil umetniško posplošenje delovnih uspehov, in »religiozno« mišljenje delovne množice je treba nujno vzeti v narekovajih, ker je bilo to čisto umetniško ustvarjanje. Mitološko ustvarjanje, ki idealizira človeške sposobnosti in vnaprej sluti njihov močni razvoj, je bilo v svojih osnovah realistično. Pod vsakim poletom antične fantazije moremo odkriti njeno pogonsko silo, a ta pogonska sila je vedno človekovo stremljenje po olajšanju svojega dela. Popolnoma jasno je, da so to stremljenje prinesli v življenje ljudje fizičnega dela. In jasno je, da se bog ne bi niti pojavil, niti ne bi tako dolgo obstajal v zemskem življenju delovnih ljudi, če ga ne bi uporabljali zemski vladarji, izkoriščevalci dela. Pri nas je bog tako naglo in lahko izginil iz uporabe samo zato, ker je izginil vzrok njegovega obstoja: — nujna potreba opravičiti oblast človeka nad človekom in ker mora biti človek človeku samo sodelavec, tovariš, sobojevnik, učitelj, ne pa vladar njegovega razuma in volje.

Čim močnejši in oblastnejši je postajal gospodar, tem višje v nebesa so se pomikali bogovi in v masi se je pojavilo bogoborilstvo, utelešeno v podobi Prometeja, estonskega Kaleve in drugih junakov, ki so smatrali boga za sovražnega jim vladarja vladarjev.

Dokrščanska jezikovna folklorja ni ohranila nikakršnih jasno izoblikovanih sledov premišljevanja o »bistvu«, o »pravzroku vseh stvari«, o »stvari kot taki« in sploh ni ohranila nikakršnih znakov mišljenja, katerega je organiziral v sistem v IV. stol. pr. Kr. »prerok Attike«, Platon, začetnik od delovnih procesov in od pogojev življenjskih pojavov ločenega pojmovanja sveta. Znano je, da je cerkev priznala Platona za predhodnika krščanstva. Znano je, da se je cerkev uporno borila od vsega svojega začetka zoper ostanke narodovega izročila, ti ostanki so bili namreč odraz delovnega, materialističnega pojmovanja sveta. Znano je, da se je pojavila reakcionarna idealistična filozofija škofa Burclea takrat, ko so fevdalci samo zaslutili silo buržoazije. Znano je, da je buržoazija na predvečer francoske revolucije konec XVIII. stoletja uporabljala materialistično misel v borbi s fevdalizmom in proti njegovemu duhovnemu pokrovitelju religiji, ko pa je premagala razrednega sovražnika, se je iz strahu pred novim zoprnikom, proletariatom, kaj hitro vrnila k idealističnemu svetovnemu nazoru in pod zaščito cerkve. Bolj ali manj ostro čuteč nezakonitost in negotovost svoje oblasti nad masami delovnega ljudstva je skušala buržoazija v dobi XIX. stoletja opravičiti svoj obstoj s filozofijo kriticizma, pozitivizma, racionalizma, pragmatizma in z drugimi poskusi, kako popačiti čisto materialistično misel, ki raste iz delovnih procesov. Vsi ti poskusi so javno eden za drugim razodeli svojo nemoč in nezmožnost, razložiti svet, in v XX. stoletju je bilo znova priznано, da je vodja filozofske misli idealist Bergson, čigar nauki so »dobrohotni za katoliško religijo«. Če le temu prav posebnemu priznanju potrebe po gibanju nazaj prištejemo še meščansko tožbo o pogubnem priznanju nezadržljive rasti tehnike, ki je ustvarila fantastično kapitalistično bogastvo, tedaj dobimo popolnoma jasno predstavo o stopnji intelektualnega siromaštva buržo-

azije in zavemo se, kako nujno je, da jo uničimo kot zgodovinski ostanek, ki razpadajoč zastruplja svet z mrtvaškim strupom svojega gnitja. Vzrok intelektualne osirotelosti je vedno zavračanje spoznanja o osnovnem smislu realnih pojavov, beg od življenja zaradi strahu pred njim ali zaradi egoističnega stremjenja k miru, zaradi socialne brezbrzičnosti, ki jo je priklical v življenje zastruplajoči anarhizem kapitalistične države.»

Avtor postavi na prvo mesto trditev, »da je vloga buržoazije v procesu kulturnega ustvarjanja pretirano povelečevana« in da »buržoazija v sebi nima nagnjenja h kulturnemu ustvarjanju, če pojmujejo to ustvarjanje nekoliko širše kot zgolj neprestan razvoj zunanjih materialnih komodnosti in razvoj razkošja. Kapitalistična kultura je samo sistem prijemov fizične in moralne razširitve in potrditve meščanske oblasti nam svetom. Buržoazija ni smisla razvojnega procesa kulture nikdar pojmovala kot nujnost rasti vseh človeških mas. — — — — —

Kmetje in delavci so izgubili pravico do izobrazbe, do razvoja razuma in volje k spoznanju življenja, k spremenitvi njegovih pogojev, k olajšanju dela. V šolah so vzgajali in vzgajajo samo pokorne hlapce kapitalizma, ki verujejo v njegovo večnost in zakonitost. Govorili so o »vzgoji naroda«, pisali so o tem in se celo postavljali z uspehi pisanja in branja, v resnici pa so delovno ljudstvo drobili, ko so mu vsiljevali ideje o večnih, nepremostljivih razlikah med rasami, nacijami in religijami. S to veroizpovedjo opravičujejo nečloveško kolonialno politiko, ki vedno bolj na široko odpira vrata nesmiselni strasti po dobičku in idiotski skoposti prekupčevalcev.« S pronicavimi besedami ožigosa avtor vso ogabno metafiziko rasnih teorij in podobnih skotov meščanske letargije sveta. v »božjem kraljestvu« izkoriščevalcev dodeli seveda prav častno mesto tudi cerkvi ter z izbranimi oznakami karakterizira njen izkoriščevalni sistem in njeno svetopisemsko mistiko, s katero hoče opravičevati in zakrivati krivico in nasilje.

Gorkij trdi, kakor že nekje spredaj, da se je buržoazija upirala tudi tehničnemu razvoju in da je ves razvoj tehnike tako rekoč predvidela in človeku vsilila nujnost razvojnega procesa. Vendar, »ne zanikam, da je bila buržoazija v svojem času n. pr. v odnosu do fevdalizma revolucionarna sila, ki je pospeševala rast materialne kulture, nujno žrtvujoč tej rasti življenjske interese in sile delovnih mas. Foultonov primer pa nam kaže, da francoska buržoazija celo po svoji zmagi ni znala takoj oceniti pomena parnih ladij za razvoj trgovine in samozaščite. To ni edini primer, ki priča o meščanskem konservatizmu. Važno je, da spoznamo, da je ta konservatizem, skrivajoč v sebi skrb za utrditev in zaščito meščanske oblasti nad svetom, na vse načine omejeval možnosti intelektualne rasti delovnega ljudstva. Slednjič pa je ta konservatizem privedel do tega, da se je v svetu pojavila nova sila — proletariat in da si je proletariat že ustvaril svojo državo, kjer ni omejena intelektualna rast množic. Samo ena panoga je, kjer je buržoazija brez ovinkov in hitro sprejela vse tehnične novosti, to je proizvodnja orožja in uničevanje ljudi. Pravijo, da ni še nihče odkril vpliva proizvodnje orožja za samozaščito buržoazije na splošni razvoj tehnike v železni industriji.«

»Proces človekove socialno kulturne rasti gre normalno samo takrat, kadar roke uče glavo, nato pametnejša glava uči roke, a umne roke zopet znova in še močnejše pospešujejo razvoj možganov. Ta normalni razvoj so v starih časih prekinili znani vam vzroki. Glava se je ločila od rok, misel od zemlje. V množici dejavnih ljudi so se pojavili opazovalci, ki so svet in razvoj misli razlagali

abstraktno, nezavisno od delovnih procesov, ki spreminjajo svet, kakor zahtevajo človekovi interesi in cilji. Spočetka so bili verjetno organizatorji delovnega izkustva in so bili taki »pomembni« ljudje »junaki dela«, kakršne vidimo dandanes pri nas. A nato se je med njimi zarodil začetek in vir vseh socialnih nesreč, strast po oblasti enega nad mnogimi, stremljenje k lahkemu življenju na račun tuje delovne sile in napačna, vzvišena predstava o svoji individualni sili, predstava, ki je v začetku srkala moč iz pohvale prav posebnih sposobnosti danega posameznika, čeprav so bile te sposobnosti samo koncentracija, odraz delovnih uspehov, ki jih je dosegel delovni kolektiv — rod, pleme. Ločitev misli od dela pripisujejo kulturni zgodovinarji vsej prvotni človeški množici in vzgajanje individualistov jim štejejo celo v zaslugo, kot pojav pozitivnega značaja. Zgodovina razvoja individualizma je z izredno polnoto izoblikovana v zgodovini literature. Znova obračam vašo pozornost, tovariši, na dejstvo, da je najgloblje in najmočnejše umetniško dovršene tipe ustvarila folklor, ustno ustvarjanje delovnega ljudstva. Kolika je dovršenost takih podob kot so Herkules, Prometej, Mikula Seljaninovič, Svjatogor, dalje doktor Faust, Vasilija Premodra, ironični pavliha Ivan-durak in slednjič Petruška, ki prevari doktorja, duhovnika, policajca, hudiča in celo smrt — vse to so podobe, ki sta se pri njih ustvarjanju harmonično združila ratio in intuitio, misel in čustvo. Tako združenje je možno le tedaj, če se je ustvarjalec neposredno scudeleževal ustvarjalnega dela resničnosti, v borbi za obnovo življenja.

Važno je pripomniti, da je folklori pesimizem popolnoma tuj, ne glede na dejstvo, da so ustvarjalci folklorne težko živeli in da so izkoriščevalci uničili njihovemu mučilno suženjskemu delu vsakršen smisel, osebno življenje pa je bilo brezpravno in nezaščiteno. Pri vsem tem kolektivu najdemo svojsko zavest v svojo nesmrtnost in prepričanost o svoji zmagi nad sovražnimi silami. Folklorni junak »durak«, ki ga prezirajo celo oče in bratje, se izkaže vedno za pametnejšega od njih in vedno premaga vse življenjske nezgode, prav kakor jih preboli Vasilija Premodra.

Če pa že kje v folklori zabrne note brezupnosti in dvoma v smisel zemeljskega življenja, tedaj je te note vneslo dvatisočletno pridigovanje pesimizma krščanske cerkve in ignorantski skepticizem parazitske male buržoazije, ki leži med klavidom kapitala in nakovalom delovnega ljudstva. — — — — —

Ko se avtor mimogrede dotakne srednjeveške literature in ugotovi, da ni nikdar imela velikega vpliva, preide zopet na meščansko slovstvo.

Meščanska literatura se začenja že v starih časih, v egiptovski pripovedki o tatu, nadaljevali so jo Grki, Rimljani in je po propadu viteškega romana stopila na njegovo mesto. To je pristno buržujska literatura, njen osnovni junak pa je slepar, tat, nato detektiv in zopet tat in »gentleman-vlomilec«.

Začeni s figuro »Tila Eulenspiegla«, ustvarjenega konec XV. stoletja, s figuro »Simplicissimusa« XVII. stoletja do Maupassantovega »Bel ami« in do Arsèna Lupina in junakov »detektivske« literature sodobne Evrope, moremo naštetih na tisoče knjig, katerih junaki so sleparji, tatovi, ubijalci in agenti tajne policije. To pa je tudi vsa meščanska literatura, ki posebno jasno odraža pristni okus, interese in praktično moralo svojih konsumentov. »Ni hudega brez dobrega.« Na temelju te literature, tako nagosto natrpane z neokusnostmi in sicer z neokusnostmi meščanskega »zdravega razuma«, na tem temelju so zrastle tako krepka umetniška posplošenja kot je n. pr. figura »Sancho Panse«, kot je De Costerjev »Til Eulenspiegel« in še precej drugih, enakovrednih tema dvema. — — — — —

Buržoazija se je zabavala nad urnostjo tatov in ročnostjo ubijalcev z isto naslado kot nad ostročutnostjo tajnih detektivov. Detektivski roman je danes najljubša duševna hrana sitih Evropejcev. Če pa pride do polgladnega delavca, tedaj je ta roman eden izmed vzrokov, da se razredna zavest počasi razvija, budeč simpatijo do spretnih tatov nagiblje voljo k tatvini t. j. partizanski vojni posameznikov zoper buržoazno lastnino, in potrjujoč uničljivo oceno, ki jo je buržoazija ustvarila o življenju delovnega razreda, pospešuje rast ubojev in drugih prestopkov zoper osebnost. Vroč ljubezen evropskega meščanstva do romanov, ki opisujejo prestopke, potrjuje množica avtorjev takih romanov in število knjižnih naklad. Posebno zanimivo je tole dejstvo: ko je v XIX. stoletju sleparstvo na malo zavzelo junaške in vplivne dimenzije na borzah, v parlamentih in v tisku, je slepar kot junak romana odstopil mesto detektivu, ki je v svetu, kjer so se godili popolnoma javni zločini proti delovnemu ljudstvu, z izredno lahkoto razkrival tajinstvene grehe, seveda — izmišljene. Razume se, da ni slučaj, da se je znameniti Sherlock Holmes pojavil v Angliji in še manj slučajno je, da je paralelno z genialnim detektivom nastal »gentleman-vlomilec«, ki vedno potegne za nos premudre tajne policiste. Moti se, kdor razume to spremembo junakov kot »igro domišljije«. Domišljija ustvarja to, kar ji kaže in nudi resničnost, a v resničnosti nima nobene vloge nestvarna iz življenja iztrgana fantazija, temveč imajo glavno besedo samo popolnoma realni vzroki, ki silijo n. pr. »desne« in »leve« francoske politike, da igrajo nogomet v ekipi »gentlemana-vlomilca« Stavyskega in se trudijo, da bi igro speljali tako, da ne bi nihče o njej ničesar izvedel.

V naslednjih vrstah ugotovi pisec, da sta komedija in drama z vrhov Shakespearja in Molièra vedno padali in končno precej utihnila. »Ker umetnost oblikuje ljudi, bi bilo možno sklepati, da govori padanje dramske umetnosti o izumiranju silnih, ostro iztesanih značajev, o tem, da so izginili »silni ljudje«.

Vendar pa še do danes zdravi žive in delajo taki tipi kot n. pr. zaničevani Tersit v meščanski žurnalistiki, mizantrop Timon Atenski v literaturi, oderuh Sheylok v politiki, in prav tako Juda, izdajalec delavskega razreda in mnoge druge figure iz preteklosti. Od XVII. stoletja so po količini še narasli in so postali po vsebini še bolj ogabni. Avanturist John Law je otroče in ščené v primerj z avanturisti tipa Oustrica, Stavyskega, Ivarja Krügerja in mnogih podobnih jim vplivnejših lopovov XX. stoletja. Cecil Rhodes in drugi, ki so se udeleževali kot kolonialni grabeži, niso slabši od Cortesa ali Pizara. Kralji nafte, jekla in drugega so mnogo strašnejši in bolj zločinski kot Ludvik XI. ali Ivan Grozni. V malih južnoameriških republikah se udeležujejo ljudje, ki niso nič slabši od italijanskih condotierov XIV. in XV. stoletja. Ford ni edina karikatura Roberta Owena. Mračnjaška figura Pierponta Morgana nima primere v preteklosti, edino če ne pozabimo nekega antičnega carja, ki so mu grlo zalil z raztaljenim zlatom.

Našteti tipi že zdaleč ne izčrpajo števila »velikih« ljudi, ki jih je ustvarila meščanska praksa XIX. in XX. stoletja. Vsem tem ljudem ni mogoče odrekati sile značaja, genialnosti v preštevanju denarja, v grabljenju sveta, v tem, kako ustvarjajo mednarodne vojne za svojo osebno obogatitev, ne more se zanikati presenetljive nečlovečnosti in brezsrčnosti njihovih hudičevsko ogabnih in podlih dejanj. Evropska realistična kritika in visoko umetniška literatura sta šli mimo teh ljudi, kakor da jih ne bi niti opazili.

Niti v dramih niti v romanu ne najdemo tipov bankirja, industrijalca ali politika izoblikovanih s tako silo, s kakršno je literatura ustvarila tip »odvišnega človeka«. Ni zapisala niti tragične in popolnoma navadne usode mojstrov in

ustvarjalcev buržoazne kulture — znanstvenih in umetniških delavcev, tehničnih izumiteljev, ni zapisala življenja junakov, ki so se borili za osvobodjenje narodov izpod zatiranja tujcev, ni zapisala ničesar o sanjarjih, ki so sanjali o bratstvu vseh ljudi, nič o takih, kot so Thomas Morus, Campanella, Fourier, Saint-Simon in drugi. Vsega tega ne govorim kot očitjanje. Preteklost res ni brezhibna, a očitati ji kaj, je nesmiselno, potrebno pa je, da jo proučujemo. (Dalje)

SODOBNA RUSKA GLASBENA TVORNOST

DRAGOTIN CVETKO

Predvojna ruska glasba je ustvarila toliko kvalitativnih del, da se je upravičeno mogla vzporediti evropski muzikalni višini. Znana nacionalno usmerjena petorica (Korsakov, Kjuj, Balakirev, Musorgskij, Borodin) ji je prispevala pravo zakladnico ruskih narodnih vrednot, ki so v genialnih stvariteljskih silah Rimski-Korsakova, Musorgskega in Borodina dobile izredno globino in so se izkazale kot polnovreden činitelj v gradnji velikih umetnin. Poedini skladatelji so s prodorno ostrino odkrivali svet njihovega bogastva in ga predajali strmečemu ruskemu in evropskemu ljudstvu, ki je polagoma začenjalo čutiti moč in smisel širokega, mehkega ter melanholično zvenečega odmeva, prihajajočega iz skrivnostnega, Evropi malo pojmljivega Vzhoda. Iz velikih muzikalnih del že omenjenih skladateljev, ki se jim je kasneje še pridružil nesmrtni Čajkovskij, so začeli spoznavati notranjo silo in svojskost navidez mirne, pa v resnici neprestano trepetajoče ruske duše. Podobno kot iz Dostojevskega, Tolstoja, Gorkega, Puškina, Turgenjeva, Lermontova! Tudi ruska glasba je bila del čisto lastnega sveta, tako tipičnega, da bi ga ne mogli zamenjati ali po vsebini primerjati nobenemu iz svetov ostale evropske glasbene kulture. Vsebovala je docela svojevrstno življensko filozofijo, svojevrstno svetovno naziranje, svojevrstni pogled na svet. Iz nje je dihala ruska širina, mrakovi stoletij; iz nje je vel vonj neizmernih step, zvonjenje neštevilnih cerkvá, življenje deseterih človeških milijonov. Iz nje je vstajala podoba monotonega in vendar toliko pestrega sveta, kakor malokje. Nič čudnega prav za prav, da so mogli muzikalni tvorci iz takšnega bogastva oblikovati ponesne umetnine, ki so osvajale in še osvajajo narode vsega sveta. Sami močne osebnosti so, poglobljeni v bistvo ruske miselnosti in čustvenosti, ustvarili tako trdno muzikalno zgradbo, da ni predstavljala le osamljenega pojava nekaterih desetletij, temveč je postala tudi neizogiben vzor in vpliven činitelj razvojne bodočnosti.

Takoj po revoluciji se je zdelo, da bodo padle vse vrednote, ki so dotlej bogatile rusko kulturo, v pozabo. Val hotenja po radikalni reformi je prevzel tudi ruske glasbenike, ki pa kljub svetovno-nazorski negativnemu presojanju starejše skladateljske generacije le-te niso zavrgli. Mejnik pa so gledali zlasti v Musorgskem, ki so ga imeli za prvega ruskega glasbenika nove, ljudske glasbe, in pa v Skrjabinu, Rahmaninovu in Stravinskem. Pri vsem tem pa so v skladu z novo politično usmeritvijo skušali začeti pripravljati pot novi muzikalni ideologiji. Vodilni krogi so pravilno opazili, da je državljanska vojna muzikalnim razmeram zelo ško-

dovala; mnoga gledališča in druge muzikalne institucije so propadle, pa tudi moralno nihče ni bil pripravljen in navdušen za poslušanje umetnin. Nov duh so začele širiti predvsem že starejše revije, med njimi v začetku »Muzyka i penie«, »Muzykalnyj sovremennik« ter »Muzyka«, v katerih so opozarjali zlasti na vrednostni pomen Skrjabina, Stravinskega, Prokofjeva in Mjaskovskega. Prvi muzikalni časopis po revoluciji pa je bil »Melos«, ki so ga vodili Glebov, Belajev in Sabanejev. L. 1918. je Narkompros (= narodni prosvetni komisariat) osnoval posebno glasbeno sekcijo, ki ji je bila središčna naloga usposabljanje širokih plasti za umetnost. L. 1919. pa je I. vsruska konferenca »Proletkulta« (= proletarska kultura) formulirala vlogo glasbe sledeče: »Glasba mora biti neločljiv del proletarske kulture, ker je najčistejši izraz notranjega duhovnega življenja, najmočnejše sredstvo za organizacijo čutenja in volje mas, velika sila v preoblikovanju človeka.«

Kljub tem načelom, ki bi naj glasbeni razvoj pospešila, pravega porasta ni bilo. Tudi so se pojavile različne glasbene skupine, ki so skušale vsaka zase uveljavljati lastne smernice in so si med seboj kajpada nasprotovale. Tako je nastopila v dobi NEP-a (= nova ekonomska politika) skupina »sodobnikov« (A. Ossovskij, A. Lurie, Glebov, V. Belajev), ki se je naslanjala na takratno zapadno moderno glasbo in je hotela izdelovati smernice novih oblik in stila. Osnovale so se nove muzikalne revije (Muzykalnyj letopis, De musica, K novym beregam, Sovremennaja muzyka, Muzykalnaja kultura, Novaja muzyka i. dr.) in Belajev je ustanovil v »Asociaciji sovremennoj muzyky« (ASM) pododdelek »Mednarodnega združenja za sodobno glasbo«. Proti tej skupini »sodobnikov« je kmalu nastopilo združenje »proletarskih« glasbenikov, ki prvih ni smatralo za dovolj proletarske in je hotelo izdelati marksistični odnos do glasbe. Ti proletarski glasbeniki so začeli izdajati svoje glasilo »Muzyka i oktjabr« in so smatrali za svoj program »povzdig občega, znanstveno-glasbenega in umetniškega nivoaja glasbenikov; izdelavo pedagoških vprašanj, glasbeno delo v klubih in sploh vse skupnostno glasbeno prizadevanje; revolucionarno marksistično kritiko sodobne glasbene umetnosti...« (citirano po Nejedlem); naznačeno ideologijo sta zastopala zlasti L. Lebedinskij in V. Belij. Še radikalnejšo skupino, ki je hotela uveljaviti marksistično ideologijo v vseh vprašanih glasbe, pa so osnovali »revolucionarji«, člani »Objedinenie revolucionnyh kompozitorov i muzykalnyh dajatelej«. Hoteli so revolucionarni program, pa so kmalu izginili (glavna zastopnika sta bila A. Sergejev in A. Krejn).

Nova ideološka razvojna faza se je začela v prvi petletki, ko se je ustanovilo »Vserusko združenje proletarskih glasbenikov« (RAPM) z vodilnima glasiloma »Proletarskij muzykant« in »Za proletarskuju muzyku«; v tem združenju so delovali V. Belij, Davidenko, Koval, Šehter, Čemberdži in drugi. L. 1932, ob začetku druge petletke, pa se je ustanovila »Zveza sovjetskih komponistov«, ki je združila vse skladatelje SSSR ne glede na njihovo prejšnjo umetniško orientacijo. Obrnila se je proti vplivom evropskega zapada ter zahtevala, naj se glasba poraja iz novega, sovjetskega življenja. Samo tako je moglo priti do odpora proti Šostakovičevi »Lady Macbeth«, ki jo je moskovska »Pravda« označila kot grob naturalizem, kot izraz nevrastenije propadajoče zapadne buržoazije, kot malomeščansko novotarstvo, ki da utegne škodovati novi umetnosti, znanosti in literaturi. Nova »Zveza« izdaja revijo »Sovetskaja muzyka« in »Muzykalnaja samodejatelnost«. Obstoja menda še danes in je, sodeč po praktičnih primerih, svoje stališče do evropske moderne glasbe znatno omilila.

Ideološki glasbeni razvoj je bil torej izza revolucije zelo dinamičen; v glavnem je skušal opredeliti odnos nove svetovno-nazorske strukture do glasbe in je često zastopal zelo ekstremne vidike, ki jih bom pojasnil kasneje.

Sodobna ruska glasba ima svoje korenike deloma v nacionalni petorici, deloma v »zapadnjakih« (Čajkovskij, Rubinstein) in še prav posebno v novejših modernistih (Skrjabin, Stravinskij, Prokofjev), ki tvorijo sestavni del sodobne ruske glasbene tvornosti, čeprav segajo po svojem delu bistveno že v predrevolucijsko dobo in čeprav so večinoma delovali v inozemstvu (Pariz). Igor Stravinskij (1882) je po kvaliteti zelo visoko; v njegovi glasbi čutimo rusko narodno pesem in veliko silo njegove stvariteljske iznajdljivosti, ki se razmahne zlasti v instrumentacijskem ter ritmičnem pogledu. Bil je učenec Rimski-Korsakova in je znamenit po svojih baletih, operah, simfoničnih in drugih skladbah (Petruška, Posvetitev pomladi, Zar-ptica, Pulcinella, Igralec kart, Apolon Musagette, Poljub vile, Svatba, Zgodba o vojaku, Mavra, Oedipus rex, Ognjestroj, Es-dur simfonija, Simfonija za pihala, Mačje uspavanke za tri klarinete in bas, Šaljivke — pesmi s spremljevanjem komorne glasbe, Simfonija psalmov, Duo za violino in klavir i. dr.). Nejedlý pravi o njem, da velja v SSSR za arcireakcionarja in antirevolucionarja, ki mu zamerijo baje zlasti, da je preveč povezan z zapadno moderno (in tudi bivanje v Parizu), da pada iz stila v stil ter da je uporabljal rusko folkloro zgolj za razveseljevanje v užitkih rafiniranega Pariza. E. F. Burian pa trdi nasprotno, da pomeni Stravinskij za rusko glasbeno revolucijo velik plus in da je tudi njegov ruski značaj v glasbi nesporen. V vsakem slučaju pa velja dejstvo, da predstavlja Stravinskij skladatelja velikega formata in da je s svojo smerjo močno vplival tudi na delo v mejah Sovjetske Rusije živečih skladateljev (Hrenikova, Obukova, Vaulina, Višnegradskega, Šostakoviča, pa Čerepina in drugih). Povsem moderno v duhu Arnolda Schönberga je usmerjen absolutni kromatik Aleksander Skrjabin, ki je prav tako vplival na vrsto novih ruskih skladateljev (Fejnberga, Krejna, Korčmareva, Jordanskega, Sabanejeva, Gedika, Gnesina, Evsejeva, Dianova, Aleksandrova, Obukova, Čerepnina i. dr.). Sam je bil učenec Tanejeva in se je v svojem skladateljskem delu močno približal tudi miselnosti Čajkovskega, Chopina, Liszta in Wagnerja. V rusko glasbo je vnesel novo naziranje glasbenega psihologizma in novo instrumentalno, zlasti klavirsko kompozicijsko tehniko. Poleg njega pa je vplival na sodobne ruske skladatelje (Hrenikova in nekatere druge) tudi Sergej Sergejevič Prokofjev (1891), učenec Rimski-Korsakova in Tanejeva. Po revoluciji je za nekaj časa odšel v tujino (Japonsko, Ameriko in Pariz), nakar se je vrnil in stalno naselil v Moskvi. Prokofjev je sijajen instrumentator in skladatelj z velikim smislom za ritmično, melodično ter harmonično barvitost. Izmed njegovih skladb so popularne zlasti opera »Zaljubljen v tri oranže«, ki smo jo slišali tudi v ljubljanski operi in ki je bila tudi v SSSR sprejeta zelo ugodno, čeprav je med tem živel v Ameriki, dalje opera »Igralec«, balet »Skiti«, »Skitska suita«, »Simfonietta«, pa tudi klavirska sonata, klavirski in violinski koncert, razni pesemski cikli in drugo.

Skrjabin, Stravinskij in Prokofjev so zapustili v novi sovjetski skladateljski generaciji mogočne vplive in jih moramo poleg tudi važnih starejših skladateljev Čajkovskega, Tanejeva, Musorgskega, Glazunova in Gliera, katerih vpliv je zajel prav tako velik krog sodobnih ruskih tvorcev (Ivanova, Mjaskovskega, Kovala, Gliera samega, Gnesina, Štejnberga, Mosolova), smatrati za eno izmed žarišč ter temeljev sodobne ruske glasbene tvornosti. Med skladatelji, na katere so vplivali, namreč srečavamo imena danes vodilnih zastopnikov ali predstavnikov poedinih

šol, iz katerih so pošiljali deloma s svojim duhom prepojene generacije. Ti predstavniki so Ivanov, Glier in Gnesin iz skupine »akademikov«, Mjaskovskij kot vodja lastnega kroga, v katerega spadata tudi Aleksandrov in Fejnberg, Gedike in Krejn kot zastopnika spet samostojne skupine, Mosolov in Šostakovič kot središčna skladatelja futuristov, Belij, Šehter in Koval iz skupine »mladih« ter Korčmarev iz tkzv. »moskovske« skupine.

Skupino »akademikov« predstavljajo starejši skladatelji, ki so izšli iz konservatorijev, so usmerjeni v smislu starejše ruske glasbe in se prilagajajo novim hotenjem vsaj deloma. Med njimi je pomemben M. M. Ippolitov-Ivanov (1859), ki je bil učenec Korsakova in močno vplivan od Čajkovskega. Poprej ruski klasik se je l. 1917. priključil revolucionarnemu gibanju in začel skladati pesmi nove sovjetske tvorbe, pesmi za delavce. V istem smislu je zložil opero »Poslednje barikade«, »Katalonsko suito« (iz španskih državljanskih bojev) ter »Pohod Vorošilova«. Njemu podobno smer je uveljavljal R. M. Glier (1875), učenec Ivanova in Tanejeva z vplivi Čajkovskega ter Korsakova. Iz prve dobe njegovega ustvarjanja sta znani simfoniji »Ilja Muromec« ter simfonična basen »Zaporožci«, po revoluciji pa po naslovih tendenciozne skladbe kot n. pr. »Pohod rdeče armade«, »Na praznik kominterne« itd. ter opera »Šah-Senem«, po vsebini vzeta iz življenja zakavkaške sovjetske republike Aserbejdžana. M. F. Gnesin (1883), učenec Ljadova, Korsakova in Glazunova, je bil že pred vojno ustvaritelj narodne židovske glasbe, po revoluciji pa je začel pesniti za židovske delavce in zložil tudi opero »Abrahamova mladost«. Prav tako učenec Korsakova in Glazunova je M. A. Štejnberg (1883), ki propagira svobodno kompozicijo ter sklada tekste iz sovjetskega življenja. Iz šole Tanejeva pa je izšel akademik S. N. Vasilenko (1872), katerega predvojna opera »Pripovedka o propadlem mestu Kitežu« je še bila v »akademskem« stilu, dočim se je po revoluciji posvetil glasbi sovjetskih narodov. Kljub politični preusmeritvi je tudi v novih skladbah (opera »Sin solnca«, suita »Sovjetski vzhod«, »Arktična simfonija«) ostal pripadnik ruske klasike.

N. J. Mjaskovskij (1881), ki velja za največjega simfonika nove ruske glasbe in odločnega zastopnika novega duha, je v resnici zelo blizu smernicam Čajkovskega, Glazunova in Skrjabina ter zmerne evropske moderne. Po izvoru je akademik iz šole Gliera in Ljadova in je do l. 1918. zložil že pet simfonij. Po revoluciji je naglasil, da mu ta sprememba ni geslo za novo tematiko, temveč preureditev notranjega življenja. Dosleden temu spoznanju je zložil mnogo solidnih del. Pod vplivom Beethovna in Čajkovskega je nastala njegova VI. simfonija, ki ji sledita VII. in VIII., poslednja z revolucijskim tematom, posvečena Stenki Razzinu. Zatem je ustvaril še nadaljnih osem simfonij, od katerih je XII. tkz. »Kolhozna simfonija«, v XVI. pa v heroični obliki slavi sovjetsko avijatiko. Mjaskovskij je izrazil muzikalni dramatik in zavzema v ruski glasbi dokaj pomembno mesto. Pod njegovim vplivom ustvarjajo A. A. Aleksandrov (1888), liriki, ki se udeležujejo na različnih kompozicijskih poljih, enako S. E. Fejnberg (1890), pa D. M. Melkih (1885) in V. V. Nečajev (1895), čigar znani operi sta »Sedem princezinj« (na Maeterlinckov tekst) in »Ivan Bolotnikov«.

Skupina, ki jo predstavljajo Gedike, Knipper in Krejn, se v bistvu glede uporabljanja kompozicijskih sredstev in arhitektonike od »akademikov« in pravkar navedenih ne razlikuje. Tudi ona se naslanja na rusko klasiko in folkloro ter deloma na evropski modernizem. A. F. Gedike (1877), v SSSR popularni orgelski virtuoz, sklada simfonije, glasbo za pihala in ljudske pesmi s spremljevanjem pihal. L. K. Knipper (1898) je razbil simfonično formo in jo svobodno razširil; zložil je operi »Pravljice Buddhe iz mavca« (starejša) in »Severni veter«.

več simfonij in mnogo ljudskih pesmi na aktualne tekste. V tem oziru je bil še bolj ekstremen A. A. Krejn (1883), ki je poleg Gnesina soustvaritelj narodne židovske glasbe. Učil se je pri Skrjabinu, Debussyju in Ravelu, katerih vpliv se močno očituje v njegovih skladbah. Med njimi navajam simfonično basen »Salome«, hebrejski requiem »Kaddisch«, »Hebrejske skice« za godalni kvartet in klarinet, opero »Zagmuk«, revolucijska dela »Žalostna oda«, »SSSR-udarna brigada«, simfonično basen »Birobiđžan« itd. Tej skupini še pripadajo A. F. Paščenko (1883), znan po simfoniji »Pionirka«, ter operi »Upor Pugačeva«, V. V. Ščerbačev (1889), J. A. Šaporin (1889), simfonik in skladatelj opere »Dekabristi«, ter še manj pomemben A. N. Drozdov (1886) in E. P. Pavlov (1894), ki pišeta skladbe najrazličnejših področij.

Vse te doslej prikazane skupine predstavljajo starejše generacije, ki se jim prevzeta nova svetovno-nazorska ideologija v ustvarjanju ni izkazala kot sodločujoč činitelj, kakor bi to bilo v smislu tedanjih tendenc pričakovati. Sledile so dotedanjemu razvoju in v splošnem nadaljevale tradicijo; le Mjaskovskij je bil morda edini med njimi, ki je zajel uspešneje novega duha ne le iz politične stvarnosti, marveč tudi iz takratne svetovne glasbene dinamičnosti. Mnogo bolj pa je takšno umeritev stopnjevala naslednja generacija tkzv. futuristov.

Stremljenje futuristov, ki jih opredeljuje v splošnem že nazivanje samo, je poleg Mosolova in Šostakoviča najbolj točno določil N. A. Roslavec (1881), po letih sicer starejši, pa v glasbi nekompromisen skrajni levičar, ki mu je vrhovni smoter logična gradnja akordov, zavoljo česar je skonstruiral povsem nove možnosti harmonij. Čeprav ni v ruski javnosti našel nobenega odziva, je skladal neutrudno vse vrste glasbe, med njimi simfonije (Človek, Morje, Konec sveta), kvartete, kvintete, sonate za klavir in čelo, violinske koncerte itd. S svojo smerjo, ki se je izkazala le kot eksperiment, je propadel in je danes pozabljen. Zanimivo ugotavlja Nejedlý, ki govori več ali manj v smislu oficijelne ruske glasbe, da predstavlja Roslavčev konstruktivizem nekaj nasilnega in zgolj teoretski povezanega z rusko revolucijo. Mnogo zmerneje sta zastopala futurizem Šostakovič in Mosolov. D. D. Šostakovič (1906) je danes v tujini priznan in najbolj znan sovjetski komponist, ki se stilno približuje znani struji evropskega glasbenega modernizma, kateremu priključuje še vplive konstruktivizma in Mursorskega ter moravskega Janáčka. Uspel je že zgodaj s svojo zrelostjo, ki jo je pokazal takoj v začetku svojega stvariteljskega dela. Rusijo in Evropo je osvojila že njegova I. simfonija, ki so ji sledile še druge, dalje koncert za klavir, godalni orkester, opera »Nes« (po Gogolju), balet »Zlati vek«, glasba k Majakovskega »Stenici«, »Izstrelku«, »Hamletu«, »Spominjaj se, Britanija!«, k filmom »Novi Babilon«, »Ena«, »Zlate gore«, »Pravljica o popu in delavcu Baldu« in podobno. L. 1934 je bila premiera njegove opere »Lady Macbeth ali Katarina Izmajlovna«, ki je zavoljo naravnost mojstrske formalne ter vsebinske izdelanosti dosegla doma in v tujini ogromen uspeh; izvajali so jo v najrazličnejših evropskih in ameriških kulturnih centrih ter je tudi v Ljubljani dosegla prodorno priznanje. Kmalu potem pa je začela njegova slava v SSSR temneti, češ, da se preveč oddaljuje od sovjetskega sveta ter nagiba k zapadu, kar bi utegnilo škodovati mladim sovjetskim skladateljem, ki so gledali v Šostakoviču vzornika. Danes se je brzkone že rehabilitiral, kajti njegove skladbe zopet srečujemo na sporedih moskovskega radija. Šostakovič spada nedvomno med najplodovitejše sovjetske skladatelje in je verjetno, da bo kljub svoji stilni neizravnosti ustvaril še mnogo kvalitativnih skladb; njegova mladostna dela namreč kažejo toliko stvariteljske sile, da bo mogel urejen ustvarjati odlične kvalitete. Podobno Roslavcu

je propadel s svojo glasbo v začetku sicer uspešni in popularni A. V. Mosolov (1900), učenec Gliera in Mjaskovskega. Senzacionalni uspeh je dosegla njegova »Tovarna«, ki predstavlja tehnično-instrumentalno naravnost mojstrski obdelano skladbo, vendar je v muzikalno-estetskem oziru zelo problematična. Prav zavoljo efektnosti in tehnične zanimivosti pa je šla preko vsega sveta od Moskve do New Yorka in Chicaga, od Varšave do Madrida; čuli smo jo tudi pri nas, kjer je zavoljo že omenjenih odlik celo pri skeptičnih poslušalcih doživela spontano priznanje. Sam Nejedlý pravi, da je zvočna dinamika sicer izredna, da pa je skladba brez globljega občutja. Razen teh futuristov pripada isti skupini J. P. Šišov (1888), ki propagira atonalnost ter horizontalni kontrapunkt v Sovjetski Rusiji in se kot skladatelj ni obnesel, ter A. A. Šenšin (1890), ki se je plodneje spojil z zapadno smerjo in na zapadu kot tvorec tudi uspel.

Prizadevanja futuristov smemo označiti kot eksperimente, ki jih tudi v ostalih delih Evrope ni manjkalo in ki se niso omejili le na glasbo, marveč so zajeli tudi ostale umetniške panoge, literaturo in likovno umetnost. Glasbeni futurizem, oziroma konstruktivizem se v Sovjetski Rusiji enako kot drugod ni obnesel ter je ostal važen bolj kot historični pojav, iz katerega je glasba prevzela le nekaj redkih, sprejemljivih možnosti kompozicijske tehnike. Izjema je bil le Šostakovič, ki pa nikoli ni predstavljal ekstremnega futurista. Tako je bilo razumljivo, da se je pojavila izven futurizma nova skupina »mladih«.

(Dalje)

NEKAJ VZROKOV...

FRANCE BEZLAJ

Najtežji slovanski problem ni stara, že tolikrat objokovana nesloga, ampak preprosto dejstvo, da noben slovanski narod razen Rusov ni številčno tako močan, da bi obdržal svoje pozicije na odprtem ozemlju, ki je vse prej kot ugodno za tvorbo zaključenih narodnih in državnih enot. Na vročih srednjeevropskih tleh se dogodki prehitro vrste in večina slovanskih narodov nima niti Pirenejev niti Alp ali morij, ki bi krili njihov razvoj. Zato so propadali drug za drugim in čakala bi jih samo žalostna usoda počasnega umiranja, če ne bi prišlo do svetovne vojne, ki je posegla v njihovo zgodovino kakor deus ex machina v grški drami.

Naj so v zadnjih dvajsetih letih govorili in pisali karkoli, vendar se ni nikomur posrečilo prekriti žalostne resnice, da je svetovna vojna našla Slovane še skoro popolnoma nepripravljene. Še vse premalo je bilo zrelega gibanja in medsebojnih stikov, skoro nikogar ni bilo, ki bi resno razmišljal o bodočih državnih ureditvah posameznih narodov, niti medsebojni računi še niso bili toliko razčiščeni, da bi bila omogočena kakršna koli skupna akcija. Francija in Anglija sta za boj proti Nemčiji potrebovali zaveznikov. Dobrodošel je bil vsak pokret, ki je slabil nasprotnika. V štirih letih se ni mogla izkristalizirati ideja naroda in države, toda vsi so čutili, da je treba izrabit priliko, kakršna se najbrže ne bi ponudila nikoli več in tako so, skoro bi rekli, čez noč nastale nove države.

Poljaki so bili v marsičem še mnogo na slabšem kakor Čehi ali jugoslovanski narodi. Razdeljeni so bili med tri države, in to že tako dolgo, da se je gospodarska in socialna struktura poljskih pokrajin do neke mere podredila vladajočemu sistemu. Ruska vlada je sicer izvajala v kongresni Poljski drugačne metode kakor

v ostalih pokrajinah. Ščitila je kmeta pred plemstvom, kolikor je bilo le mogoče, toda velika trenja, ki so zajela Rusijo, so našla odziv tudi v poljskih pokrajinah. Nemci so se v svojem delu opirali predvsem na visoko šlaho, ki je itak bila v stalnih sorodstvenih stikih s pruskimi junkerji. Germanofilska šlaha je bila dragocena opora za idejo »Drang nach Osten«; med vojno se je l. 1916. ustanovil plemiški klub państwowców, od katerega so si Nemci veliko obetali. Največ pravic je Poljakom priznavala Avstrija. Sama ni imela nobenih določenih težav proti vzhodu, dobre nemško-poljske odnošaje je skušala porabiti za rešitev notranje-političnih težav, zato so Poljaki uživali vse pravice privilegirane narodne manjšine. Čisto poljska ideja je živela samo v emigraciji na evropskem zapadu in v Ameriki, toda ker se je emigracija rekrutirala pretežno iz plemstva, se je baš v njenih vrstah ohranilo največ sanjarij po obnovi stare fevdalne Poljske iz osemnajstega stoletja.

V borbi za osvobodjenje so sodelovali vsi socialni razredi v enaki meri, toda med različnimi pokreti ni bilo razen nacionalizma skoro nobene tesnejše vezi. Ko so Nemci 1915. leta zasedli Warszawo, so obljubljali Poljakom svobodno državo, toda šele v negotovi bodočnosti. Ruska mobilizacija v Kongresovki je bila zelo nepopolna, Nemci so računali, da bi že samo poljska armada za polovico razbremenila vzhodno bojišče. Toda nespretna nemška taktika je vzbudila toliko nezadovoljstva, da se mu je moral vdati celo stanovski svet, ki je bil popolnoma pod nemškim vplivom in v katerem je imela šlaha večino. Celo prostovoljske legije, ki so se že od prvega početka borile na nemški strani, so postajale vedno bolj nezanesljive. Mučno stanje se je vlekelo dobri dve leti. Piłsudskega so zaprli v magdeburško trdnjavo, stanovski svet je živel brez moči in samo posamezniki so skrivaj iskali zveze z rusko in zapadno frakcijo narodnega boja.

Tudi Rusija je dajala Poljakom obljube, ki niso bile nič jasnejše kot nemške. V ruski armadi je bil dober milijon Poljakov, povrh tega se je zateklo v Rusijo mnogo zastopnikov poljskih levičarskih strank, ki so deloma tudi sodelovali v prvi fazi revolucije. Čim nezadovoljnejši je postajal narod s politiko šlahte, tem bolj se je množila rusofilska struja. Šele prva revolucionarna vlada je v polni meri priznala Poljakom upravičenost njihovih zahtev. Toda Kolčak ni zadržal popolnega notranjega razsula in Poljaki so ostali prepuščeni samim sebi.

Edino upanje je ostala Anglija, kjer je plemiška emigracija pripravljala tla za uresničenje svojih načrtov. 1917. leta je Roman Dmowski postavil prve konkretne zahteve, ki so temeljile na historičnem pravu in obsegale ves teritorij v teku stoletij izgubljenega življenjskega prostora, poleg kraljestva še vso Galicijo, Poznańsko, večji del obeh Prusij, Šlezijo, Těšin, Volyn in beloruske gubernije kovensko, vilensko, grodensko in del minske. Vse ozemlje, kjer so bila kdaj v zgodovini posestva poljskih plemiških hiš. Toda po sklenjenem premirju so Angleži ščitili poraženo Nemčijo pred občutnejšim razkositanjem. V južnem delu vzhodne Prusije so diktirali plebiscit, ki so ga Poljaki seveda izgubili. Hud boj je bil za Šlezijo. Poljaki so jo okupirali, Anglija je zahtevala plebiscit, po krvavih vstajah so Poljaki nazadnje dobili neznamen del Šlezije, ki ni zadovoljil poljskih ambicij. Nemški klini na poljsko ozemlje so predstavljali stalno nevarnost in motili celotnost države. Meja na vzhodu pa je ostala še dolgo nedoločena.

Ko se je Piłsudski vrnil iz jetništva, se je naslonil na številčno najmočnejšo levico. Toda demokratična ustava po vzoru zapadnih držav se že od prvega početka ni mogla ustaliti v poljskih razmerah. Šlaha je imela bistveno drugačen državni ideal kakor levica, političnega centra sploh ni bilo, nobena vlada ni mogla imeti večine, da bi izvedla svoje načrte. Prva socialistična vlada, ki jo je

postavil Moraczewski, je uvedla osemurni delovnik, pravico stavke in svobodo organiziranja. Reakcija je izvedla državni udar že januarja 1919. leta. Levica in desnica sta si bili številčno skoro enaki, vlado je omogočil samo center, ki se je počasi tvoril iz uskokov iz obeh taborov. Tako se je začelo politično slepomišenje, ki je trajalo do 1926. leta in privedlo državo v obupne razmere.

Ker so bile vlade preslabe, je imel Piłsudski skoro neomejeno moč. Manjšinskih poslancev je bilo osemdeset, tvorili so petino sejma. Prvi predsednik Narutowicz, izvoljen z večino levice in manjšin, je bil umorjen že nekaj dni po volitvah. Drugi predsednik Wojciechowski je bil že plod kompromisa med desnico in centrom.

Piłsudski, ki je obdržal vodilno mesto v armadi in vojno ministrstvo v večini vlad, je imel svojo idejo Velike Poljske. Sanjal je o veliki federaciji Poljske, Litve in Ukrajine. Kakor hitro se mu je posrečilo zorganizirati armado, je izrabil prekipevajoči nacionalizem v poljskih vrstah in napadel boljševisko Rusijo. Jeseni devetnajstega leta je z naglim pohodom zasedel Kijev, na severu je zavzel litavsko Vilno in beloruski Minsk in Dvinsk. Dvinsk je prepustil Letonski. Prihodnje leto se je vojna sreča obrnila in z veliko težavo so Poljaki s francosko in angleško pomočjo pred Warszawo ustavili boljševiski naval. Toda vsega, kar je Piłsudski prejšnje leto zasedel, se jim ni več posrečilo dobiti nazaj.

Ruska vojna je še bolj okrepila desnico. Levica se je vedno bolj krhala zaradi vprašanja agrarne reforme, kako naj bi se izvedla in kdo naj bi je bil deležen, samo kmetje ali tudi poljedelski delavci. Prepirji so se vleкли do tri in dvajsetega leta, ko se je v parlamentu prvič ustvarila čisto poljska večina iz desnice in centra, ki ga je v danem trenutku predstavljala stranka Piastov z znanim Witošem na čelu. Piastovci so zagovarjali agrarno reformo samo za kmete. Witošev kabinet, v katerem je bil finančni minister zloglasni Kucharski, je katastrofalno uničil državne finance, ki se jih ni posrečilo popraviti niti pozneje kabinetu Grabskega, ki je poskušal utrditi državo in nekako urediti sožitje med Poljaki in Ukrajinci, toda bil je preslab.

Slabo finančno stanje v državi je privedlo celo do oboroženih uporov. Stanje je postajalo nevzdržno. Slahta se je žilavo upirala agrarni reformi, ki je levica itak ni bila zmožna izvesti. Večne carinske vojne z Nemčijo in obupno finančno stanje države so še poslabšale položaj.

Piłsudski se je 1923. leta umaknil iz aktivne politike. Toda meseca maja 1926. leta je znova posegel v dogodke, seveda z državnim udarom. Bil je idol nacionalistične ulice in edini človek, ki je užival toliko zaupanja, da si je mogel privoščiti diktaturo. Naslonil se je v prvi vrsti na legionarje in armado ter iskal zaveznikov pri levici. Toda ostal je le na pol poti. Notranji problemi se niso dali rešiti nasilno, toda nobena stranka ni bila dovolj močna, da bi izvedla kakršne koli reforme. Kmalu po državnem udaru se je Piłsudski pomiril s plemištvom in veleposestniki, ostalo je vse pri starem. Glavna ideja državnega udara je bila zahteva po novi ustavi, toda ustavni boji so se vleкли do 1935. leta in v končni obliki ni nova konstitucija obsegala nobenih radikalnih izprememb, povečala je samo izvršilno moč vodstva in omogočila trajno vlado klike, ki se je strnila v prvih devetih letih diktature. Od vladne krize do druge se je večalo samo število polkovnikov na ministrskih stolih in ko je po Piłsudskega smrti zasedel njegovo mesto njegov naslednik v armadi, maršal Rydz - Śmigły, se ni v bistvu nič spremenilo. Voditelji levice so morali v zapor ali v pregnanstvo že tridesetega leta, na federativno ureditev države ni bilo mogoče misliti, agrarna reforma se je sicer polagoma izvajala, toda nedosledno in z velikimi zastanki, slaba finančna politika,

je že pred nastopom svetovne krize uničila gospodarsko moč države in edino, kar je ostalo, je bil »nacionalizem«, ki je bil vseskozi edina skupna točka poljske politike. Diktatura ni imela nobene ideje, ne prave ideološke osnove.

Legionarska miselnost ali kakor so jo Poljaki nazivali Idea nepodleglości polskiej si je priborila centralno vlogo v državnem vodstvu. Vsega skupaj je bilo legionarjev komaj desetinko procenta celotnega prebivalstva, toda v prvih letih po prevratu so si znali priboriti vodilna mesta v armadi in pozneje tudi v javnih službah. Zavzemali so brezkompromisno stališče enotne centralizacije države, v njihovih vrstah je oživel stari poljski mesijanizem, ki so ga mogli praktično izvajati na Ukrajincih, Belorusih in Kašubih. Izvajali so ga pač tako, kot se je vedno izvajal mesijanizem pri Slovanih. Samo deloma je soglašala z legionarsko idejo plemiška miselnost, ki ji je bila sicer zelo blizu v narodnostno imperialističnem načelu, toda do ostrih nasprotij je prihajalo v vprašanju notranje ureditve države. Plemstvo ni hotelo poslušati niti treznejših glasov iz lastnih vrst, stanovski antagonizem mu je branil sodelovanje z meščanskimi strankami. Ker je bilo plemstva samo okoli 10 odstotkov prebivalstva, se nobena vlada ni mogla naslanjati samo nanj, kompromis med legionarsko in plemiško strujo se je zato poznal mnogo bolj v zunanji politiki.

Meščanstvo na Poljskem je naredilo isto pot kot v vsej zapadni in srednji Evropi. V povojnih letih se je nagibalo na levo, pozneje pa je postajalo vedno bolj desničarsko orientirano. V njem so prevladovali katoliški in narodnostni elementi, četudi je bilo v opoziciji do šlahte, je vendar legionarska miselnost dobivala največ naraščaja iz meščanskih krogov.

Ko se je razbila združena opozicija Centrolew, na katero se je naslonil Piłsudski pri državnem udaru, so vsi levičarski pokreti ostali na mrtvi točki. Poljski kmet je ostal pasiven, kakor je bil vedno in ni dosti posegal v politiko. Stanovske agrarne organizacije so imele na Poljskem od vsega početka zmerno levičarski program. Ko so zašle v centrum, so začele propadati. Slabe gospodarske razmere so privedle celo do uporov, posebno v letih 1930—31, ki so bili nasilno potlačeni. Toda v zadnjem desetletju se je izkristalizirala nova »idea ludowa«, kot so jo imenovali, in novi kmečko delavski pokret je postajal od leta do leta močnejši faktor, ki ga v notranji politiki ne bi bilo mogoče več dolgo tajiti.

V takih razmerah je bilo lahko obdržati diktaturo. Piłsudski je bil idol ulice. Mogel si je dovoliti marsikaj, ko je bil še samo vojni minister, pozneje je njegova moč še naraščala. Samo na Poljskem je bilo mogoče, da je vojni minister zmerjal parlament s čredo opic in sploh ni šel prebrat svojega ekspezeja v proračunski debati, češ da se mu gabi videti parlamentarno nesnago. Bil je morda dober vojak starega kova, toda slab državnik, ki je često do skrajnosti izrabljaj kredit, ki mu ga je dajala ulica. Namesto da bi se naslonil na ljudstvo ali si ustvaril svoj pokret, se je naslonil na legionarsko klike in hipernacionalistične organizacije, ki so z oboroženo agitacijo, tako imenovanimi bojówkami, dosegle vladne zmage pri volitvah.

Ukrajinci so se že od vsega početka žilavo branili poljske nadvlade. Vpad ostankov avstrijske armade, izpopolnjene z Ukrajinci novembra leta 1918., ki ga je vodil Viljem Habsburški (Vasyl Vyšivanyj), je bil samo epizoda. Vse ukrajinske organizacije so vztrajale na načelu, da je samo svobodna ukrajinska država forum, ki jih bo zadovoljil. Poljaki so odgovorili s terorjem. Sicer so se tudi med njimi našli ljudje, ki so zagovarjali zmernejši kurz, če že ne sodelovanje med obema narodoma. Ko je bil minister prosvete znani demokrat Mikłaszewski, je hotel rešiti ukrajinsko vprašanje vsaj na prosvetnem področju, a nacionalistična ulica

je onemogočila vsak poizkus. Tudi Ukrajinci in Belorusi so bili razcepljeni na množico strank, ki so onemogočale skupno akcijo. Po državnem udaru se je demokratska organizacija UNDO odločila za aktivistično politiko z minimalno zahtevo ukrajinskega osnovnega šolstva, nekaj gimnazij in učilišč ter univerzo v Stanislavovu, a dosegla ni nič. Ekstremni ukrajinski nacionalisti so zbežali v inozemstvo in vodili iz Nemčije teroristično akcijo, ki je izzvala poljsko oboroženo »revizijo« na Ukrajini tridesetega leta. Zgorelo je okoli 25.000 kmečkih domov, bilo je na tisoče mrtvih in neodgovorno vodstvo je v inozemstvu objavljalo vojaško stilizirana poročila o pravih in moralnih zmagah proti Poljakom. Med vzroki, da je poljska vlada pozneje dobivala pri volitvah toliko glasov, ni bil samo pritisk. Za Rusijo ni bilo med Ukrajinci mnogo navdušenja, posebno po reviziji v USSR so simpatije ponehale, germanofilska emigracija je doma izgubila pristaše zaradi svoje neodgovorne politike in zmerni ukrajinski krogi so se vedno bolj zblíževali s poljsko protinacionalistično opozicijo. Belorusov je bilo manj, zato so bili udušeni hitreje. Med njimi so imela več pristašev levičarska gibanja, ki so bila razpršena 1930. leta in od takrat se je o Belorusih na Poljskem le malo čulo. Zadnji ostanki Kašubov bi se morali v državnem interesu čim hitreje popoljščiti. V koridorju jih je živel okoli 140 tisoč. Kar jih je bilo v Prusiji, so ginili prav tako hitro kot naši koroški Slovenci. Priznavali jim niso nobenih narodnostnih pravic, edino kašubsko glasilo »Przyjacieli ludu Kaszubskiego« je bil tiskan v propagandne namene v Nemčiji in v velikih množinah zastoj razdeljevan med prebivalce koridorja.

Nemška manjšina je stala v ostri opoziciji že od prevrata, posebno v Šleziji, ki je imela dolgo vrsto let avtonomen parlament. Dokler je rovarila Stresemannova Nemčija, se je medsebojno sovraštvo omejevalo na večne carinske vojne in obmejne incidente. Toda čim bolj sta se na Poljskem uveljavljala legionarski nacionalizem in vpliv šlahte, tembolj so se vse nade države upirale na vzhodno mejo. Rusija se ni nikoli pomirila z riškim mirom in v tridesetih letih, ko so notranji prepiri slabili režim, so Poljaki samo iskali zaveznikov za končni obračun. Poljaki so sicer po dolgem obotavljanju sprejeli rusko ponudbo nenapadalnega pakta, toda nikoli se niso odrekli poti na Črno morje, kjer so ob Dnjestru ležala ogromna, že davno izgubljena posestva poljskih magnatov. Tridesetega leta je v zapadnoevropskih finančnih krogih nastal pokret, da bi za vsako ceno onemogočili rusko pjetiletko v težki industriji. Uradno je takratni poljski zunanji minister Zaleski ironiziral ideje, po kateri naj bi ves riziko prevzela Poljska. Toda, ko je prišel v Nemčiji na krmilo narodno socialistični režim, je baš v snovanju napada na Rusijo našel skupno točko s poljsko politiko. »Najprej bomo z Nemci premagali Ruse in osvobodili Ukrajino, nato bomo dovolj močni, da naredimo Nemce neškodljive«, mi je razlagal poljski profesor 1935. leta. Pakti z Rumunijo in Madžarsko, ki jih je sklenil še Piłsudski, so bili prav tako brezpomembni kot Mala antanta, na katero so se naslanjali Čehi. Strahotno nemško in rusko obo-roževanje je zmanjšalo vrednost malih držav in tudi Poljske. Idejo Poljske kot velesile je obogatila legionarska miselnost šele 1931. leta po ljudskem štetju, ki je pokazalo skoro pet milijonski prirastek v desetih letih. Toda državna oblika in klika, ki je vladala, ni bila zmožna, da bi bilo od velesile nekaj več kakor ideja. Smer zunanje politike pa je bilo prav tako težko izpreminjati zadnja leta, ko je bila država uklenjena med dve strahotni vojaški sili, ki sta imeli s Poljsko stare račune, in sistem plemiško fevdalnih zvez ni bil zmožen ustvariti bloka proti novim pokretom v evropski politiki. Zato so le fantastične napovedi nadomeščale režimu pomanjkanje stvarne moči.

MISLI IN POMISLEKI

BORIS MERHAR

Drugo, kar sem s prav neprijetnimi občutki bral v letošnjem »Dejanju«, pa je svojevrstna miselnost, ki veje iz dr. Brecljevega članka »Pesnik Simon Gregorčič v dr. Tumovi luči« (Dejanje II, str. 243).

Začela se je namreč pravda zastran dr. Tumove nove osvetljave Simona Gregorčiča kot človeka in v tej pravdi nastopa dr. Breclj kot »branilec osebne časti« pesnikov. V tem svojstvu mu gre tudi vse priznanje, posebno ko ne prihaja praznih rok, temveč oborožen s pričevanji nekaterih pesnikovih znancev in prijateljev. Naj takoj poudarim, da sem na osnovi dr. Brecljevih dokazil popolnoma prepričan, da je govorica o Gregorčičevem sinu-bebcu, ki jo je zabeležil Tuma v spominih, brez sleherne stvarne podlage. Do tu je torej vse v redu; čisto nekaj drugega pa je način, kako pisec Gregorčičeve obrambe gleda na značaj započete pravde in na zgodovinsko resnico sploh:

»Tudi če bi bilo vse tisto res« (podčrtal B. M.), kar omenja dr. Tuma o pesniku, bi bilo tako pisanje grdo opravljanje našega tako splošno spoštovanega pesnika. Kdo oponaša nasprotniku v javnosti zasebne in osebne slabosti?»

Ugotavljanje resnice torej ni dovoljeno, če se ta resnica ne sklada z nekim ideološkim kompleksom, če ta resnica »žali« njega utrjene vzore ali kakor koli vznemirja patriarhalno rodoljubno čustvovanje. Pred seboj imamo torej tipičen primer avtoritativne miselnosti rodoljubnega očaka, ki je v brunnem strahu pripravljen čuvati svoj nedotakljivi nacionalni mitos — tudi pred resnico. Dr. Breclj s svojo miselnostjo med nami seveda ni osamljen, saj se je v podobnem smislu izrekel tudi Andrej Gabršček (cf. Dejanje II, str. 244) in bi se najbrž še cel gozd naših rodoljubov. Kjer še ni zrelosti za ljubezen »s spoznanjem«, tam pač nastopa ljubezen do svojega s kadilom v roki in s sentimentalnim povelečevanjem. Taka ljubezen pa je slepa in pogosto tudi krivična: izvoljencem kadi čez mero, neposlušnim kalilcem patriarhalnega varuštva pa s hladnim prezirrom zabranjuje sprejem v galerijo zaslužnih. V kako ostri belo-črni osvetljavi stojita danes pred nami Gregorčič in Tuma v dr. Brecljevi oznaki! Gregorčič ves svetel in bleščeče idealen, Tuma pa samoljuben posebnež in vetrnjak. Prvi se pač sonči v slavi slepega povelečevanja sredi narodne galerije izvoljenih, drugega pa milost današnjih prvakov še ni obsijala niti s kritičnim priznanjem.

V tej zvezi nimam namena govoriti o upravičenosti ali neupravičenosti dr. Brecljeve sodbe o Tumi — o tem bo brez dvoma spregovoril urednik Tumovih spominov, ki je dr. Breclj nanj naperil svoje očitke; prepričan pa sem, da bo čas Tumi slej ali prej pravičnejši, kakor mu je dr. Breclj kot Gregorčičev branilec. Zato se omejujem v naslednjem na nekaj načelnih misli in pa na majhno korekturo Gregorčičevega lika, kakor se je začrtal pod dr. Brecljevim povelečujočim peresom. Pri tem se zavedam, da Gregorčiču s svojim kritičnim pogledom ne morem odvzeti niti trohice zaslužene slave, niti si ne domišljam, da bi rodoljubno kadilo v dolini šentflorjanski zaradi tega že moralo izgubiti svojo sladko vonjavo. Navsezadnje tudi ni čisto napak, če kdaj pa kdaj opozoriš, da širna soseska človeških bitij vendarle ni tako ostro razdeljena na kozle in ovčice, kakor si to predstavljata brunni vzgojnik in naivni moralist.

»Tudi če bi bilo vse tisto res...« Vrnimo se zopet h gornjima stavkoma, ki sem ju postavil za izhodišče svojemu razmišljanju. Poučna sta namreč tudi še v dru-

gem pogledu, saj izpričujeta, da pisec ali ne razlikuje med preteklostjo in sodobnostjo ali pa da zavestno presoja zgodovino — in Gregorčič pač že sodi vanjo — z merili, ki so v navadi pri pisanju o sodobnikih. »Zasebne in osebne slabosti« nekoga iz naših dni so danes prav tako resnične, kakor bodo čez 50 let, vendar iz tega, da sedaj ne pišemo javno o njih, še nikakor ne izhajajo, da jih bomo tudi tedaj zagrinjali z molkom, v kolikor bo njih imetnik kajpak sploh zgodovinsko pomemben. Vrh tega ne smemo prezreti, da so merila za določanje teh slabosti kaj relativna in da je človek kljub njim lahko zgodovinsko velik, lahko pa tudi ob zvrhanem jerbasu vsakovrstnih čednosti docela povprečna prikazen. Čisto izključeno pa je naposled, da bi se znanost — razen če morda »znanost« dr. Vebrovega »stvarnega čuta« — kdajkoli ustavila pred takimi zastirali, kakor je dr. Brecljeva »splošna spoštovanost«, ki ni nikakršna zaščitna znamka pred sodbo zgodovine. Koliko »splošno spoštovanih« veljakov naših dni bo sodba zanamcev pritisnila ob tla! Usoda snuje pa tudi obratna pota: malo spoštovanim in preganjanim izkaže šele spoznanje potomcev zasluženost čast. Naj omenim tu le zabavno dejstvo, da Gregorčič vsaj v času svojega stvarjalnega viška (v 80ih letih) nikakor ni bil »splošno spoštovan«, in to prav po zaslugi Mahničeve avtoritativno dogmatične miselnosti, ki ji je tudi dr. Breclj v nekem sorodu. Danes, seveda, je to drugače — danes je že treba računati tudi s tistimi, ki nas je Cankarjeva prisposodba o »nemoralnem petelinu« globoko presunila. Ti pa bomo Gregorčiča spoštovali, tudi če kdo dokaže, da je imel otroka, o čigar usodi so zlobni jeziki navajali pravljice, tudi če kdo dokaže, da je kdaj v svoji bolehnosti po nekaj kozarcih vina delal vtis opitega človeka, ali obelodani še kakšno drugo njegovo slabost. Morda bi vam bil potem človeško še bližji, kajti ne bil bi več nekakšno »kar nadprirodno bitje« dr. Vebrovega kova, kakršen je zdaj v dr. Brecljevi osvetljavi. Pa bodi si že tako ali tako — ob vsem spoštovanju, ki ga gojimo do Gregorčiča, si ne moremo zatajevati problematike njegove osebnosti, kakor dela to dr. Breclj. Zanj je stvar kajpak sila preprosta; o Gregorčiču so dopustni samo superlativi: pesnik po božji milosti, vzoren duhovnik, kremenito značajan mož z zlatim srcem in otroško preprostostjo (str. 243). Povsem drugače pa je s Tumo, ki je piscu »nenavadno komplicirana prikazen« in se »njegov značaj — ne da očrtati na kratko« (str. 246). In res dr. Breclj potem na dolgo in široko paberkuje po resničnih ali domnevnih Tumovih slabostih in poudarja zlasti njegovo samozaverovanost, njegov nezanesljiv spomin, lahkotno menjavanje strankarske pripadnosti i. dr., pri čemer skuša nekaterim potezam v dr. Tumovem značaju tudi izkonstruirati neke vrste razlago. Torej očitna dvojna mena: Gregorčiča gleda dr. Breclj neproblemsko-statično, dr. Tume pa se loteva s čisto drugačnimi, rekel bi nekakšnimi vzgojno psihološkimi vidiki.

V podkrepitev te svoje sodbe in da se ne bo zdelo, da je dr. Brecljevo primitivno poenostavljanje Gregorčičevega lika »prosto zmote vsake«, naj predložim nekaj pričevanj. Pokazala bodo, mislim, da je tudi pri Gregorčiču v dobi njegovega pesniškega viška mogoče govoriti tako o »samozaverovanosti« kakor tudi o — da ne rečem več — nezanesljivemu spominu. Prav tako pri Tumi v smislu dr. Brecljevega prikazovanja. Hkrati opozarjam, da so ti dokumenti vsaj v taki meri prepričevalni kakor dr. Brecljevi, če ne še bolj, zakaj tu gre za privatna pisma tiste dobe, torej za neposredne, javnosti prikrite odzive tedanjega časa in literarnih prilik v zvezi z Gregorčičem, medtem ko gre pri dr. Breclju le za — sicer pač verodostojne — spomine sodobnikov na več desetletij oddaljeno dobo.

Vzemimo najprej zgodbo o dveh zamerah.

Dr. Tuma je Gregorčiču, s katerim sta si bila dotlej dobra, zameril anonimne zabavljice, ki jih je ta pisal nanj kot političnega nasprotnika. Da bi bila šla Tumova zamera res tako daleč kakor hoče to dr. Breclj, sicer ne verjamem — pa bodisi: za oznako Gregorčiča to v tem primeru tako ni važno.

Zdaj pa si oglejmo zgodbo Gregorčičeve zamere. Spomladi l. 1881. je Gregorčiča silno užalilo pismo (torej ne javna zabavljica kakor tam), ki mu ga je pisal urednik LZ Levec in v katerem mu je sporočil ne svoje, temveč »Levstikovo in Jurčičevo kritiko, trdečo, da Gregorčičeve pesmi nimajo dovolj krepkega konca.« (Priatelj, Razprave III, str. 217.) To je bil vzrok,* da se je Gregorčič listu odtegoval in pisal ob koncu istega leta prijatelju Gruntarju: »Mene je Levec svojevoljno našel med sodelavci 'Zvona', — čeprav me ni prosil, — le poznej je izgovarjal se. Porabil me je za vado (Köder) čitateljem, da bi jih privabil, in to sem mu zameril.« (Razprave III, str. 218.) Seveda je bila stvar povsem drugačna in Prijatelj pripominja istotam: »Ta Gregorčičeva izjava ne drži, ker vemo, da je sam pesnik že dne 30. okt. 1880 sporočil bodočemu uredniku 'Ljub. zvona': 'Ako boste prijavili imena sodelavcev — jaz ostanem stari desétnik 'X'.« Kaj neki pravi k temu medicina: ali je to amnezija, paramnezija ali konfabulacija?

Ta Gregorčičeva zamera je bila nenavadno trdovratna in dolgotrajna. Dne 9. januarja 1882. — torej malone celo leto po onem »žaljivem« pismu — je Levec tožil Kersniku: »Vsi elementi se vzdigajo zoper Zvon. Kaj sem prebil te dni v Ljubljani, ti ne bom pravil. Krvav pot sem potil. Vse se je vzdigalo v meni zoper X-a (t. j. Gregorčiča), a vendar sam se zatajeval. Tako o h o l e g a Z a r j a še nisem videl. Vsak človek menda odpusti, on mi še zdaj neče! Zapét je bil do podbradka. Držal se je, ne kakor cesar na prestoli, ampak kakor rimski papež na 'sella gestatoria'! Kako prijazen je bil ta mož leta 1872. in 1873. in še 1880., ko sem zadnjič občeval z njim. Mislim sem, da sva res prijatelja (cf. Levčevo pismo Kersniku z dne 12. avgusta 1881., kjer Levec piše, da je »z X-om pred devetimi leti bratovščino pil in v Gorici mnogo ž njim občeval). A zdaj! Povedal sem mu, kar mi je srce težilo. Prosil sem ga, prav beračil! On se je samo na pol omečil, ter dal mi pesem za 2. številko. Potem sem ga pustil. Osobito, ker sem videl, da ni o d k r i t o s r č e n. Gruntar mi je namreč včeraj pravil, da je že v Logatci spisal pesem, katero je bil namenjen dati meni. A proti meni se je delal, kakor da bi ga bilo treba še prigovarjati, da mi jo da! In dva dni sem hodil okolo njega, predno sem jo dobil.« (Priatelj, »Kersnik« II—III, str. 429). — Tako čisto »otročko preprostega« se tu Gregorčič torej pač ni pokazal.

Toliko, kar se tiče »samozaverovanosti«. Pripominjam, da sem hotel s tem le pokazati, da stvari vendarle niso tako preproste, kakor si to predstavlja dr. Breclj, ki je Gregorčiča poznal v času, ko je le-ta pristajal v zatišje življenjskim bojem odmaknjene starosti in ko je bil tudi pesniško v slovenski javnosti že dokaj v ozadju. Glede te dobe tudi ne trdim, da bi dr. Brecljeva oznaka našega pesnika ne bila pravilna; sem pa zoper vsako nekritično posploševanje, a tudi zoper slehern nezdrav osebni kult. Po vsem tem bo menda kolikor toliko upravičena sodba, da neka mera »samozaverovanosti«, ali kakor bi to že imenovali, spremlja vsako izrazitejšo osebnost na njeni življenjski poti, bodisi že da je ta poteza po priliki razmer ves čas ali le včasih očitna ali pa sploh prikrita oz. vzvrnjena, kakor pri Stritarju, ki je svojo samoljubnost kril za videzom koketne skromnosti.

Končno še nekaj pripomb na račun dr. Brecljevih očitkov izdajateljem in uredniku dr. Tumove knjige »Iz mojega življenja«.

*) Natančneje o tem glej v Prijateljevem Kersniku II—III, str. 419—20.

Zdi se mi, da je dr. Breclj kljub dovolj značilnemu naslovu in podnaslovu bral dr. Tumovo knjigo kot znanstveno zgodovino obravnavanega razdobja, ne pa kot to, kar je, namreč kot knjigo spominov, kot primer tako imenovane memoarske literature. Spričo takega svojstva Tumove knjige pa se nam vsakršen poskus, karkoli spreminjati v avtorjevem tekstu, pokaže kot povsem nedovoljeno početje, zakaj v nasprotnem primeru zaidemo in absurd, da bi morala vsaka knjiga te vrste v cenzuro znanstvenih zgodovinarjev, ki bi ji dali imprimatur šele, ko bi — nedvomno povsem predelana — dosegla neko še vedno problematično mero objektivnosti. Veliko vprašanje je ob tem takem, če bi to potem res še bili »spomini«, saj bi se jim v stopah znanstvene obdelave najbrž odkrušil ves tisti čar intimnosti in kajkrat naivnega subjektivizma, ki mu radi opravičimo zmote in pristranost, ker vemo, da imamo pred seboj literarno zvrst, ki so ji to tako rekoč zakonita svojstva. Jasno je, da pisec spominov sebe običajno čez mero pozitivno osvetljuje, svojim nasprotnikom pa je marsikdaj krivičen — a zadnja beseda pritiče slej ko prej znanstvenemu zgodovinarju, ki ob kritičnem uporabljanju tudi memoarske literature snuje širšo sintezo in objektivnejši prikaz. Njemu gre tudi končna sodba o zgodovinski zanesljivosti in dokumentarčni ceni Tumovih spominov, a kakor vse kaže, ta sodba za Tumo ne bo neugodna.

In kar se tiče onega nesrečnega pasusa o Gregorčiču? Takole sodim: če bi ga bil urednik kratko in malo izločil, kakor bi najbrž hotel dr. Breclj, bi takšno početje nekoč lahko prišlo na dan pa bi nekdo dvignil hrup, češ da so liki dr. Tume potvorili in olepšali, ker so zabrisali, da je bil vrh vseh drugih slabosti tudi še »grd obrekovalec« Simona Gregorčiča. In zopet bi bilo napak. Najboljši izhod bi bil pač ta, da bi bil tekst v Tumovi knjigi sicer ostal, kakor je, zato pa bi bil urednik k spornemu mestu dostavil pripombo, da to in to zato in zato ni resnično. Za svoja dognanja je dr. Breclj, ki je bil pesnikov goriški znanec, potreboval skoraj leto dni, urednik bi bil torej brez dvoma še več; zakaj vzlic temu ni iskal oz. našel neke zadovoljive rešitve, bo pojasnil sam. Resnica pa je po dr. Brecljevi zaslugi — vsaj v tisti najkočljivejši točki — končno itak prišla na dan. In to je glavno. Dejstva sprejemamo namreč kot dejstva, tudi če temu ali onemu zagovorniku pogojne resnice svoboda znanosti ne gre vedno v račun.

† SLIKAR FRANCE KOŠIR

K. DOBIDA

Dne 28. septembra t. l. je umrl v Škofji Loki slikar France Košir. Njegov življenjepis je kratek in preprost. Rodil se je v Škofji Loki dne 29. maja 1906 pod visokim mostom v starem, nekdanj graščinskem mlinu, ki je zdaj last Koširjevih, že nad dve sto let stare škofjeloške rodovine. Obiskoval je ljubljansko realko, kmalu prešel na obrtno šolo, od tam pa v Zagreb na akademijo. Učitelji so mu bili Krizman, Babić in končno Becić. Po dovršenih naukih se je posvetil šolski službi in služil na gimnazijah v Ljubljani, v Slavonskem Brodu, v Ptujju, spet v Ljubljani in nazadnje v Kranju. Tam ga je razjedajoča bolezen prisilila, da si je vzel daljši dopust. Zdravil se je na Golniku, pa ni bilo več rešitve. Doma je izmučen izdihnil.

To je zunanja zgodba tega kratkega življenja, ki je minevalo brez velikih napatosti in močnih pretresljajev. Prav tako miren in dosleden je tudi razvoj Ko-

širjeve umetniške osebnosti. Njegov umirjeni temperament, ki mu je dolgotrajna bolezen vedno iznova jemala polet, in nekam konservativen in trezen značaj sta bila vzrok, da se je le s težavo izmotaval iz šolskih vplivov. Treba je bilo mnogo napora in vztrajnosti, da je uspel.

Sprva ga je zajela skoraj popolnoma »nova stvarnost«, ki je bila ob njegovem nastopu še vsa sveža in privlačna in ki je bila njegovemu značaju blizu. Slikal je razumsko konstruirane, prijemljivo plastične, jasno orisane in nekam irrealne predmete, vse s hoteno neosebnim poudarkom. Barva mu je bila spočetka trda, brez bleska, skoraj motna. Nanašal jo je v ostro ločenih ploskvah, da je izraz teh zgodnjih Koširjevih slik mrk, neživljenjski.

Ščasoma se je pričel sproščevati, postal je osebnejši, slike so postajale svetlejšje, bolj barvite, zaživela je na njih lestvica pisanih barv. Polagoma je začela izginjati mračna realistična hladnost, slikarjeva osebnost si je skušala priboriti izraza. V delih iz zadnjega časa je že mnogo notranje svobode in izravnosti, pojavlja se širokopoteznost in vedrina. Slikarjev značaj, ki je bil sprva zaprt vase in odmaknjen od sveta, je postal veselejši.

Košir je gojil domala vse slikarske panoge, največ je pa slikal z oljnimi barvami. V mlajših letih se je mnogo ukvarjal z grafiko, risal na kamen in radiral. Zlasti se je pa izkazal kot spreten risar. O tem pričajo skladovnice skicirk, polnih izredno finih opažanj, pravih trenutnih posnetkov iz življenja. V teh slučajnih bežnih utrinkih je morda najbolj neposredno in neokrnjeno ohranjeno njegovo bistvo: pronicava ostrina opazovanja, smisel za značilnost, dovtetnost za humor.

V prejšnjih letih je mnogo portretiral, najrajši otroke. Studij starih mojstrov mu je bil v oporo, ko je upodabljal nagubane starčevske obraze. Tudi s tihožitjem se je precej bavil in v tej, za barvne poskuse tako prikladni panogi dosegel upoštevanja vredne uspehe. Zadnje čase se je hotel posvetiti žanrskemu slikarstvu in ustvaril je nekaj svojsko pojmovanih del z značilnim domačnostnim razpoloženjem. Njegova glavna moč so bile pa pokrajine. Slikal je rad daljne poglede, če mogoče zviška. Ohranjenih je mnogo pejsažev iz ptujske okolice, od Kranja in Golnika, zlasti je pa škofjeloško mesto z okolico našlo v njem neutrudnega slikarja-poeta. Malo je naših mest, ki bi imela tako vnete in tako vdane oboževalce, kakor ga je Škofja Loka našla v Koširju. Posebno mu je bila pa pri srcu Sora, ki se je kar ni mogel naslikati. Postal je eden najboljših slovenskih slikarjev vode, ki mu je pomenila najljubši slikarski predmet. V tem se je razvil do resničnega mojstrstva, saj je umel s skoraj nedosegljivo spretnostjo podati nenehno prelivanje barv, večni nemir in skrivnostno privlačnost tekoče vode. Ni čuda, saj je bil doma ob Poljanščici, rodil se je v hiši nad njo, preživel tam prvo mladost in se zmerom rad vračal nad njene zelenosinje valove. Ob rojstvu in ob smrti so mu bistri valovi šumeli svojo neskončno pesem.

Košir ni bil novotar, ni bil ne iskalec, ne vodnik, temveč samo tih, skromen ustvarjalec z nenavadno nežno notranjostjo, občutljivo za vsak duhovni dojem. Velika potreba po lepoti, zdrav okus in globoko tehnično znanje so ga storili resnega in poštenega oblikovalca, ki je pravilno znal presediti meje svojih moči. Ustvarjal je zgolj čutno, brez neslikarske posilne čustvenosti, brez olepšavanja, strogo, skoraj preveč trezno. Novih izrazitih poti ni iskal, imel pa je tenek čut za mero in dandanes tako redko poštenost. Ker ni bil obdarjen s posebno bogato fantazijo, je nujno ostal v realizmu, ki je bil pa zdrav in ga je čustvena toplina omiljevala. Navzlic zavratni boleznii je bil čudovito plodovit in dovršil prese-netljivo mnogo oljnih slik. Ozke razmere so ga težile, dušilo ga je tesno okolje, bolezen mu je jemala polet in moč, volje mu ni mogla decela chromiti. In kakor

da je čutil svoj bližnji konec, se je z divjo strastnostjo zagnal na delo, vedno bolj zavestno oblikoval svojo lastno podobo in se zmerom trdneje zračal z domačo zemljo, hoteč doseči tisto popolno spojitve z ljudstvom, iz katerega je izšel in ki mu je bila vselej ideal. Zdelo se je že, da se je ti prvi stopnji popolnosti močno približal. Najvišji vrhunec se mu je videl že skoro pred njim. Še malo, pa bo dosežen.

Prišlo je drugače — smrt mu je iztrgala čopič iz rok in prekrizala vse misli visokoleteče. Omahnil je sredi dela, izčrpan do kraja. Slovensko slikarstvo je izgubilo stremečega umetnika, Skofja Loka pa najzvestejšega sina, ki jo je z vso silo srca in duha tako goreče občudoval, tako zvesto ljubil in neutrudno slavil.

IZ SLIKARSTVA IN KIPARSTVA

K. DOBIDA

FRANJO STIPLOVŠEK

Stiplovškovo ime je tesno povezano s početki našega mladega slikarskega rodu, ki je po vojni nastopil v Klubu mladih. Sicer je bil že takrat zmerom na skrajni desnici in ga je le bolj osebni stik vezal s tovariši, ki so prisegali na zastavo ekspresionizma, pozneje so se pa tudi te vezi razrahljale in kmalu se je umaknil v ozadje, razstavljal le izjemoma, nekaj let sem pa sploh ne več. Ko je sredi septembra priredil kolektivno razstavo, ki je bila obenem vsaj deloma tudi retrospektiva, je skoraj presenetil javnost.

Razstava je iznova pokazala, da je Stiplovšek rojen grafik in da mu je grafika najbližji, morda celo edini primerni izrazni način. Ves njegov način opazovanja, ki vidni svet razkrajja in razstavlja v kar najbolj preproste sestavine, predvsem geometrična telesa, ga nujno usposablja za grafika. Predmeti so mu svetli ali temni liki, jasno omejeni, trdno in pregledno postavljeni v prostor, skoro telesno otipljivi. Ves sestav je skrbno premišljen, gradnja razumsko točna in pravilna.

Stiplovškovi lesorezi sodijo med najboljše, kar se je doslej ustvarilo v tej tehniki, ki zahteva toliko znanja, vztrajnosti in predvsem ljubezni. Med najbolj znanimi so listi iz obeh zbirk »Stari Maribor«, iz leta 1924. in 1927. Mnogo teh je bilo razstavljenih. Ob primerjanju teh in kasnejših lesorezov je bilo videti silen napredek. Medtem ko se je sprva posluževal skoraj izključno samo trdih kontrastov črnih in belih ploskev, postaja kmalu svobodnejši, izraža določeno razpoloženje s prehodi, s toni in skrbno preudarjenimi odtenki svetlobnih jakosti. Od čistega, snažno črno-belega lesoreza je prišel do slikovitosti. Med listi iz druge mariborske zbirke, še več pa med zadnjimi, jih je mnogo, kj so res bogati v izrazu in polni svojskega občutja.

Značilna je njegova ljubezen do preproste skrite lepote starinskih ulic in zapuščenih mestnih koticov, kjer ga miče igra senc s svetlobo. Samo res umetniška natura more občutiti ta čar. Tudi Stiplovška-slikarja enako močno zanimajo posamezne stavbe, ulice majhnih podeželskih mest, da jih neprenehoma ponavlja, kakor da ga mičejo samo stavbarski elementi s svojimi prvinskimi oblikami. Toda teh predlogov ne obnavlja samó, temveč jih s prav umetniško suverenostjo sestavlja v nove skupine, v nek sicer nerealen, a zato nič manj resničen svet z lastno zakonitostjo, ki ga sicer v življenju nikjer ni in ga pozna samo

umetnik — čeprav pravi, da so to podobe iz Krškega ali iz Kostanjevice ali od nekod drugod.

Razen lesorezov in zanimivih risb je Stiplovšek razstavil več oljnih slik, med njimi nekaj starejših del. Nekaj pokrajin — če je sploh dopusten ta naziv, saj prave pokrajine skoraj ni bilo — kaže še rahel ekspresionističen nadih. To so podobe kakor brez zraka in svetlobe, močno neživiljenjske. Označuje jih zamolkla nabreklost, izmaličene oblike, pretirana plastičnost. Izhodišče jim je povsod risba, tako da učinkujejo samo z obrisi in svetlobnimi kontrasti, medtem ko je barvi dodeljena pri zgodnejših delih le drugotna vloga. Med novejšimi jih je pa več, ki kažejo nepričakovan napredek. Slikarjev razvoj gre v smeri poglobitve barvnega občutja, vidno se oprošča spon »nove stvarnosti« in še starejših slogov. Slike postajajo svetlejšje, zračnejše in tudi resničnejše. Prodira že osebnost, celo čustvenost se že pojavlja. Ponekod je opaziti skoro romantično nastrojenje, ki daje podobam resnično toplino. Medtem ko so bila Stiplovškova dela prej v svoji suhi in trezni stvarnosti samo zanimiva, postajajo zdaj zaradi osebnega izraza toplejša, da človeka ganejo in priklenejo.

Svojčas je Stiplovšek mnogo portretiral in v smislu tedanjega pojmovanja prav dobro. Kar je zdaj pokazal oljnih portretov, so bili slikarsko bolj krhki in skoraj trdi, po življenjski izraznosti pa krepki. Marsikateri je poln res močne ekspresivnosti, da se spomnimo le kar govorečega portreta zdravnika.

Lepo število let in dolgo dobo truda in studija so obsegala dela na razstavi. Pokazala so, kako se je umetnik razvijal, koliko je pridobil ta čas, obenem pa tudi, kako je v bistvu ostal sebi zvest. Na najstarejših in na poslednjih delih so iste njegove temeljne poteze: umirjenost, preudarnost, malce hladna odličnost, poštenost, predvsem pa iskrena toplina plemenite človečnosti. Stiplovšek je vzor marljivega in vestnega delavca, ki ne išče praznih efektov, ki mu je umetnost res poklic, ne služba. Zaradi teh stvarnih in človeških lastnosti bo njegovo delo, zlasti grafično, obstalo, ko ne bo že niti sledu več o marsikateri danes na ves glas slavljeni sodobni umetnici, ki je bila samo — sodobna.

RAZSTAVA NEODVISNIH

Začetek oktobra je Klub neodvisnih priredil v Jakopičevem paviljonu razstavo. Že doslej so bile vse prireditve te umetniške skupine predmet splošnega zanimanja, ker so predstavile javnosti vrsto res sposobnih mlajših umetnikov, ta je pa vzbudila še posebno pozornost. Kar pri nji vzbuja splošno presenečenje, je enotnost hotenja udeležencev, kakor da je med njimi več notranje sorodnosti kot le vzporednost, ki je nasledek sličnih razmer, istega kraja in časa. Ta skupni značaj se kaže najbolj v izrazito poudarjeni težnji po neposrednem barvnem izživljanju, po pristni slikarski neobremenjenosti z idejami in tendencami, po zgolj čutnem odnošaju do sveta, ki je tem slikarjem sinteza barvnih odnošajev.

Take notranje skupinske strnjnosti v slovenskem povojnem slikarstvu že dolgo ne poznamo. Sicer so precej po vojni nastopale ideološko še mnogo bolj povezane skupine, toda v bistvu so bili to le posamezniki, zbrani okoli ene, dveh močnejših osebnosti. V resnici so bili to čisto različni značaji s povsem ločenimi hotenji, ki jih je družila le privlačna moč srednje osebnosti in pa časovni umetniški programi.

Zdaj vidimo v skupini teh »neodvisnih« večje število mladih umetnikov, ki imajo ostro izražen skupen ideal in skupno smer. Očitno je, da je tudi njim vzor

francosko slikarstvo, kakor je svojčas bilo ideal Šubicema in kasneje našim impresionistom, čeprav posredno preko Monakovega. Po vojski se je za precéj časa v glavnem izgubila pri nas ta francoska orientacija, med tem ko so se Hrvatje in še bolj Srbi popolnoma vdali pariškemu vplivu. V glavnem so bili popolnoma zunanji, predvsem gmotni razlogi, ki so onemogočali našim slikarjem izobraževanje na Francoskem, v drugi vrsti pa neka podzavestna odvisnost od nemškega kulturnega kroga, ki je zlasti še pod Avstrijo imel odločujočega vpliva na našo umetnost. Tako je tudi naš ekspresionizem prvih povojnih let nemškega izvora, kar kaže njegov intelektualni značaj in popolno prevladovanje razumskih elementov nad čutnimi. Tudi poznejša »nova stvarnost« kaže znake germanskega bistva, saj je precej naših mlajših študiralo na Dunaju, v Monakovem, pa tudi v Pragi, kjer so bili nemški vplivi dovolj živahni.

Umetnost, ki jo skušajo gojiti v Klubu neodvisnih zbrani mladi umetniki, je pravo nasprotje oni: to je izrazita težnja po čistem slikarstvu, po zgolj čutnem oblikovanju brez pripovednosti, po svobodnem upodabljanju sveta samó z barvo, po izpovedovanju s čisto kolorističnimi sredstvi.

Če si ogledamo posamezne sodelujoče, vidimo da zavzema Maksim Sedej zmerom vidnejše mesto. Še ni dolgo tega, kar je bilo na posameznih delih lahko opaziti, kako je še ves okoren in oviran, kako težko ustvarja. Zdaj mu gre delo vse svobodneje od rok, gradi preprosto in z vidno lahkoto. Kompozicije so naravne, skoro kakor slučajno nastale, so pa v resnici skrbno pretehtane in globoko prestudirane. Sedeju je figuralika še vedno poglavitno torišče, medtem ko zanemarja pokrajinarstvo. Njegova skupina šestih oseb »Na balkonu« je dobro delo, popolnoma njegovo, čeprav v izbiri in obdelavi motiva rahlo čutiš neko daljno duhovno sorodstvo s klasiki francoskega impresionizma in še starejšimi daljnimi španskimi vzorniki. Mirna statika kompozicije, pregledna jasnost brez motečih podrobnosti, skladnost izravnanih barv, vse to ustvarja koloristični realizem umirjene žlahtnosti. Barva ustvarja oblike, barva podaja harmonično vzdušje in svojsko poetičnost podobe. Navidezna neizdelanost ne moti, saj je slika do kraja dognana in zaključena. — Čisto izvirno se je lotil Sedej motiva večerje v Emavsu. Starodavni predlogi, ki se zdi že do onemoglosti izčrpana, je umel izmamiti še novih možnosti, novih zanimivosti. Nočno mračnost je prenesel v skoro bleščečo belino in z realističnim pojmovanjem ustvaril sodobno delo. Tudi v drugih oljih je pokazal Sedej očiten napredek.

Isto velja prav tako za Francéta Miheliča. Spoznali smo ga pred leti kot nadarjenega grafika z bujno, skoro bolno razbohoteno domišljijo, ki mu tudi socialna tendenčnost ni bila docela tuja. Kasneje se je tudi v slikah ukvarjal pretežno s socialnimi problemi, kakor mu jih je nudilo življenje na deželi. Od te izrazite pripovednosti, navadno hudo žalostne, včasih moralizujuče in obtožujoče vsebine, se je umetnik razvil do pravega slikarstva. Nič več samó ne ilustrira, prikazovati je začel polnost življenja v vsej resničnosti, ki se mu zdi važna. Videti je, da ga je Ptuj z okolico močno priklenil nase in da se je v melanholični panonski ravnini zbudil v njem kolorist. Njegova zadnja olja so izrazito povezana z okoljem, kjer so nastala, doživljena in močno izrazita. Barva prihaja do veljave, z njo neposredno podaja razpoloženje pokrajine in ljudi v nji, ter svoje občutje. Tak je »Mrtvi Kurent«, delo res velikega formata, slovenski Brueghel XX. veka, kjer se vsebinsko bogastvo s slikarsko odličnostjo družu v redko skladnost, v pravo vizionarnost, ki učinkuje kar pretresljivo. Kar je pa najbolj čudno, na razstavi je pokazal Mihelič tudi nekaj čistih pokrajin brez sleherne literarnosti, celo brez slikovitosti. So pa ti motivi iz Haloz in ptujske

okolice tako živo in prepričevalno podani, da mora prodrati občutje, ki ga ustvarja barva. Če bo šel še naprej razvoj v to smer, smemo pričakovati od Miheliča še velikih uspehov.

Marij Pregelj, ki je sredi kipenja in preizkušanja svojih sil, je poleg dobrih pokazal tudi problematične rešitve. Kaže pa vse to prizadevanje, da se slikar preizkuša v razne smeri. Dvoje je bilo jasno razločnih, ena, kjer mu je pred očmi žarel visoki ideal Cezanneovega magičnega kolorizma, ki se pa pri Preglju pojavlja v kontrastnih, nasičeno polnih barvah in krepko plastičnem oblikovanju. V kasnejši dobi gre Pregljevo stremljenje v smeri nežnejše barvne izravnosti in teži za razpoložensko izrazitostjo. Videti je berbenost in odločnost, svežino, toda premnogokrat vzbuja vtisk, da motiv ni izčrpan do kraja in da bi bilo za zaključnost treba še zadnje pile. Videti je, da v tem stadiju umetnika problem ne zanima več, zato je uspeh le studija. Olja, kot so bila Speča, Dvojica, ali Studij anatomije, so bila na razstavi med najmočnejšimi.

S prav ugodne strani se je pokazal Niko Omerza, ki združuje znanje in čustvenost. Ima zelo uravnovešen smisel za barvo, tako da ume svojim oljem dati polnost in življenjski smisel. V jesenski pokrajini izpod Sv. Jošta je toliko topline, ki jo izžarevajo skrbno izbrane barve, da je treba iskati enako vrednih pejsažev. — Stane Kregar se je že začel odmikati od surrealizma, postal je mnogo mirnejši. Razstavil je to pot več olj, kjer je prišlo do polne veljave njegovo slikarsko znanje in dovzetnost za strnjeno kompozicijo brez motečih simbolnih rekvizitov. Zlasti eno obeh sočnih tihožitij in harmenično zaključeni ženski portret komaj še v sestavi simbolno uporabljenih barv spominjata na slog, ki ga je prav on pri nas tako vztrajno gojil. — Komaj je bilo spoznati dela Zorana Dideka, tako se je spremenil. Poteza mu je postala široka, kompozicija skoraj monumentalna. Z močnimi barvnimi nasprotji ponekod dosega ostre in skoro grobe učinke. Vprašanje je, ali je ta silovitost notranje utemeljena. Zdi se, da računa na efektnost; pač pa izdajajo tihožitja večšo slikarsko roko. — Zoran Mušič je ostal isti. Ustvarja z barvami ozko omejene lestvice, ki jih polaga drugo ob drugo, kar vzbuja dojem artizma, kakor ga goje velike skupine sodobnih francoskih slikarjev. Doseže neko prefinjeno, zgolj koloristično učinkovitost, pri tem pa razkroji obliko do kraja. Talentirani slikar, ki je začel z redkim zanosom in osebno poudarjeno širokopoteznostjo, ne najde izhoda iz absolutne barvitosti, ki si je postala sebi izključni namen. — Prvič je razstavljaj Evgen Sajovic in pokazal mnogo poguma in tudi obvladovanja slikarske tehnike. Skušal se v raznih nalogah, opazen je pa vpliv sodobnih Francozov. Njegova olja so sveža, skoro impresionistično neposredna, v barvi pa dokaj hladna. Za enkrat je še njegov lik neizdelan, zdi se pa, da bo postal dober slikar.

Med kiparji je Karel Putrich pokazal največ, pa tudi najboljše plastike. Njegovo dozorevanje je presenetljivo naglo, kakor je tudi obvladovanje oblike in gradiva že mnogo več kot povprečno. Njegovi kipi se zde skoraj kot elementarno ustvarjeni, kakor v enem curku vlti, kakor da so izdelani na prvi zamah. Realizem jim daje videz prirodnosti, ki je oplemenitena s klasično mirnostjo in skladnostjo, vendar tako, da umetnikova osebna poteza ne gre v izgubo. Mimo nekaterih prav ekspresivnih portretov je bil zlasti odličen njegov ženski Torzo. — Brata Kalina sta pokazala manj del, pa tudi novega med temi ni bilo. Tehnično je Boris Kalin prav gotovo med prvimi slovenskimi kiparji, medtem ko je mlajši brat Zdenko Kalin v notranjem doživljanju oblike in v izrazu močnejši.

Kot edina grafika je bilo razstavljenih več risb Nika Pirnata, ki je z njimi podal morda najboljše, kar je doslej ustvaril v tej panogi. Iz njegovih karikatur, ki so edine na vsej razstavi opozarjale, da živimo v krvavi jeseni 1939., je odsevala vsa zmedena groza današnjih dni, podana s spačenim smehom na ustih, zato pa tako živo in resnično, kakor v ogledalu.

Kljub različnim značajem je razstava vzbujala prijeten vtisk enotnosti. Mor-da je prav ta zavestna in hotena naslonitev na sodobno francosko umetnost tisto, kar je delu neodvisnih dalo skupen pečat. Gotovo je, da je za večino teh mladih vprašanje absolutne izvirnosti pomaknjeno v ozadje in da se prav nič ne boje učiti se pri velikih mojstrih. Da so si izbrali ravno Francoze, ni čuda, saj je Francija že dobrih sto let Meka vseh pravih slikarjev. V tem je pa tudi značilna zmaga spoštovanja avtoritete nad pretiranim individualizmom, ki ga je ravno ekspresionizem pritiral do obsurda. Zdi se, da gremo novemu pojmovanju umet-nikove osebnosti nasproti.

Prav tako važna ali pa še bolj je okolnost, da je videti, kako se mladi rod zaveda, da je rešitev iz blodenj samó v delu, trajnega uspeha pa ni brez poštenega in iskrenega ustvarjanja. Prav tako je razstava tudi najbolj prepričljiv dokaz, da mladi umetniki res delajo, iščejo in poskušajo, da so dali slovo praznim geslom in velikim gestam, ki naj bi z glasnostjo dokazale svojo sodobnost.

Povedati je pa treba na koncu še to, da bi bil učinek razstave mnogo pro-dirnejši, če bi bila bolje urejena, dela razmeščena po stvarnih vidikih, ne po osebni povezanosti. Tudi so bili razstavni prostori tako prenatrpani, da je trpela preglednost. Če k temu prištejemo še revščino paviljona, ki je že res doslužil, moremo videti v pripravah za zidanje Moderne galerije, ki so se začele prav med to razstavo tam onkraj železniške proge, res dober omen.

MED KNJIGAMI IN DOGODKI

PREŽIHOV VORANC: POŽGANICA. Roman iz prevratnih dni. Naša založba. Paul Nizan je nekje zapisal: »Il y a des romans-problèmes et il y a des romans-bilans« — besede, ki bi bilo težko najti prikladnejše tudi za pričujoči primer. Zakaj »Požganica« je tak bilančni roman, je ocena naše narodne usode v enem njenih najkočljivejših trenutkov, kakršna pomeni vsebinsko in umetniško obogatenje našega pripovedništva, da take že dolgo nismo bili deležni; kot taka je tudi delo, ki bi nas moglo povsem častno zastopati onstran naših mejá. Z njo se je Prežihov uvrstil med naše prve pripovednike po vojni.

Ne mislim načenjati problema, v kolikšni meri in kako je bil pisatelj zvest zgodovinski resničnosti; bolj poklicanim pritiče ta posel, katerega tveganost bi bržčas ne bila v samem primerjanju dognanih dejstev s pisateljevo pripovedjo, pač pa v verjetnosti, da bi se pojavilo vprašanje, kako je prav za prav sploh v resnici bilo s to našo tragično polomijo v prevratnih dneh — vprašanje, ki bi kaj hitro utegnilo vzdramiti nevšečne skomine po bridkih in morda tudi srditih besedah, kakršnih se že dvajset let tako skrbno ogibamo. Težko pa bi bilo oporekati, da bi si ta roman vsaj v neki točki ne smel lastiti veljave avtentičnega pričevanja, da bi namreč »Požganica« ne bila zgodovinski dokument o tem, kako je v usodnih prelomnih dneh zares čutilo in mislilo, v kaj je upalo, česa si je želelo in kaj je dejanski potrebovalo naše ljudstvo, naše resnično ljudstvo, ki se je

moralo zmeraj tako popolnoma samo ubadati z vsemi nadlogami, ki so stoletja deževale nadenj, ki ni sodelovalo na mednarodnih konferencah in ne vedelo za spletke in grdobije državnikov in diplomatov, ki so barantali za njegovo kožo.

Prežihov je cel epik; takega so ga po svoji konceptiji napovedovali že nekateri njegovi prejšnji spisi, predvsem nepozabni noveli »Boj na požiralniku« in »Samorastniki«. V »Požganici« bi človek zaman stikal za kakim »glavnim junakom«, saj se je pisatelj tako malo menil za ustaljene oblike, da se niti za eno samo majčkeno ljubezensko zgodbo ni pobrigal. Močivski Petruh, ki bi se utegnil razviti v osrednjo osebnost romana, pade že v začetku prve ponesrečene slovenske ofenzive. Ta roman kolektiva, v katerem je Prežihov oživil naravnost ogromno množico dogodkov, ljudi in problemov, je med prvimi slovenskimi poskusi uveljavljenja tiste pripovedniške vrste, ki so jo imenovali »socialni realizem«. Izraz pomeni po eni strani, da presoja pisatelj človeka predvsem kot družbeno bitje, ki funkcionira — naj bo zavedno ali ne — v območju določenih socialnih nujnosti, po drugi plati pa, da hkrati skuša najti in v vsej njihovi neposrednosti uveljaviti tiste pristne človeške prvine v njem, ki šele dajejo neki osebnosti njeno živost, individualnost in prepričevalnost. Naloga je kajpak sila težavna in ji more biti kos edinole pisatelj, ki se v njem v popolnem soglasju družita resničen umetnik in temeljit sociolog. O Prežihovu je to mogoče trditi. Resda se mu je nekajkrat primerilo, da je sociolog na rovaš umetniške učinkovitosti dela preglasil umetnika. Nekateri strani »Požganice« so bolj podobne sociološki razpravi kakor pa umetniški pripovedi ter s svojim feljtonskim, publicističnim in kajkrat že žurnalističnim načinom in stilom občutno uhajajo iz okvira celotnega romana; take so zlasti pisateljeve pogoste razlage socialne vloge posameznih osebnosti in skupin. Vendar te napake precej odtehta dejstvo, da je Prežihovu ravno njegova sociološka razgledanost omogočila prispevati tolikšen delež k razjasnitvi našega narodnostnega vprašanja.

Razpad avstrijske oblasti v Mežiški dolini, ki jo pomendra »divja jaga« svobode, revolucionarni ljudski bes, ki se tako krvavo znaša nad starimi zajedalci, doba medvladja in anarhije, omahovanje ljudstva med avstrijsko republiko in Jugoslavijo, tiho trenje razrednih teženj, borba slovenskih kmetov za zemljo, tragikomedija nemškutarske socialne demokracije in delavstva — tudi slovenskega —, ki se z iluzijo, da gre za napredno stvar, dejanski bijeta za nemške reakcionarce, koroški boji in naposled plebiscit — vso to mogočno reko dogodkov, to pisano igro in protiigro nešteti interesov označuje tisto svojevrstno prepletanje socialnega in narodnostnega vprašanja, ki je sploh ena bistvenih potez celotne tvornosti tega pisatelja. En sam nadvse pomemben sklep se znova vsiljuje ob tem romanu, sklep namreč, da je bil eden pglavitnih vzrokov tega in še mnogih naših narodnih polomov v dejstvu, da slovenska misel o prevratu ni imela v zadostni meri tiste socialne vsebine, s katero bi bila zmagovito zajela in mobilizirala najširše ljudske množice. To usodnost kaže »Požganica« v vrsti težkih napak, ki jih je zagrešila slovenska oblast in ki so nemalo pripomogle, da smo Koroško izgubili. »Slovenci smo bili, čeprav smo bili ubogi hudiči«, izjavlja z grenkim očitkom bivši legionar Naraglavški Anzuh, ko izstopi iz orožniške službe, ker so mu aretirali očeta in brata. In Jazbinci, ki se žene za svojo Požganico, za katero so jih osleparili nemški grofje, ter zaman prehodijo ves svoj križev pot od ene slovenske oblasti do druge — kaj naj bi storili drugega kakor to, za kar se navsezadnje s svojim nezmotljivim instinktom odločijo: da si preprosto sami vzamejo, kar je njihovega? V prevratni zmedi so se v krajih, ki so prizorišče romana in na katerih »zelo kočljivi socialni sestav« pisatelj sam opozarja, zbirale

pod narodno zastavo sila protislovne težnje: za ljudstvo je bila nova država istovetna z obljubo zemlje, svobode in socialne pravice, za druge, kakor na primer za velepodjetnika Lušina in župnika Reja, je pomenila zavetje pred socialnimi nevarnostmi. Plebiscit — ki se ga Prežihov dokaj bežno dotakne le v zadnjem poglavju — je bil zgolj nujni končni rezultat teh nasprotij, ki so sicer v enaki meri razjedala tudi nasprotni tabor, a so jih avstrijski reakcionarci znali uglediti s pomočjo socialno demokratske stranke, ki ji je v njenem oportunizmu in njeni organizatorični in razredni ozkosrčnosti docela nedostajalo pravičnega občutka za narodnostno vprašanje.

Središče romana je boj Jazbincev za planino Požganico. Grčavi jazbinski rod, ti »trdobučneži«, ta revna »puntarska gmajna« je menda brez primere v vsem našem pripovedništvu, ki se je kdajkoli ukvarjalo z našim kmetom. Te čudaške, raskave in v vsej svoji kmečki robotosti tako otroško naivne uboge pare premorejo svojo nejuridično, življenjsko logiko, ki je najpravičnejša med vsemi; v njihovi slepi, a povsem upravičeni preverjenosti, da je Požganica njihova, jim ne veljajo nič vse pisane postave in stari urbarji, ki so le uzakonili nasilje, storjeno nad njimi v preteklih dneh. Sto let umirajo v svojem davnem snu o tej planini, ki pomeni zanje doživetje sonca, blaginje in pravice, katerih še nikoli niso užili, sto let vodijo brezupne pravde ter si ne dajo od nikogar nič dopovedati, »zakaj Jazbina je bila... že tolikokrat goljufana, da ni nikomur več verjela« in ji je »nezaupanje postalo krvna last«. A ko naposled propadejo s svojo zahtevo, ko se jamejo celo vračati nekdanji grofovski priganjači, tedaj ostane Jazbini samo še njena stara, trmasta upornost, ki je to ljudstvo stoletja ohranila na njegovi grudi; vnovič premagani, razočarani in zagrenjeni, a prav tako nepomirljivi kakor so bili, se umaknejo v svoje bajte in globače, Požganico pa, ki na njej še poslednjič zažgó kres v znamenje svojega protesta, požre požar: »Tretjič, kar Jazbina stoji, je na Požganici gorel ogenj ljudskega maščevanja.« — »Krivica gori!« — »Naj, gori!«

Realizem Prežihova je dokaj preprost, toda svež in sočen. Prvobitnemu, kakršen je, je docela tuje sleherno umetničenje in vsak raffinement, zadovoljuje se z jedrnatimi izraznimi pripomočki in ravno z njimi dosega resničen umetniški učinek. Prav zato tudi diha iz njegove literature s tako omamno močjo lepota njegove domače zemlje; ta čudovita pokrajina, najsi se pisatelj nikoli kdove kako ne trudi, da bi posebej opozarjal nanjo, živi v njegovih skopih, skrajda bežnih orisih tako pristna in otipljivo nazorna, da jo bralec malone čutno zaznava. Tudi psihologijo Prežihova označuje ista krepka vzdržnost, ki je sploh značilna za to rezko, izrazito moško literaturo. Pisatelj se nikoli ne izgublja v psihologiziranje in analitičnih fines mu ni kaj prida mar; svojih osebnosti ne modelira v podrobnostih, ampak išče v njih tipičnosti. Nemogoče bi se bilo v okviru takegale poročila baviti z vso množico tipov in značajev, ki žive v tem romanu. Razdeljeni so nekako po svoji razredni pripadnosti in kot taki se včasih bolj izživljajo kot predstavniki svoje socialne skupine kakor pa kot do kraja samorasle osebnosti; z nekaterimi izjemami, med katerimi je treba omeniti »pudlarja« Rožeja, so zlasti delavci tu in tam shematični. Do neke mere opravičuje Prežihova okoliščina, da mu je ob tako obsežnem gradivu večkrat nedostajalo prostora za popolnoma dognano karakterizacijo. Niti najmanj pa ne velja ta očitak za Jazbince. Te preproste fanatike kmečke pravice je pisateljevo dleto izklesalo iz trde skale in jim vendar vdihnilo vso nežnost, ki drhti samo v vélikih umetniških upodobitvah človeške duše; osebnosti, kakršna sta revolucionarni »soldat« Repežev Rok ali neugnani, zakrknjeni puntar Šantačev Karpuh, ki nenehno nosi »sveti ogenj od

praga do praga«, so pogosto kar do silovitosti bujne in žive postave ter spominjajo mestoma skoraj na legendarne podobe iz kmečkih vojn. V vsej svoji tragiki in žilavi trdoživosti je Jazbina več kakor preprilježevalna, blesteča umetniška obnovitev določenih življenjskih dejstev: je eden slovenskih simbolov.

Kompozicijsko je »Požganica« posrečeno delo. Vzlic temu, da je pisatelj zavrgel ugodnosti tradicionalne metode, ki ob »glavnem junaku« lagodno razpreda dogajanje, je vendar ubežal nevarnosti, da bi mu ob vsej množici oseb in dogodkov, s katerimi je roman naravnost nabit, razpadla njegova zgradba ter bi trpeli kontinuiteta in preglednost dejanja. Narobe, njegova pripoved je notranje kar se dá trdno povezana in ji tudi ne manjka dramske moči. Bolj epizodnega značaja je edino epično najmočnejše opisani pohod samostanskih hlapcev v poglavju »Granictal poseže vmes«, precej prisiljena pa se mi zdi Šogina zgodba.

Roman izzveni v turoben prizor na grobu mladega Malgajevca Močivskega Petruha, ki ga je žrtvovala Jazbina za sen novega časa. Bilanca je zaključena. A kdor bo s pridom bral to lepo, pošteno, mojstrsko delo, bo obogatil za nauk in opomin, ki ga nismo danes nič manj potrebni kakor nekoč. *Ivo Brnčić*

ZBORNİK ŠTUDIJ O K. H. MÁCHI. L. 1936 je češki narod s posebnim podarkom slavil stoletnico najznačilnejšega umotvora svoje romantične poezije, pesnitve »Máj« in stoletnico smrti nje avtorja Karla Hynka Máche. Jubilejno leto je obrodilo lepo plast prispevkov k osvetlitvi človeškega in pesniškega obraza tega genialnega mojstra češkega verza. (Glej tudi moj članek »Máchovo leto na Českoslovaškem«, »Slovanski svet« I. 7-10). Dramatični razplet dogodkov je dve leti po jubileju vznemiril pesnika »Mája« celo v njegovem grobu: tik pred izpraznitvijo Litoměřic so Čehi izkopali telesne ostanke svojega narodnega pesnika in jih prepeljali v Prago. Preden je mogel užalostičeni narod drugič pokopati glasnika češkega romantizma, je udaril blisk 15. marca in obrnil tok češke zgodovine. Ob kulisah novega položaja, v svečanem miru in v nemi bolesti stotisočglavih množic, ki so se zvrstile po ulicah, je 6. maja krenil pogreb iz Panteona Narodnega muzeja na Vyšehrad, kjer so 7. maja popoldne pokopali pesnika »Mája« na vyšehradskem pokopališču v sosedstvu največjih mož češkega naroda. Izkop kosti je omogočil antropološko preiskavo in tako dal likovnim oblikovalcem Máche trdnjše podatke o njegovi telesni podobi. Med prvim in drugim pogrebom pa se je razgrnilo več ko sto let češke zgodovine z njenimi vzponi in padci; preko vseh grobov je ostala vera v narodovo večno življenje in tudi v velikem petku je vedno prita-jeno drhtela aleluja vstajenja.

Poezija Karla Hynka Máche, — ki pa se ji pridružuje po svojem kvalitetnem doprinosu dokaj zanimiva, čeprav skromnejša in na splošno zapostavljena proza — je v tesnejši zvezi s sodobno literaturo, kakor je mogla biti še pred četr-tim stoletjem. Pozitivistična literarna veda je bila v nemali zadregi pred Máchovim delom in v reprezentativnem zborniku te šole, obsežni »Zgodovini češke literature« (Dějiny české literatury, založba Laichter) je J. Kamper obdelal prvaka češkega romantizma tako površno, da dandanes navajajo njegov prikaz Máche kot šolski primer neumevanja pesniškega dela. Šele mlajša kritična šola s Šaldo, Vodákom in drugimi je odprla nova pota k razumevanju Máchovih umotvorov. Sloveči Šaldo eseji o Máchi v zbirki »Duše a dílo« pomeni vogalni kamen v raziskavanju notranje strukture Máchovih pesnitev.

Poleg študij, ki jih je prineslo jubilejno leto, je najtehtnejši zbornik o Máchi izšel šele ob koncu lanskega leta z naslovom »Torso a tajemství Mácho-

va dila. Sbornik pojednani Pražského linguistického kroužku» (Praha 1938, založba Fr. Borový, 406 strani z ilustr.). Že ime krožka, čigar člani so avtorji v zborniku izišlih razprav, daje poznavalcu češke lingvistike in literarne vede, kakor jo zastopa poleg drugih publikacij četrtletnik »Slovo a slovesnost«, zadostno jamstvo za prvovrstni pomen teh razprav. V redakciji esteta prof. Jana Mukašovskega izišli zbornik vsebuje osem razprav, ki po svojih končnih izledkih presegajo posebni okvir máchovskih študij in doprinašajo lep delež k utemeljitvi strukturalne literarne metode, tega novega, morda najgloblje segajočega poskusa, da se analitično-kritični duh približa skrivnostim pesniških stvaritev. Kakor so lingvisti iz Praškega lingvističnega krožka razmaknili obzorja jezikovnih študij in uveljavili nove smernice, ustrezajoče današnjemu stanju znanstvenega raziskovanja in filozofske ostroumnosti, so tudi češko literarno vedo pomaknili daleč preko njenih bodisi pozitivistično dogmatičnih, bodisi impresionistično subjektivnih omejitev. Ne da bi zaostali pri formalizmu, kakor so ga sprejeli od ruske šole, so napravili iz formalne metode samo vežo svoje strukturalistične delavnice, v kateri proučujejo vsebinsko in idejno strukturo pesniškega dela enako pozorno kakor človeško, časovno in socialno stran njegovega tvorca.

V navedenem máchovskem zborniku, ki ostane še dolgo eden najpomembnejših rezultatov neizčrpnega literarno-znanstvenega proučevanja Máchovega dela, sta zastopana dva med tem že umrla raziskovalca: F. X. Šalda s študijo »O Máchovi lepi prozi« in Otokar Fischer s krajšim člankom »K Máchovi dramatičnosti«. Šalda karakterizira v svojem sestavku romantično prozo in označuje Máchove povesti kot »glasbeno romantično prozo«, ki se po stilni osnovi razločuje od plastične proze; s to osnovno razlago postane jasnejše marsikaj, kar je bilo motno in zabrisano v očeh prejšnjih raziskovalcev, ki niso prihajali skozi formalno razčlemba k sami strukturi umotvorov. Izmed ostalih razprav naj omenim predvsem dve, katerih vsaka odpira nove razglede: J. Mukašovskega razprava »Genetika smisla v Máchovi poeziji« razglablja osnovno shematično načelo, na katerem sloni izrazna enotnost Máchovega dela. Je to eden najglobljih posegov k sami strukturi pesniških stvaritev, eksperiment, ki je zanimiv ne le glede na Mácho in preko njega na vso romantično literaturo, marveč tudi glede na strukturne kvalitete poezije sploh. Druga obsežna razprava je iz peresa D. Čyževskega in ima naslov: »K Máčovemu svetovnemu nazoru«. Kdorkoli se bavi z romantiko v literaturi, bo s pridom segel po tej razpravi, ki na primeru Máche in njegovega dela prodira v filozofsko sestavino romantičnega občutja, v njegovo dojetje sveta in življenja. Čyževskij se bavi tudi s problemom Máchovega byronizma in z baročnimi vplivi, z máchovsko-romantičnim pojmovanjem prirodne lepote, s psihologijo odnosa do matere, z Máchovo mistiko in idejo lepote itd. Obsežno formalistično analizo Máchove poezije izvaja Roman Jakobson v razpravi: »K opisu Máchovega verza«, B. Havránek razpravlja o jeziku pesnika »Mája«, B. Václavek razglablja družbene vplive v Máčovem življenju in delu, R. Wellek pa se bavi s problemom: Mácha in angleška literatura.

V okviru informativnega poročila, ki naj samo opozori na pota poetičnih proučevanj med Čehi, kajpak ni mogoče prikazati obilne, znanstveno podnetne, metodološko zanimive in za proučevanje romantične poezije nemalo pomembne vsebine zbornika »Torso a tajemství Máchova díla«. Zbornik je nov dokaz pomembnosti »Praškega lingvističnega krožka«, te močno aktivne združbe znanstvenikov, ki sredi današnjega propadanja neodvisne, objektivne smeri v duhovnih vedah srednje Evrope navezujejo češko kulturo na najvišji tok evropskega mišljenja in ji odpirajo nove globine.

B. Borko

JULIJ

KLEIN

Ljubljana, Wolfova ul. 4
Telefon št. 33-80

OKVIRJI

Prva specialna delavnica
za okvirjenje slik

S L I K E

SLAVIJA

jugoslovanska zavarovalna banka

v Ljubljani

*

Podružnice:

BEOGRAD	ZAGREB
SARAJEVO	NOVI SAD
OSIJEK	SPLIT

*

Generalno ravnanje
v Ljubljani

Telefon št. 2176 in 2276

Navadno žgan

ječmen ali pravo s sladom
napolnjeno Kneippovo sladno
zrno ne spoznamo odzunaj na
prvi pogled, ker tiči razlika v
notranjosti zrna. To spoznamo
tako le po zavitku s sliko
župnika Kneippa!

*Odprta, v vrečah ali v zavitkih
brez župnikove slike sploh ne obstoja*

Kneippova sladna kava!

RUSSICA V LJUBLJANSKEM ZVONU

1917 — 1939*

(Prevajalci so navedeni v oklepajih. Letnica v oklepaju pomeni letnik Ljubljanskega Zvona, v katerem je bila stvar tiskana. Podatki za 1939 niso popolni, ker letnik pač še ni zaključen.)

I. Leposlovje

Pesništvo, dramatika

- Baljmont K. D. (dr. I. Prijatelj): Brezbesednost (1917).
Blok Aleksander (Mile Klopčič): Dvanajst (1928).
Brjusov Valerij (dr. I. Prijatelj): Vstaja (1918).
Čukovski K. (Mile Klopčič): Rokovnjač Razparač (1937).
Franko Ivan (Fr. Bezljaj): Uvod v »Mojzesa« (1939).
Gribojedov A. S. (B. Vdovič): Gorje od uma. Odlomek II. dejanja (1929).
Harms U. (Mile Klopčič): Otroci se igrajo (1937).
Jesenjin Sergej (M. Klopčič): Sovjetska Rusija (1928).
Jesenjin Sergej (M. Klopčič): Pismo materi (1939).
Krylov I. A. (B. Vdovič): Osej in slavec — Svinje — Prepotnika in psi (1923).
— Dva soda — Lisica in mrmetica — Velmož in modrijan — Jeklo — Kamen in črv — Bogatin in poet (1924). — Labod, ščuka in rak (1925).
Lermontov M. J. (Mile Klopčič): Pesmi (1939, še izide).
Maršak S. (Mile Klopčič): Poštevanka (1937).
Nekrasov N. A. (Mile Klopčič): Pesem o dveh velikih grešnikih. Iz pesnitve »Komu se v Rusiji dobro godi« (1938).
Ševčenko T. (Fr. Bezljaj): Iz »Misli in domislic«, Molitev (1939).
Puškin A. S. (Josip Vidmar): Mozart in Salieri (1924).
Puškin A. S. (Mile Klopčič): Voz življenja — Čaadejevu — Ljubil sem vas... — Ptica — Dar brezplodni, dar slučajni... — Naj v hrušču cest in ulic blodim... — Pesnik — Ne daj mi, da zblaznim, Gospod... — Ondani povedali so carju... — Epigrami: Naš rajniki Klit, Reva ona, bogat ti, Začni s pisanjem trapoglavim, Komaj je car postal, »No, kaj je novega?«, Tako bilo je in bo pač ostalo (1937).
Puškin A. S. (Oton Zupančič): Vi in ti — Ljubil sem vas... — A. P. Ker-novi — Prerok (1937).

Proza

- Babelj I. (N. Preobraženski): Linija in barva (1926).
Bunin I. (N. Preobraženski): Tovariš Čuvar (1926).
Dostojevskij F. M. (VI. Borštnik): O smrtni kazni. Odlomek iz »Idijota« (1917).
Dostojevskij F. M. (VI. Levstik): Stavrogina izpoved (1924).
Ehrenburg I. (N. Preobraženski): Mercure de Russie, d. d. (1925).
Fedin K. (N. Preobraženski): Vrt (1926).
Gorkij M. (O. Grahorjeva): Kako sem se učil (1932).
Ivanov V. (N. Preobraženski): Povest o sebi (1926).
Jakovljevič A. (N. Preobraženski): V rojstnem kraju (1926).

* Pregledno kazalo smo priložili na posebno željo mnogih naročnikov in nekaterih uredništev. (Op. ur.)

- Leonov L. (N. Preobraženski): Zapiski o nekaterih dogodkih v mestu Gogulevu (1926).
- Lidin V. (N. Preobraženski): Noetova barka (1925).
- Remizov A. (N. Preobraženski): Rž (1926).
- Robakidze G. (F. A.): Karavana (1929).
- Romanov P. (N. Preobraženski): Ljubezen (1927).
- Sologub F. (N. Preobraženski): Slajše ko strup. Odlomek romana (1928).
- Šolohov M. — (V. Š.): Dva prizora iz »Preorane ledine« (1939).
- Zamjatin J. (N. Preobraženski): Afrika (1925).

II. Članki

- Avdejenko A. (V. Šermazanova): Govor na moskovskem pisateljskem kongresu (1935).
- Bahtin N. (V. Šermazanova): Otroško gledališče v Rusiji (1935). — Otroški kino (1936). — Diskusija o formalizmu in naturalizmu (1936). — Puškinov konec (1937). — Otroška poezija v Rusiji (1937).
- Berg N.: Junaki Dostojevskega in ruska revolucija (1922).
- Berkopec O.: Puškinovo življenje (1937).
- Bezljaj France: Taras Ševčenko, Ivan Franko (1939).
- Bogatyrev P. (V. J.-in): Proučevanje slovanske zgodovine v sovjetski Rusiji (1939).
- Borko Božidar: Nikolaj Berdjajev (1927). — Sergej Jesenjin (1928). — Življenje Sergeja Jesenjina (1933).
- Buharin N. J. (V. Šermazanova): Sklepna beseda na moskovskem pisateljskem kongresu (1935).
- Cvetko Dragotin: Sodobna ruska glasbena tvornost (1939).
- Delak Ferdo: Tajirov v Parizu (1930).
- Dornik Stanko: Sovjetsko zgodovinsko pisanje na novih potih? (1938).
- Francev V. (B. Borko): Razvojne poti Puškinovega genija (1937).
- Glonar Joža: † Nestor Memnonovič Petrovskij. Poglavlje iz ruskoslovenskih stikov (1922). — In memoriam F. E. Korš (1928).
- Gorkij M. (D. Javer): Govor o literaturi (1939).
- Klopčič Mile: Ob 125-letnici rojstva M. J. Lermontova (1939, še izide).
- Kozak Juš: Nekaj minut s Puškinom (1937).
- Kreft Bratko: Puškin kot dramatik (1937). — Vsevolod Majerhold (1938).
- Lapšin I. I. (B. Borko): Umiranje umetnosti (1929).
- Lavrinc Janko: Tolstoj in Nietzsche (1926). — Dostojevskij in moderna umetnost (1926). — (Griša): Čehov in Maupassant (1927). — (Griša): Dostojevskij in Proust (1927).
- Lipah Franc: Nekaj o ruskem odru in filmu (1939).
- Lunačarskij A. (V. Šermazanova): Ob Puškinu - kritiku (1937).
- Maklecov Aleksander: Problem zločina v ruskem leposlovju (1930).
- Ocvirk Anton: Aleksej Remizov ali skrivnost človekove usode in sveta (1932).
- Oleša Jurij (V. Šermazanova): Govor na moskovskem pisateljskem kongresu (1935).
- Premru Vladimir: I. P. Pavlov in njegovo delo (1936).
- Preobraženski Nikolaj: Rusija v nemški luči (1918). — »Od zarje do zarje.« Dijaške komedije L. Andrejeva (1920). — Lev Tolstoj (1929). — Pisatelj in socialno naročilo (1929). — Taras Ševčenko (1934).
- Prepeluh Albin: Lenin (1929).
- Prijatelj dr. Ivan: Dostojevskij (1925).
- Remizov Aleksej (N. Preobraženski): Turgenjev — sanjski videc (1933).

- Spektorski Evgenij: Dostojevskij in realizem (1931). — Aleksander Blok (1933). — Turgenjev (1933).
- Salda F. X. (B. Borko): Dostojevskij (1939).
- Šedivý Jan: Janka Kupała (1932).
- Serko Alfred: »Besi«. Ob slovenskem prevodu (Vl. Levstik) Dostojevskega romana. (1919).
- Šmidt O., prof. (V. Šermazanova): Govor na moskovskem pisateljskem kongresu (1935).
- Tretjakov S. (B. Vodušek): Pisateljova vloga v graditvi (1936).
- Vidmar Josip: Svetovni nazor Merežkovskega (1920). — Tolstoj in njegov »Krščanski nauk« (1921). — Bogoiskanje Leonida Andrejeva (1922). — Beleške o Karamazovih (1931).
- V. T.: Zapiski ob Gideovi »Vrnitvi iz Z. S. S. R. (1937).

III. Zapiski

- A. F.: Aleksej Tolstoj v sodobnem ruskem slovstvu, Dostojevskij o dramati-ziranju svojih romanov, Kultura in umetnost v novi Rusiji (1926), Grigol Robakidze (1929), O današnji ruski literaturi (1930), Dostojevskij in A. Gide (1931).
- Bahtin N.: Korš in Prešeren (1928).
- Bahtin N. (V. Šermazanova): Tolstojeva obletnica v Rusiji, Nenapisana Tolstojeva novela, Vsezvezna konferenca prevajalcev v Rusiji, Taras Ševčenko, Petdesetletnica smrti Ostrovskega (1936). — Puškinova kronologija, Puškinovi dnevi v Rusiji (1937).
- Berkopec Oton: Priprave za stoletnico Puškinove smrti (1936), Slovenski pesniki v ruskem prevodu (1937), Slovenski pesniki v ruskem prevodu (1938).
- Borko Božidar: Moderna ruska lirika (1922), Nemška zbirka mlade ruske proze, Pregledi sodobnega ruskega slovstva (1929), Maurois o Turgenjevu (1931), Ruski bibliofili v emigraciji (1932), Nova ruska proza (ob antologiji nove ruske proze v srbskem prevodu, 1939), Nova imena v ruski poeziji (1934).
- Borštnik Vladimir: Dostojevskij in smrtna kazen (1917), Vprizoritev Merežkovskega drame »Pavel I.«, Knez P. A. Kropotkin, Literarni pokret v Kijevu (1918).
- Brnčić Ivo: »Tuje dete«. Ob uprizoritvi Škvarčinove komedije (1935).
- G. A.: V spomin petdesetletnice smrti I. S. Turgenjeva (1933).
- Golia Pavel: Igor Severjanin in še kaj (1919).
- Grahorjeva Olga: Ruska grafična umetnost (1935).
- Ilešič, dr. Fr.: Poljak A. Lednicki o Teodoru Koršu (1928).
- J.-in V.: Načrti sovjetskih pisateljev (1939).
- K. B.: Kongres ruskih pisateljev, Majerholdova izjava o novem gledališču (1934).
- Ocvirk Anton: Združenje ruskih pesnikov in pisateljev v Parizu (1932).
- Petruška: † V. M. Vasnevov (1919).
- Preobraženski Nikolaj: Biografske skice o naslednjih ruskih pisateljih: Zamjatin, Lidin, Ehrenburg (1925), Jakovljev, Babelj, Remizov, Bunin, Ivanov, Fedin, Leonov (1926), Romanov (1927). — Dalje naslednji zapiski: Blokovi »Dvanajst«, F. Sologub (1928), Vladimir Majakovskij (1930), Maksim Gorkij (1932), Pred Puškinovo stoletnico. Novi teksti, viri, razprave, življenjepisi, Puškinovi potomci, Pisateljski pogrški (1933), Ivan A. Bunin — Nobelov lavreat, Sojuz sovjetskih pisateljev, Kriza ruske knjige v emigraciji (1934).
- R. B.: Knjiga v Rusiji (1934).
- Vdovič Bogomil: Aleksander S. Gribojedov (1929).
- V. A.: O ruski ženi (1933).

IV. Ocene

Dalje je objavil Ljubljanski Zvon v teh letnikih ocene o slovenskih prevodih del naslednjih ruskih avtorjev: Andrejev (1930), Blok (1929), Bunin (1930), Čehov (1921), Dostojevskij (1920, 1930), Gogolj (1922), Hessen (1937), Lermontov (1922), Puškin (1921, 1937), Spektorski (1932, 1934), Tolstoj (1924, 1929) in Turgenjev (1934), dalje oceni srbskohrvaških prevodov del Babelja (1931) in Merežkovskega (1919), poročilo o Sakulinovi knjigi »Die russische Literatur« (1931), beležko o antologiji jugoslovanske lirike v ruskem prevodu (1933), o Puškarjevičevi knjigi »Balkanski Slovani in ruski osvoboditelji« (1936), o Jelačićevi knjigi »Ruska revolucija i njeno poreklo«, o ruskem prevodu Cankarjevega »Hlapca Jerneja« (Cankar Jan-L. A. Šeremetjev, Bortolo i ego pravo, 1929), o Orožnovem »Učbeniku ruskega jezika« (1930), o Jiráskovi knjigi »Sovětská literatura ruská« (1937) in Djurovičevem »Rusko-srpskohrvatskem rečniku« (1937). V stalnih gledaliških in koncertnih poročilih je med drugim pisal o gostovanju skupine »Moskovskega hudožestvenega teatra« (1924), o uprizoritvah Škvarčinovega »Tujega deteta« (1935), Bulgakova »Moliéra« (1936) in Šostakovičeve »Katarine Izmajlove« (1936) in izvajanju Šostakovičeve simfonije (1935).

Te ocene in poročila so pisali: N. Bahtin, O. Berkopec, B. Borko, S. Bunc, I. Grahor, J. Kerenčič, M. Lipovšek, B. Merhar, L. Mrzel, V. Pavšič, N. Preobraženski, I. Prijatelj, V. Šermazanova, J. Vidmar, M. Vrbas in F. Zwitter.

Prispevki N. Bahtina, P. Bogatyreva in Vl. Franceva so bili napisani za LZ in prevedeni iz rokopisov.

Sestavil M. K.

NOVE KNJIGE

(Knjige označene z * so tiskane v cirilici.)

BORKO JOŽE: OSVOBOJENO GLEDALIŠČE, založba Oder 1939.

ČAČE IVAN: PJSME I CRTEŽI, Zagreb 1939.

ERJAVEC FRAN: ZBRANO DELO (IV), uredil Anton Slodnjak. Jugoslovaska knjigarna 1939.

KATIĆ I.: IZNAD PONORA, Odjek, Zagreb 1939.

KARALIJEV ANGELO — ALOJZIJO BOLHER: PRI OGNJIŠČU (originalne slike Neva in Nikola Tuzsuzova, Jugoslovanska knjigarna 1939.

LOVRENČIČ JOŽA: SHOLAR IZ TRENTE, Jugoslovanska knjigarna 1939.

MLAKARJA JANKA: IZBRANI PLANINSKI SPISI (III), Slovensko planinsko društvo 1939.

DR. PINTAR IVAN: MEDIKO - KIRURŠKI ZAVOD V LJUBLJANI (njegov nastanek, razmah in konec), Ljubljana 1939.

SOVRE ANTON: Mohorjeva občna zgodovina II., STARI GRKI, Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

* SRBSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA: PETKOVIĆ - DIS: PESME — M. KRANJEC: PRIPOVETKE — V. MILIČEVIĆ: PRIPOVETKE (II) — P. POPOVIĆ: RAZPRAVE I ČLANCI — S. MATAVULJ: BILJEŠKE — M. GARAŠANIN: DOKOLICE — I. BUNJIN: ŽIVOT MLADOGA ARSENJEVA. Beograd 1939.

Manufakturna
veletrgovina

A. & E. SKABERNE

L J U B L J A N A

ima sedaj poseben od-
delek za

zavese,
linolej,
preproge
in notranjo
opremo.